

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

ТДУ: 9+930.1 (575.3

Бо ҳуқуқи дастнавис



МУҲАММАДСАҒОИ ИСМАТУЛЛОИ САЪДУЛЛОЗОДА

**ТАЪРИХНИГОРИИ ҲАЁТИ ИҚТИСОДӢ-ИҶТИМОӢ ВА
ФАРҲАНГИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ
(1991-2016)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз
руйи ихтисоси 6.1. – Таърих ва бостоншиносӣ, 6.1.5. – Таърихнигорӣ,
маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Душанбе – 2026

Диссертатсия дар кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон омода гардидааст

Рохбари илмӣ:	Убайдулло Насрулло Каримзода - доктори илмҳои таърих, профессор, сарҳодими илмӣ шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
Муқарризони расмӣ:	Набизода Ваҳоб Машраб – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров. Холмуродзода Мехрафрӯз Бурӣ - номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.
Муассисаи пешбар:	Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Химояи диссертатсия санаи **24 сентябри соли 2026 соати 13⁰⁰** дар чаласаи шурои диссертатсионӣ 6D.KOA–093 назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “ _____ ” _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯи ихтисоси таърих



Мирзоев Ш.Ч.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Иттиҳоди Шуравӣ дар натиҷаи зиддиятҳои бухронии дохилӣ ва омилҳои берунӣ ибтидои солҳои 90-уми асри XX ҳамчун давлати ягона аз байн рафт ва дар қаламрави он давлатҳои нави мустақилу соҳибхӯштар ташкил ёфтанд. Муҳимтарин вазифаи ҷумҳуриҳои тозаистиклол баробари таҳкими истиқлоли сиёсии бадастомада, роҳандозӣ намудани сиёсати мустақил: ҳам дар масъалаҳои дохилӣ ва ҳам хориҷӣ буд. Ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистонро низ ба мисли дигар ҷумҳуриҳои навазашкилёфта зарур буд, ки ба бунёд ва таҳкими истиқлоли сиёсӣ ва асосҳои сиёсати мустақилонаи дохилию хориҷӣ, эҳёи унсурҳои миллии давлатдорӣ вобаста ба талаботи ҷаҳони муосир шуруъ намояд.

Парокандашавии Иттиҳоди Шуравӣ ба даст овардани истиқлоли давлатӣ (9 сентябри соли 1991) ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳаввулоти ҷиддӣ ворид намуд, аммо сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва фазои нобасомони кишвар ҷиҳати иҷрои вазифаҳои муҳими сохтмони асосҳои давлати мустақил монеаи ҷиддӣ гардиданд. Ҳаводиси ба миён омада баробари талафоти зиёди ҷонӣ ва хисороти бузурги иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, хатари парокандашавии миллат ва аз байн рафтани ҷумҳурии мустақилро ба миён оварданд. Ҳокимияти конститусионӣ дар ҷумҳурӣ пурра фалаҷ гардида, ҷумҳурӣ ба минтақаҳои гуногун ва маҳалҳои задухӯрдҳои мусаллаҳ табдил ёфт, қувваҳои носолим ва ифротгаро кӯшиши ғасби пурраи ҳокимияти сиёсиро пеш гирифтанд, молу амволи давлатӣ ва ҳатто хусусии шаҳрвандон мавриди ғорату тороч қарор гирифта буд. Ба ин раванди нобудсозандаи ҷумҳурию миллат танҳо Иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ноябри соли 1992) тавонист хотима гузорад. Маҳз дар ҳамин иҷлосия ҳокимияти қонунии конститусионӣ барқарор гардида, роҳбарияти нави олии ҷумҳурӣ бо сарвари муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб гардид. Ин иҷлосияи таърихӣ оғози марҳалаи эъмори давлатдорӣ навини тоҷикон ва таҳкими истиқлоли сиёсӣ давлатӣ, ибтидои бунёди асосҳои давлатдорӣ соҳибистиклол дар ҷумҳурӣ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз назари рушди иқтисодию иҷтимоӣ то расидан ба истиқлол дар байни ҷумҳуриҳои шуравӣ яке аз ҷойҳои охиристоиш менамуд, дар замони бозсозӣ ва давраи даргириҳои сиёсӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ боз ҳам хисороти зиёд бардошт. «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон танҳо хисороти моддӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандиро ба беш аз 10 миллиард доллари амрикоӣ баробар намудаанд» [2, с.156-158].

Зарари ҳаводиси ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта ба ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ яқраг набуд. Таъсири он ба баъзе ноҳияҳо, хусусан

ноҳияҳои ҷанубӣ бештар гардида, сабаби мураккабии вазъи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ гардид, ҳатто дар баъзе ноҳияҳои ҷанубии ҷумҳурӣ ба ғочаи миллий табдил ёфт. Давлат ва ҳукумати тозаистиклоли Тоҷикистонро зарур буд, ки баробари ба эътидол овардани вазъи сиёсии ҷомеаи ҷумҳурӣ, инчунин масъалаҳои душвори иқтисодию иҷтимоиро ҳалл намуда, сиёсати хуб тарҳрезӣшудаи дохилӣ ва созандаю бунёдкоронаро ба роҳ монанд.

Сиёсати бонизом ва муътадили дохилӣ, робита ва ҳамкориҳои пайваста бо кишварҳои созмонҳои ҷаҳонӣ барои барқарор намудани хоҷагии халқ, ислоҳоту таҳаввулотӣ ҷиддӣ дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ шароити мусоидро фароҳам овард. Ҷумҳурӣ таҳти парчами сиёсати хирадмандона ва созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо пайомадҳои манфии иқтисодию фарҳангиро бартараф сохт, балки ба роҳи рушд ва тараққиёт ворид гардида, дар муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

Вазъи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, зарари калони нобасомониҳои сиёсӣ ва ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ, таҷрибаи таъриии Тоҷикистон дар роҳи эъмори давлатдорӣ навин, раванди ба даст овардани сулҳу субот, ислоҳот ва дигаргунӣҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар таърихи давлатдорӣ ҷаҳон ва минтақа, ки ҳамчун як намунаи ибратомӯзи таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳонӣ эътироф шудаанд, то андозае дар адабиёти илмӣ, қорҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ, махсусан илми таърихшиносӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ ва инъикос қарор гирифтаанд. Вобаста ба ин, зарур аст, ки сатҳ ва дараҷаи бозтоби дигаргунсозӣю ислоҳот, тараққиёту қомебҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии замони истиқлол дар таърихшигории ватанӣ мавриди таҳлил қарор ёбад ва, дар ин замина, доираи инъикоси масъала, паҳлӯҳои ҷудогонаи он дар адабиёти илмӣ муайян карда шавад. Вобаста ба ин интиҳоби мавзӯи таърихшигории ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиқлол ба сифати масъалаи таҳқиқотӣ як рисолаи илмӣ мубрам ва саривақтӣ мебошад.

Мубрамии мавзӯи интиҳобшуда боз дар он аст, ки таҳқиқи илмӣ раванди дигаргунсозӣҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар давраи истиқлоли давлатӣ, ташаккули муносибатҳои қомилан нави истеҳсолӣ, суръати тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва мавзҳои ҷудогонаи он альон ба масоили муҳимми илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ табдил ёфтааст. Инчунин, баррасии масъала имкон медиҳад, ки аз лиҳози илмӣ роҳҳои асосӣ ва манобии асосии рушди ҷумҳурӣ дар давраи истиқлол муайян карда шаванд. Бе нақди таърихӣ адабиёти илмӣ, муайян намудани дараҷаи инъикоси раванди рушд ва қомебҳои ҷумҳурии тозаистиклол, татбиқи сиёсати давлатӣ ва ҳадафҳои стратегию барномаҳои дурнамои давлатӣ имкон надорад.

Маҳз бо назардошти ин нуктаҳо муҳаққикони ватанӣ ва хориҷӣ чихати баррасии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар даврони истиқлол, вижагӣҳои он таҳқиқоти зиёдеро анҷом додаанд ва онҳо то имрӯз мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор нагирифтаанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Таҳқиқоти маҷмӯӣ оид ба таҳлили таърихнигории ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар замони истиқлолӣ то ҳанӯз вучуд надорад. Вале асарҳои бунёдио дастачамъӣ, асару мақолати зиёди илмӣ, публитсистӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар таърихшиносии ватанию хориҷӣ таълиф ёфтаанд, ки дар онҳо самтҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии замони истиқлол мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Адабиёти илмии мавҷударо метавон чунин ғурӯҳбандӣ намуд:

Ба **ғурӯҳи аввал** асару мақолаҳо, суҳанрониҳо ва Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [3] шомил мебошанд, ки дар онҳо Сарвари давлат ба масоили гуногуни ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол, ба амсоли ислоҳоти аграрӣ, ташаққули муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, марҳалаҳои рушди босуботи кишвар, иҷроиши ҳадафҳои стратегии давлат, саноатикунории босуръат, рушди илму маорифи Тоҷикистон, масоили гуногуни фарҳангӣ, густариши ҳамкориҳои иқтисодию фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои созмонҳои хориҷӣ дар доираи ИДМ, минтақа ва ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳамкориҳои фарҳангӣ бо созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ инъикос ёфтаанд.

Пеш аз ҳама, яке аз арзишмандтарин асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Уфӯқҳои истиқлол» маҳсуб меёбад, ки ба таҳлили масъалаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ равона шудааст. Таҳқиқоти мазкур аз 5 боб иборат буда, дар он дастоварду мушқилиҳои Тоҷикистон дар даврони Истиқлоли давлатӣ, марҳалаи эҳё ва барқарорсозии давлати миллий, рушди иқтисодии мамлакат, сиёсати иҷтимоӣ ва натиҷаҳои самарабахши он, Ваҳдати миллий ва суботи иҷтимоӣ, афзоиши мақоми Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Пешвои миллат ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ дахл карда, тамоми бурду боҳти ин равандро воқеъбинона ба риштаи таҳлил кашидаанд [4].

Ба **ғурӯҳи дуюм** асарҳои бунёдӣ ва дастачамъона, монографияҳо ва мақолаҳои илмии доир ба масоили гуногуни ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон таълифгардидаро дохил кардан мумкин аст. Ба ин ғурӯҳ асарҳои дастачамъонаи «История таджикского народа» [17, с.438], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [36], «Бунёди давлатдорӣ навин» [12, с.286-287] ва асарҳои муҳаққикони зиёд, аз ҷумла

Ғ.Ҳ. Хайдаров [46], И.Усмонов [45], А.Холиқзода [47], Н.М.Назаршоев [30], Р. Масов [57], Ҳ.Пирумшоев [38], Д.Назриев ва И.Сатторов [31], Ғ.Ғойбов [13], Н.Б. Ҳотамов [35], Р. Абулҳаев [7,9], Ш.Султонов [44], Т. Назаров [27], Н.М.Мирзоев [25], Ф. Абдурашитов [6], В.В. Дубовитский [52], В.М.Набиев [26], ва дигарон дохил мешаванд. Дар онҳо чанбаҳои гуногуни масоили иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол таҷассум ёфтаанд, ки ҷиҳати анҷом додани таҳқиқоти маҷмӯии таърихнигорӣ имконияти хуб медиҳанд.

Таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол дар ҷилди шашуми асари бунёдии «Таърихи халқи тоҷик» [17]; «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» (маҷмӯи мақолаҳо) [36]; «Бунёди давлатдорӣ навин» [12]; «Маданияти Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият» [18] «Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол» [45] ба шакли пурратар инъикос ёфтаанд. Дар ин асарҳо дар баробари таърихи сиёсӣ, инчунин, ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли мухтасар таҳлил шудаанд.

Ҷилди шашуми «Таърихи халқи тоҷик», ки соли 2011 зери назари академик Р.Масов ба нашр расид, таърихи халқи тоҷикро аз оғози ҚБВ то соли 2010 фаро мегирад. Дар ин асар бобҳои IV - VII ба замони истиқлол бахшида шуда, шароити таърихӣ соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанг ва сулҳи тоҷикон, азнавсозии иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ, сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол равшан таҳлил шудааст. Муаллифон кӯшидаанд, то тамоми масъалаҳоро аз диди нав ва мувофиқ ба тақозои замони истиқлолу манфиатҳои миллий таҳлил намоянд.

Ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол низ ба шакли мукамалтар дар «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» инъикос шудааст. Раванди ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар ин маҷмӯа дар шакли мақолаҳои алоҳида инъикос ёфтааст ва ин маҷмӯа нахустин китоби дастаҷамъӣ ба забони давлатӣ маҳсуб меёбад. Бартарии китоби мазкур боз дар он аст, ки муаллифон тавонистаанд раванди дигаргунсозӣҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва вазъи ҳаёти фарҳангӣ аввалин дастовардҳои ҷумҳуриро дар ин саматҳо бо истифода аз далелу маълумоти муътамади оморӣ нишон диҳанд. Аммо мутаассифона, китоби мазкур инъикоси масоили зикршударо танҳо то соли 2010 фаро мегирад.

Монографияи профессор Н.Б. Ҳотамов «Дигаргунсозӣҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқдорӣ», ки соли 2008 ба таъъ расидааст ба таҳлили дигаргунсозӣҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар давоми солҳои 1991-2006 равона гардидааст. Арзиши илмӣ ин асар дар он аст, ки муаллиф раванди ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодиро воқеъбинона баҳо дода, дастовардҳо ва нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳуриро дар ин раванд пурра таҳлил

намудааст[48].

Монографияи Ф.Абдурашитов «Ислоҳоти замину об дар Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI» [51], ба масоили аграрии Тоҷикистони соҳибистиклол баҳшида шуда, нахустин таҳқиқоти алоҳида ва пурра дар ин самт мебошад. Дар монография раванди ислоҳотҳои замин, таҷдиди муассисаҳои хоҷагии қишлоқ, ташаккул ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Тоҷикистон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI инъикос ёфтаанд. Инчунин дар асоси маводи фаровони расмӣ бойгонӣ масоили ислоҳоти соҳаи об, таъсиси ниҳодҳои нав дар раванди танзими истеъмоли об, ассотсиатсияи истеъмолкунандагони обро мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Илова бар ин, асосҳои ҳуқуқии ислоҳотҳои замину об, натиҷаҳои озодсозии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ, оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии таносуи соҳаи аграрии ҷумҳурӣ аз нуқтаи назари таърихӣ таҳлил ва баррасӣ гардидаанд.

Дар рисолаву мақолаҳои профессор Р.Абулҳаев масоили таърихи муҳочират дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар даврони истиқлолият таҳлил шудааст. Муаррих дар китоби «Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000)» дар заминаи маводи фаровони бойгонӣ, сарчашмаву адабиёти илмӣ таърихи муҳочиратро дар Тоҷикистон дар замони шуравӣ ва даврони истиқлол ба риштаи таҳқиқ қашида, таърихи муҳочиратро ба се марҳала: 1924-1941; 1946-1960; 1961-2000 тақсим намудааст. Дар марҳалаи сеюм, ки солҳои истиқлолиятро фаро мегирад, ҷанги шаҳрвандӣ ва дар натиҷаи он оғоз ёфтани раванди муҳочирати иҷборӣ ва ба Ватан бозовардани муҳочирони иҷбориро воқеъбинона таҳқиқ намудааст [9]. Муаллифи мазкур доир ба таърихи муҳочират дар Тоҷикистон асару мақолаҳои зиёд навишта [30], мавзӯи раванди муҳочират дар манотиқи гуногуни ҷумҳуриро низ ба риштаи таҳлил қашидааст.

Ба **гурӯҳи сеюм** метавон қорҳои илмӣ-таҳқиқотии як зумра олимони иқтисодшиносии ҷумҳурӣ, ба мисли Абдусаматов М., Орифов Х.О., Аҳмадов Х.М., Аминҷонов М.А., Аминҷонов Р.М., Ғаниев Т.Б., Ҷӯраев Д.К., Исоев Р.С., Исайнов Х.Р., Қудратов Р.Р., Муҳаббатов Х.М., Одинаев Х.А., Петров Г.Н., Холиқов Ш.Х., Умаров Ҳ.У. ва дигаронро ворид намуд. Олими шинохта, академик Т.Н. Назаров дар монографияи калонҳаҷм ва ҷанҷабҳои худ [28] ба раванди ташаккулёбии ва рушди равобити бозорӣ ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ диққат дода, чараҳои ҷустуҷӯи роҳҳои барқарорсозии баъдинизозии объектҳои харобгардидаи соҳаҳои саноат, хоҷагии қишлоқ ва зербиноҳои онҳоро таҳлил намудааст. Ҷанбаҳои иқтисодии туризм дар монографияи Ч. Ёров [15], хусусиятҳо, масоил ва авомили рушди иқтисодӣ, афзалиятҳои стратегӣи сиёсати макроиқтисодӣ ва амнияти иқтисодии кишвар дар асарҳои Н.Қ.Қаюмов, Р.К.Раҳимов, Ҳ.У.Умаров, масоили пулию қарзӣ дар қорҳои Ҳ.У.Умаров, Р.К.Раҳимов, В.Бобоев, хусусиятҳои вижа, мароҳил ва масоили инкишофи иқтисоди

бозорӣ дар таълифоти А. Абдуғафаров, Г. Абдусамадов, А.А. Бойматов, масоили «иктисоди хурди бозор» ва баъзе ҷанбаҳои равандҳои таваррумӣ дар китобҳои Л.Ҳ.Саидмуродов ва тағйироти сохтори иқтисоди Тоҷикистон дар навиштаҳои А.М.Раҳимов, Н.Х.Хоналиев инъикос ёфтаанд. Албатта, олимони зикршуда бештар ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии масъаларо дар мадди назар гузошта, ҷанбаҳои таърихӣ, пеш аз ҳама омилҳои сиёсӣ ташкилии таъсиркунанда ва раванди татбиқи ислохотро он қадар ба инобат нагирифтаанд.

Масъалаҳои ҷудогонаи раванди рушди иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ дар рисолаҳои гуногуни илмӣ самти илмҳои иқтисодӣ, ба мисли рисолаҳои Р. Маҳкамов [21], З.Юсуфҷонов [90], С. Д. Комилов ва С.А. Камолов [54], И.С. Донахонов [71], Н.Т.Насриддинов [79], З.Р.Шарифов [89], К.Б. Шамсиев [86], Х.Б.Раҳматов [82] баррасӣ гардидаанд.

Яке аз масъалаҳои ҷолиб ва таваҷҷӯшаванда ин таҳқиқ ва баррасии баҳисобирии захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама гидроэнергетикӣ маҳсуб меёбад, ки дар ин самт як қатор асарҳои муаррихон [20], иқтисодшиносон [11], муҳаққиқони бевоситаи соҳаи энергетика [33], инчунин баъзе асарҳои илмӣ оммавӣ [14] ба таъбиқ расидаанд. Ба таҳқиқи паҳлуҳои ҷудогонаи ҳаёти иқтисодӣ рисолаҳои илмӣ А.С. Раҳимов [91], М.Н.Зардибекова [73], Ш.Х. Холиқов [85], Ш.А.Атобоева [65], С.Р. Бобочонов [67] ва дигарон бахшида шудаанд.

Ба **гурӯҳи чорум** рисолаҳои илмиро дохил кардан мумкин аст, ки ҷиҳати таҳқиқи масоили гуногуни ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ анҷом дода шудаанд. Ба ин гурӯҳ рисолаҳои номзодии Р.Н.Каримова [18], И.Р.Абдуллоев [63], А.Абдуқодиров [62], Р.Бобочонова [67], А.А. Муродов [78], М.Ганчакова [69], Д.Урунова [84], О. Х. Шарафиева [87], Ғ.Р. Мирзоев [77], М. Равшанзод [81], У.А. Бобочонова [68], С.А. Қурбонов [75], И.Х. Афандихонов [66], А.В. Архангельский [64], Р.Х. Мирзоев [76], Г.В. Коваленко [74], В.В. Егозарян [72], П.А. Пирназарова [80], Ф. Розиков [83], Ҷ.Ҷураев [70] ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки ҷиҳати анҷом додани таҳқиқоти таърихнигорӣ манбаъи арзишманд маҳсуб меёбанд.

Сарчашмаҳои асосии таҳқиқоти таърихнигориро асосан таълифоти муҳаққиқони самтҳои гуногун, ки марбут ба омӯзиши равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол равона шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқ бештар ба асарҳои таърихӣ инъикоскунандаи таърихи замони соҳибистиклолӣ таваҷҷӯҳ зоҳир карда шуд, аммо баробари он аз дастовардҳои самтҳои дигари илм, пеш аз ҳама илмҳои иқтисодӣ, сиёсатшиносӣ ва таърихи дипломатия низ фаровон истифода гардид. Манбаи муҳим ва нишондиҳандаи дараҷаи воқеияти тасвири ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар замони истиқлоли давлатӣ ин асару мақолаҳо ва паёму суханронҳои Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Инчунин, ҳамчун сарчашмаи таҳқиқот аз маводи бойгонихоӣ ҷорӣ вазорату кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмуаҳои оморӣ солона ва таҷлили, матбуоти даврӣ мавриди истифода қарор гирифтанд.

Дар муддати 25 соли истиқлол садҳо санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул шуданд, ки бархе аз онҳо вобаста ба масоили баррасишаванда дар рисола истифода шуданд. Ба ин, пеш аз ҳама Конститутсия, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо ва дигар асноди меъёрӣ-ҳуқуқӣ шомил мебошанд. Аз ҷумла, ба сифати сарчашмаҳои таҳқиқ дар самти инъикоси ҳаёти хоҷагии деҳот Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷораҳои иловагӣ оид ба азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ» (30 июни соли 2006 № 1775) ва «Дар бораи ҷораҳои иловагӣ оид ба азнавсозӣ ва ислоҳоти корхонаҳои кишоварзӣ» (27 октябри соли 2014), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ» (соли 1992, № 544) ва «Низомнома дар бораи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1 октябри соли 1993, №499), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» (10 майи соли 2002, № 48 ва 19 майи соли 2009, № 526), қонун «Дар бораи Ассотсиатсияи истифодабарандагони об» (соли 2006), «Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» (1 августи соли 2012) ва дигар сандҳои меъёрию ҳуқуқӣ истифода гардиданд. Ва ё дар самти таҳқиқи баррасии масоили ҳаёти фарҳангӣ ва маорифи халқ асноди ҳуқуқии зиёд, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (1993, 2004), Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994), қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2004, таҳти №425, «Барномаи давлатии омода кардани кадрҳои педагогӣ барои солҳои 2005-2010», аз 30 июни соли 2004, таҳти №291, «Дар бораи нақшаи татбиқи ислоҳоти низоми маориф дар солҳои 2004-2009», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ» (2 декабри соли 2002, таҳти №80), «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ», «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ», «Дар бораи ҳунарҳои бадеӣ- халқӣ», «Дар бораи фаъолияти косибӣ ҳунармандӣ», «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо», «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ» ва «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 30 декабри соли 2005, таҳти №501) мавриди истифода қарор дода шуданд.

Инчунин, ба ин гурӯҳи сарчашмаҳо «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030», «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2016-2020», барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ва ғайраро шомил намудан мумкин аст.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои кори илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон, таҳти унвони «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои ҳоси раванди таърихӣ (давраи муосир) барои солҳои 2016-2020» ба иҷро расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Рисолаи диссертатсионӣ ба таҳлили умумии таърихшиносии ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистони дар солҳои 1991-2016 равона гардидааст. Барои иҷрои ҳадафи асосии таҳқиқот иҷрои вазифаҳои зерин ба нақша гирифта шуд:

- таҳқиқи раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар асарҳои таърихӣ;

- таҳлил ва нишон додани сатҳи инъикоси раванди рушди саноат ва омилҳои пешбаранда ва монеасозии он, дараҷаи омӯзиши ҷараёни ислоҳот ва дигаргунсозии соҳаи кишоварзӣ, ислоҳоти заминӣ об дар шароити соҳибистиклолӣ ва хусусиятҳои ҳоси он дар адабиёти илмӣ;

- аз мавқеи таърихшиносии муайян намудани дараҷаи инъикоси сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ва ислоҳоти сохторӣ дар соҳаи ғуноғун, баррасии дараҷаи таҳлили нақши ташкилотҳои ғуноғуни сармоягузор ва соҳибкор дар пешрафти иқтисодию фарҳангии ҷумҳурӣ;

- таҳлили дигаргунсозии ҷиддӣ дар ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ, таҳаввулот дар низоми маорифи халқ, равшан намудани нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар рушди ҷомеа, сатҳи баррасии имкониятҳои мавҷудаи сайёҳии ҷумҳурӣ дар таҳқиқоти пажӯҳандагон;

- муайян намудани масоили ғуноғуни ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол, ки аз мадди назари муҳаққиқон берун мондаанд ва пешниҳоди тавсияҳо барои вуҷуд додани инъикоси онҳо дар адабиёти илмӣ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои илмӣ, корҳои илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони ватанӣ, ки ба инъикоси ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудаанд, маҳсуб меёбад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот муайян намудани дараҷаи таҳқиқи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол дар адабиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва асарҳои ёддоштӣ ба ҳисоб меравад.

Марҳала, макон ва давраи таҳқиқот. Марҳалаи таҳқиқот солҳои 2018-2021-ро дар бар гирифта, ба давраи таҳсил дар зинаи унвонҷӯиро дар бар мегирад. Дар ин марҳала интиҳоби мавзӯи диссертатсионӣ ва роҳбари илмӣ, таҳияи нақшаи инфиродии кор, ҷамъоварӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои бойгонӣ, адабиёти илмӣ ва маводи матбуоти даврӣ, таҳлил ва низомландии маълумоти ғирдовардашуда, навиштани матни диссертатсия, интишори

мақолаҳои илмӣ аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот, инчунин иштирок дар конференсияҳои илмӣ байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ амалӣ гардид.

Мақоми асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ кафедраи ҷанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон мебошад.

Доираи замонавии таҳқиқот солҳои 1991-2016, яъне аз замони ба даст овардани истиқлоли давлатӣ -то ҷашни 25-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро мегирад, ки аз марҳалаҳои расидан ба Истиқлоли давлатӣ (9 сентябри соли 1991)-Иҷтимоии шонздаҳуми Шуроии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ (1994-27 июни соли 1997) ва давраи рушду пешрафти Тоҷикистони соҳибистиклол (солҳои 2000-2016) иборат меошад. Аз ҷиҳати ҷуғрофии ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро гирифта, масъалаҳои марбут ба рушди умумии ҷумҳурӣ, тамоюлҳо ва қомебиҳои сатҳи ҷумҳуриявиро инъикос менамояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар диссертатсия муаллиф усулҳои илмӣ омӯзиширо доир ба ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол дар солҳои 1991- 2016 ба роҳ мондааст. Бахусус ба истифодаи усули воқеияти илмӣ – ҳамчун яке аз дастурҳои асосии илмҳои муосири таърихӣ ва таърихшиносӣ диққати ҷиддӣ дода шудааст.

Ба сифати асоси методологии таҳқиқот маҷмуи усулҳои истифода шудаанд, ки дар байни онҳо усулҳои таърихӣ, ба амсоли таърихият, муқоисавӣ – таърихӣ, масъалагузорӣ – солномавӣ, инчунин усулҳои таҳлили иҷтимоӣ – таърихӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Дар асоси усули муқоисавӣ - таърихӣ таҳқиқи осори муҳаққиқони даврони истиқлолият дар қиёс бо асарҳои таърихӣ ва таҳқиқоти таърихшиносии дигар давраҳои таърихӣ, аз ҷумла даврони шуравӣ, хусусиятҳо ва усулҳои таҳқиқ, сабаки баён ва ғайраҳо анҷом дода шудааст. Тавассути усули масъалагузорӣ – солномавӣ ҳудудҳои таҳқиқи масоили мазкур муайян шуда, равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии яқдигарро ивазкунанда, ки таърихи Тоҷикистони соҳибистиклолро таркиб додаанд, таҳқиқ гардидаанд. Яке аз омилҳои асосӣ ин назари интиқодӣ ва воқеӣ ба таълифоти муҳаққиқони даврони истиқлол мебошад.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки мавзуи мазкур бори нахуст ба сифати мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ интихоб шуда, раванди рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол ва дараҷаи инъикоси онро дар адабиёти илмӣ фаро гирифтааст. Ба шакли нақди таърихӣ ва ё аз мақеи таърихшиносӣ бори нахуст дараҷаи инъикоси таърихи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар таҳқиқоти илмӣ, пеш аз ҳама, таърихшиносии тоҷик мавриди таҳқиқ таҳлил қарор дода шудааст. Ба замири ин навгонии таҳқиқоти мазкур боз дар нуктаҳои зерин низ ифода меёбанд:

- маротибаи нахуст дараҷаи мубрамиин таҳқиқ ва баррасии таърихи халқи тоҷики замони истиқлол, таҳлили таърихнигории асарҳои илмӣ таърихӣ доир ба инъикоси ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо муайян намудани сатҳ ва фарогирии паҳлуҳои асосии таърихи муосири халқи тоҷик муқаррар карда шудаанд;

- сатҳи инъикоси раванди рушди саноат ва омилҳои пешбарандаи мoneасозии он, дараҷаи омӯзиши ҷараёни ислоҳот ва дигаргунсозии соҳаи кишоварзӣ, ислоҳоти замину об дар шароити соҳибистиклолӣ ва хусусиятҳои хоси он дар адабиёти илмӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд;

- дараҷаи инъикоси сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ислоҳоти сохторӣ дар соҳаи гуногун, баррасии сатҳи таҳлили нақши ташкилотҳои гуногуни сармоягузор ва соҳибкор дар пешрафти иқтисодиёи фарҳангии ҷумҳурӣ аз мавқеи таърихнигорӣ муайян гардидаанд;

- дигаргунсозии кулӣ дар ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ, таҳаввулот дар низомии маорифи халқ, муайян намудани нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар пешрафти ҷомеа, дараҷаи баррасии имконоти мавҷудани сайёҳии ҷумҳурӣ дар таҳқиқоти пажӯҳандагон мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор гирифтаанд;

- бори нахуст мавқеъ ва назари муҳаққиқон, махсусан самти илмҳои таърих дар таҳлил ва тасвири гузариш аз як низом ба низомии нав, ташаккули шакли нави муносибатҳои истеҳсолӣ, раванди ислоҳот дар ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаҳои маориф ва илм, таҳаввулоти кулӣ дар ҳаёти фарҳангӣ, милликунонии арзишҳои фарҳангӣ, арҷгузорӣ ва эҳёи унсурҳои миллии дар адабиёти илмӣ муайян гардидаанд;

- ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии давраи соҳибистиклолӣ, ки аз мадди назари муҳаққиқон берун мондаанд, муқаррар гардида, тавсияҳо барои инъикоси ҳамаҷонибаи онҳо дар адабиёти илмӣ таърихӣ пешниҳод шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муайян карда шуда, ки солҳои аввали соҳибистиклолӣ марҳалаи мураккаб ва печида мебошад, ки дар ин давра ҷумҳурии тозаистиклол ба даргириҳои тӯлонии сиёсӣ ва ҷанги таҳмилии шахрвандӣ кашида шуд, ки ин ҳаводис ба хоҷагии халқ хисороти таъсирбахш ворид намуда, суръати рушди ҷомеаи ҷумҳуриро ба даҳсола қафо партофт, вале пас аз Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олӣ ва гузаштан ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бунёди ҷомеаи наву озоди демократӣ шуруъ гардид;

- мушаххас гардид, ки раванди дигаргунсозӣ ва пешравӣ, раҳи ёфтани ҷумҳурӣ аз вазъи мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ, истиқрори сулҳу оромӣ, ягонагии ваҳдати ҷомеа ва дастовардҳои беназири ҷомеаи муосири тоҷик таҳти сарварӣ ва роҳбарии хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба амал омада, маҳз бо ибтикороти ташаббусҳои пайвастаи Сарвари давлат ҷумҳурӣ ба

татбики ҳадафҳои калони стратегӣ шуруъ намуда, фарҳангро ҳамчун инъикосунандаи симои маънавии ҷомеа ва нури бузурги муттаҳидсозанда дар меҳвари сиёсати давлат гузошта шуд;

- собит гардид, ки новобаста аз мушкилоту мураккаботи дохилӣ ва таъсири фишорҳои беруна ҷумҳурии тозаистиклол дар муддати кӯтоҳ тавассути зина ба зина гузаронидани ислоҳот, пеш аз ҳама ислоҳоти иқтисодию иҷтимоӣ, заминӣ об, маориф ва фарҳанг тавонист аз ҳолати ақибмондагӣ ҳаробӣ берун омада, дар самтҳои асосии ҳоҷагии халқ раванди рушд ва пешравии муназзамро соҳиб гардад;

- исбот гардид, ки фазои ороишта ва ваҳдати миллӣ пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии ҳоҷагии халқӣ ҷумҳуриро омода сохт ва истифодаи ҳамаҷаҳонаи дастовардҳои илму техника, кашфиётҳои технологияи ҷаҳони имрӯза сабабҳои асосии рушди маорифу илм ва фарҳанг гардида, рушди иқтисодиёт, ба эътидол омадани вазъи дохилии ҷомеа ва орому орошудагии он, таъриху фарҳанги қадима ва табиати зебо ба рушди сайёҳӣ ва туризм дар ҷумҳурий заминаи хуб фароҳам оварданд ва имрӯз имконоти рушди сайёҳии фарҳангӣ, экотуризм, сайёҳии экстремалӣ дар ҷумҳурий бештар мебошанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Диссертатсия дорои аҳамияти илмӣ – назариявӣ ва амалӣ буда, натиҷаҳои ба дастмада метавонанд дар қорҳои илмӣ – таҳқиқотии муҳаққикон ва муаррихон ҷиҳати инъикоси ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар дар даврони истиқлолият кӯмаки воқеӣ расонанд. Мазмуни асосӣ, хулосаҳо ва маводи санадӣ диссертатсияро метавон зимни таълифи асарҳои бунёдӣ роҷеъ ба таърихи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол (солҳои 1991- 2016), инчунин зимни хондани курсҳои лексионӣ ва курсҳои махсус аз ҷанҳои «Таърихи халқӣ тоҷик», «Таърихи иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистони соҳибистиклол», «Таърихи фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол», «Таърихнигорӣ таърихи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол» васеъ истифода кард. Аҳамияти амалии диссертатсия, инчунин, аз истифодаи эҳтимолии натиҷаҳои ба дастмадаи таҳқиқот дар ниҳодҳои илмӣ –таҳқиқотӣ, кафедраҳои гуманитарии мактабҳои олӣ иборат аст.

Маводи дар диссертатсия овардашуда барои дарки воқеии масъалаҳои муҳими ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат дар даврони истиқлолият имконият медиҳанд. Хулосаҳо ва тавсияҳои диссертатсия барои ҳалли бисёр масъалаҳои ҳалталаби ҷомеаи муосирӣ ҷумҳурий муфид мебошанд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро дақиқияти маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, қоркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ, муқоисаи илмӣ амалӣ, инчунин, истифодаи

маводи бойгонӣ таъмин менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисосҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 4, 6, 9 шиносномаи ихтисосҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 6.1. Таърих ва бостоншиносӣ, 6.1.5. - Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар коркарди илмӣ ва таҳлили таърихнигории маводи нав ва асарҳои зиёди илмӣ, ки роҷеъ ба таърихи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол таълиф гардидаанд, дар таҳқиқи ислоҳоти аграрӣ дар охири асри XX – ибтидои асри XXI, дар таҳқиқи сабабҳои пастравии саноати Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри XX ва рушди минбаъдаи он дар ибтидои асри XXI, дар таҳқиқи илмӣ заминаҳо, сабабҳо ва оқибатҳои муҳочирати меҳнатӣ, дар таҳқиқи таърихи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиклол зоҳир мегардад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза шудаанд. Аз ҷумла дар Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир» (Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Душанбе, 2022), Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон» (Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Душанбе, 2023), Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Самтҳои асосии ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» дар шароити муосир» (Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Душанбе, 2023).

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (протоколи № 6 аз 13 июни соли 2025) муҳокима гардида, барои дифоъ пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар як қатор интишороти муаллиф, аз ҷумла: 6 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 5 мақолаи дар дигар нашрияҳо ба таъъ расида, таҷассум ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 186 саҳифаи матни компютерӣ таҳия шуда, аз муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо ва феҳристи манобеъ ва адабиёти илмӣ таркиб ёфтааст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** аҳамияти илмӣ таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯ ва заминаҳои манбаъшиносии он таҳлил гардидаанд, мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот, наwgонии илмӣ, объект ва предмети таҳқиқот муайян гардида, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ, асосҳои методологӣ ва назариявии диссертатсия,

нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда асоснок шуда, ҷаҳорҷубаи замони таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳо ва соҳтори диссертатсия баррасӣ ва муайян шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – «**Инъикоси раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар таърихнигории ватанӣ**» унвон гирифта, аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум – «**Таҳқиқи раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар асарҳои таърихӣ**» таъкид мегардад, ки ҶШС Тоҷикистон аз ҷиҳати рушд ва иқтисодии иқтисодӣ дар байни кишварҳои собиқ шуравӣ яке аз мавқеҳои охиристо ишғол менамуд. Раванди нисбатан босуръати рушди иқтисодии солҳои 1960-1985-ро дар ҷумҳурӣ тадбирҳои ислохотхонаи аз соли 1985 оғоз ёфта, ки бештар бо номи «бозсозии горбачёвӣ» маълум аст, на танҳо боз дошт, балки онро ба бӯҳрони саҳти иқтисодию иҷтимоӣ овард. Ин бӯҳрон яке аз омилҳои асосии нобасомониҳо ва даргириҳои сиёсӣ ва оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ гардиданд, ки ба суръат ва пешрафти иқтисодии ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистон дар даҳсолаи аввали соҳибхитиёрӣ латмаи саҳт ворид намуданд. Аз ин рӯ, марҳалаи нави таърихӣ дар ҷумҳурӣ бо бартараф намудани оқибатҳои вазнини бӯҳрони охири замони шуравӣ ва хисороти ба миён овардаи даргириҳои сиёсӣ ҷанги таҳмилшудаи шаҳрвандӣ оғоз ёфт.

Вале, новобаста аз мушкilotу мураккаботи ҷойдошта Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи гузариш ба низомии нави сиёсӣ, соҳтмони давлати соҳибистиклол, ислоҳоти низомии идорӣ ва иқтисодию иҷтимоиро дар муддати кӯтоҳ паси сар намуда, ба роҳи рушд ва пешравиҳои ворид гардид. Биноан, таҷрибаи Тоҷикистон дар самти берун шудан аз ҳолати мураккаби сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ дар як муддати кӯтоҳ ва рӯй овардан ба рушд дар замони муосир дорои аҳамияти вижа ва муносиб ба омӯзиш гардид.

Нооромиҳои сиёсӣ ва ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, боиси ба вазъи ниҳоят душвори иқтисодию иҷтимоӣ афтодани ҷумҳурӣ гардид. Бо таъкиди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳодисаҳои ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ «ба маблағи зиёда аз 10 млрд. доллари амрикоӣ хисороти моддӣ расонида, мамлакатро ба даҳсолаҳо ба қафо кашид» [61, с. 14].

Дар асарҳои таърихӣ бештар ба авзои иқтисодию иҷтимоӣ, омилҳои монеасозии рушди иқтисоди кишвар, сиёсати давлатӣ дар самти иқтисод ва раванди татбиқи он, дастовардҳои аввалини иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ тавачҷуҳ зоҳир гардидааст. Вале, ҳам дар асарҳои таърихӣ ва ҳам дар асарҳои иқтисодшиносон марҳалаи гузариш аз як низомии иқтисодӣ ба низомии дигар, ислоҳоти фарогири иқтисодию иҷтимоӣ, баромадан аз ҳолати бӯҳрони саҳт, раванди ғайридавлатӣ гардонидани моликияти давлатӣ, баргаштан ба моликияти хусусӣ, рушди иқтисоди бозорӣ ва асосҳои он мавқеи асосиро соҳиб мебошанд. Вае омӯзиши масоили иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ дар даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолӣ дар

самти илмҳои иқтисодӣ нисбат ба илмҳои таърихӣ бартарият дорад.

Аз муаррихон дар омӯзиши таърихи ҳаёти иқтисодию иҷтимоии даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолӣ қадами нахустро Н.Б. Ҳотамов гузошта, дар ин самт монографияи арзишманде [48] таълиф намудааст. Гарчанде доираи хронологии монография маҳдудтар буда, танҳо солҳои 1991-2006-ро фаро мегирад, вале муҳаққиқ тавонистааст таърихи дигаргунсозии иқтисодию иҷтимоиро дар соҳаи саноат ва энергетика, комплекси агросаноатӣ, нақлиёт ва бунёди роҳҳо, алоқа, савдои дохилӣ ва берунӣ, андозҳо ва низоми андоз, сармоягузориҳои хориҷӣ, низоми бонкӣ ва қарзӣ, вазъи иҷтимоӣ ва муҳоҷирати меҳнатии давраи аввали истиқлолро мавриди таҳқиқ таҳлили ҳамаҷониба қарор диҳад. Қадами дигар дар омӯзиши масоили иқтисодию иҷтимоии солҳои 1991-2010 дар асари бунёдии «Таърихи халқи тоҷик» (ба забони русӣ) [17] гузошта шудааст. Дар ин асар ба тарзи муфассал раванди бистсолаи рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо истифодаи манобеи наву адабиёти фаровони таърихӣ иқтисодӣ раванди дигаргунсозии иҷтимоию иқтисодии дар ҷумҳурӣ ба вуқӯ омада то давраи соли 2010 мавриди инъикос қарор гирифтаанд. Дар ин асар дастовардҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳуриро дар ду даҳсолаи аввали замони соҳибистиклолӣ таҳлил шуда, таъкид мешавад, ки «дар ибтидо ҳадафи стратегияи Ҳукумати ҷумҳурӣ дар самти иқтисод дастрасӣ ба дараҷи рушди иқтисодии то замони соҳибистиклолӣ қарор гирифта буд ва новобаста ба мушкилоти мураккаботи мавҷуда бо андешидани тадбирҳои саривақтӣ ва оғози татбиқи ислоҳоти соҳаи охириҳои солҳои навадум суръати рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) рӯ ба инкишоф ниҳод» [17, с.490]. Таъкид мегардад, ки «пас аз таъмини ризоияти миллии тамоми кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди иқтисодӣ ба ҳалли се вазифаи асосӣ: 1) таъминоти истиқлолияти энергетикӣ; 2) бехатарии озуқавории мамлакат; 3) гузаштан ба ҳадафи стратегияи паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ равона гардида буд» [17, с.493].

Дар ин асар, инчунин дар зерфаслҳои алоҳида рушди саноат ва энергетика, соҳибкорӣ, нақлиёт ва сохтмони роҳҳо, алоқа, тиҷорати дохилӣ ва берунӣ, маблағгузорӣ ба рушди иқтисодӣ, дигаргуниҳо дар низоми андоз ва андозбандӣ, ташаккули низоми мустақили бонкии ҷумҳурӣ, вазъи иҷтимоӣ ва муҳоҷирати хориҷӣ бо истифода аз манобеи гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар солҳои истиқлолият дар илми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили таваррум ва бекорӣ ҳамчун объекти ҷадиди таҳқиқ дар қорҳои олимони иқтисодшинос инъикос ёфтаанд, ки онҳоро метавон вобаста аз мавзӯи таҳқиқ ба самтҳои зерин гурӯҳбандӣ намоем: хусусиятҳо, масоил ва авомили рушди иқтисодӣ дар шароити иқтисоди гузариши Тоҷикистон (дар асарҳои Н.Қ. Қаюмов, Р.К. Каримов, Ҳ.У.Умаров); афзалиятҳои стратегияи

сиёсати макроиқтисодӣ дар партави суръати босуботи инкишоф ва амнияти иқтисодии кишвар (дар асарҳои Н.Қ.Қаюмов, Р.К.Раҳимов, Т.Н.Назаров, Ҳ.У.Умаров); масоили пулию қарзии инкишофи иқтисоди миллий ва манобеи монетарии қарахтӣ (стагнатсия) дар шароити кунунии Тоҷикистон (дар таълифоти Ҳ.У.Умаров, Р.К.Каримов, В.Бобоев); хусусиятҳои баъзе механизмҳои фискалии батанзимдарории иқтисод дар шароити кунунӣ (дар асарҳои Р.К.Раҳимов, Т.Н.Назаров); хусусиятҳои вижа, марҳалаҳо ва масоили инкишофи иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон (дар таҳқиқоти А. Абдуғаффоров, Г. Абдусаматов, А.А. Бойматов); масоили «иқтисоди хурди бозор» ва баъзе ҷанбаҳои равандҳои таваррумӣ дар иқтисоди Тоҷикистон (таҳқиқоти ҷолиби Л.Ҳ. Саидмуродов); тағйироти сохтории иқтисоди Тоҷикистон ва хусусиятҳои сиёсати саноатӣ дар давраи гузариш ба бозор (дар таълифоти А.М.Раҳимов, Н.Х.Хоналиев).

Масъаласҳои гунугуни иқтисодӣ дар асарҳои Н.Т.Насриддинов [79], З.Р.Шарифов [89], К.Б. Шамсиев [86], Х.Б.Раҳматов [82] мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Таҳлили таърихшигории ошқор менамояд, ки пажӯҳишгарони таърихи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ тадриҷан, вобаста ба рушд ва пешравии ҷумҳурӣ доираи мавзӯҳои таҳқиқотии хешро васеътар намуда, ба инъикоси самтҳои дигари ҳаёти иқтисодии кишвар, нахустин дастовардҳои иҷтимоӣ-иқтисодии он дар замони соҳибистиклолӣ машғул гардидаанд. Яке аз масъалаҳои ҷолиб ва таваҷҷӯшаванда ин таҳқиқ ва баррасии баҳисобгирии захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама гидроэнергетикӣ маҳсуб меёфт. Аз ҷумла, ин масъалаҳо дар як қатор асарҳои муаррихон [20], иқтисодшиносон [11], муҳаққиқони бевоситаи соҳаи энергетика [33], инчунин баъзе асарҳои илмӣ оммавӣ [15] таҳлили гардидаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки таҳқиқи раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар замони истиклоли давлатӣ яке аз мавзӯҳои ҷолиб ва диққатҷалбкунандаи раванди қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ маҳсуб меёбад. Ба таҳлилу таҳқиқи мавзӯ бештар аз ҳама муҳаққиқони самтҳои илмӣ таърихшиносӣ ва иқтисодшиносӣ таваҷҷӯх намудаанд.

Вале, новобаста аз дастовардҳои назарраси илмӣ дар ин самт ҳоло ҳам паҳлуҳои нӣз ба таҳқиқ дошта, махсусан аз назари таърихшиносӣ ҷой доранд. Барои ҳамин зарур аст, ки ҷанбаҳои таърихӣ раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар маҷмӯъ, яъне дар тамоми ҷумҳурӣ ва, инчунин ҳар як минтақа дар алоҳидагӣ вобаста ба хусусияту мавқеи ҷуғрофӣ ва табиӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шаванд.

Дар зербоби дуюми боби якуми рисола, ки **«Мақоми созмонҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар рушди иқтисодии ҷумҳурӣ ва инъикоси он дар асарҳои илмӣ»** унвон дорад, масоили раванди рушди ҷомеаи муосир, бавижа чараёни ҷаҳонишавӣ нишон медиҳад, ки ягон давлат ва ё кишвар

дар алоҳидагӣ ва ё бе робита ба олами беруна наметавонад рӯ ба тараққӣ биёрад ва талаботи воқеии дохилии худро комилан қонеъ созад. Аз ин рӯ, дар пешрафти ҳар як давлату кишвар робитаю ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ бо дигар давлатҳо ва ё ташкилоту созмонҳои фаромилии хориҷӣ нақши муассирро соҳиб мебошанд. Аз ҳамин сабаб дар асарҳои илмӣ, махсусан асарҳои таърихӣ иқтисодӣ ба баррасии мавзӯи ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мамолҳои хориҷӣ ва ташкилоту созмонҳои ҷаҳонӣ ва ҷаҳми онҳо дар барқарорсозии хоҷагии халқ ва рушди иқтисодии кишвар низ диққати бештар равона гардидааст.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои замони соҳибистиклолӣ бо мақсади ҳар чӣ тезтар ба анҷом расонидани давраи азнавбарқароркунии хоҷагии халқ, махсусан барои сохтмони корхонаҳои азим ниёз ба кӯмак ва маблағгузорию беруна дошт, зеро иқтидор ва маблағгузорию дохилӣ нокифоя буд. Аммо барои ворид шудани сармояи хориҷӣ ба ҷумҳурӣ, ёфтани шарикони беруна барои барқарорсозӣ ва ба роҳ мондаи рушди соҳаҳои ҷудогонаи хоҷагии халқ вазъи муътадили сиёсии дохилӣ, оромию осоиштагии ҷомеа ва заминаҳои танзимкунандаи ҳуқуқӣ зарур буд. Барои ҳамин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инро ба инобат гирифта, ханӯз соли 1992 қонун «Дар бораи инвестицияи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд, аммо идома ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ ба татбиқи ин қонун ва ворид шудани сармояи хориҷӣ монеаи асосӣ буд [48, с.145-146].

Ба даст омадани Ваҳдати миллӣ, имзои созишномаи истиқрори сулҳ ва дигар табириҳои судманди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки боиси болоравии нуфузи ҷумҳурӣ дар арсаи байналхалқӣ гардид ба зудӣ шароит ва имконияти заруриро барои воридшавии сармояи хориҷӣ ба кишвар ва тадриҷан афзоиш ёфтани таваҷҷуҳи ташкилоту созмонҳои хориҷӣ ба ҳамаи ҳамкорӣ мусоидат намуд. Ин иқтидор дод, ки ташкилотҳои калони фаромилӣ, ба мисли Фонди байналмилалӣ асҳор, Бонки ҷаҳонӣ, Бонки таҷдиди рушди Аврупо, Бонки осиёии рушд, Бонки исломии рушд ва дахҳо созмонҳои пуриқтидори дигар ҳамкорию робитаи иқтисодию тичоратиро бо ҷумҳурӣ ба роҳ монанд.

Ҷанбаи таърихӣ масъалаи ҳамкорӣ бо ташкилотҳои хориҷӣ, маблағгузорию хориҷӣ ва ташкили корхонаҳои муштарак дар таълифоти профессор Н.Б. Ҳотамов [48, с.145] мақоми калидиро соҳиб гардидааст. Мавқеи асосиро таҳлили фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва ҳазинаҳои асҳории хориҷӣ ишғол менамоянд. Аз ҷумла, фаъолияти Ҳазинаи Байналмилалӣ асҳор, Бонки Ҷаҳонӣ, Корпоратсияи Байналхалқии Молиявӣ, Бонки Таҷдиду Рушди Аврупо, Бонки Осиёии Рушд, Бонки Ислomio Рушд, Фонди Саъудии Рушд, Фонди Қувайтии Рушди Иқтисодии Араб, Фонди Созмони Кишварҳои Содиркунандаи Нафт ва бонку фондҳои дигар таҳлил ёфта,

таъкид мешавад, ки «созмонҳои тариқи лоиҳаҳо, қарзҳо, бунёди корхонаҳои муштарак, сохтмони иншоотҳои бузурги саноатӣ ва роҳҳои мошингарду нақбҳо, хатҳои баландшиддати барқӣ дар рушд ва пешрафти иқтисодии ҷумҳурии соҳибистиклол нақши худро гузоштаанд» [36, с.209-211].

Масъалаҳои ҳамкориҳои иқтисодию тичоратии Тоҷикистону Россия дар таълифоти С.У. Ахиева, Н.Ф. Нидоев, Ҷ.А. Мирзоев, В. Махонина, М. Наимов, А. Сатторов, Н.М. Мирзоев, П.А. Пирназарова, Ҳ. Пирумшоев ва дигар пажӯҳишгарон низ инъикоси худро пайдо намудааст. Дар таълифоти зикршуда Федератсияи Россия ҳамчун шарикҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир ёфта, робитаҳои ҳамкориҳои кишвар дар соҳаҳои гуногун, пеш аз ҳама сохтмони корхонаҳои муштарак, сармоягузорӣ, робитаҳои тичоратӣ, ҳамкориҳои ҳарбӣ низомӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ мавриди инъикос қарор гирифтаанд.

Баъзе ҷанбаҳои таърихшиносии ҳамкориҳои ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Хитой дар мақолаи С. А. Солихочаева рисолаи Ш.Ш. Шарипов, рисолаи доктории Р.К. Олимов, мақолаҳои А.Ю. Лисов, С.Сафаров ва Х.А. Додихудоева инъикос гардидаанд.

Ба ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонд Покистон дар ҷилди шашуми асари бунёдии «Таърихи халқи тоҷик» [17], асарҳои Т.Назаров [27], З. Сайидзода [42], А.Шарифзода [88] диққат дода шудааст. Пажӯҳишгарони доир ба татбиқи лоиҳаҳои энергетикӣ интиқоли барқи Қирғизистону Тоҷикистон ба Покистон, яъне CASA – 1000 бештар диққат дода, таъкид менамоянд, ки «ин лоиҳа расман дар ҷумҳурӣ аз 12 майи соли 2016 оғоз ёфта, барои Тоҷикистон аз ду ҷиҳат дорои аҳамият мебошад, яъне кишварӣ мо ҳам аз ҳисоби интиқоли барқи ҳудуд ва ҳам бо ифода намудани нақши кишварӣ транзити барқи Қирғизистон ғайрибаҳо ба даст меоварад» [41, с.146].

Муҳаққиқон Қ. Искандаров ва Ҷ.А. Мирзоев ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони Милалӣ Муттаҳид таҳлил намуда, ба робитаҳои дар самти амнияти сиёсӣ иқтисодӣ, таҳлили таърихшиносии инъикоси ин ҳамкорӣ таваҷҷуҳ намудаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили таърихшиносии ошкор намуд, ки раванди ҳамкорӣ ва робитаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ва соҳаҳои онҳо дар азнавбарқарорсозии хоҷагии халқ ва рушди минбаъдаи он дар замони соҳибистиклолӣ аз мадди назари муҳаққиқон берун намондааст. Дар ин самт муҳаққиқони самти таърих, иқтисодиёт, сиёсатшиносӣ ва таҳлилгарони муносибатҳои хориҷӣ бештар таваҷҷуҳ намудаанд.

Боби дуюми диссертатсия «**Бозтоби ислоҳоти аграрӣ ва раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар асарҳои илмӣ таърихӣ**» унвон дошта, аз ду зербоб таркиб ёфтааст.

Зербоби якуми боби дуёми диссертатсия «**Ислоҳоти аграрӣ ва инъикоси он дар асарҳои муҳаққиқон**» мебошад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар давари мавҷудияти соҳти шуравӣ аз кишвари пурра аграрӣ ба минтақаи саноатӣю аграрӣ табдил ёфта буд ва бо ҳудуди на он қадар васеъ ва шумораи зиёди аҳолиё хусусияти ҳоси табиӣю иқлимиаш аз дигар кишварҳо, ҳатто аз ҷумҳуриҳои шуравии минтақаи Осиёи Миёна қомилан фарқ мекард. Аз ин рӯ, ҳамеша дар ҷумҳури ба истифодаи ғоиданоки заминҳои киштбоб, масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳаи кишоварзӣ диққати ҷиддӣ дода мешуд.

Дар замони истиқлоли давлатӣ шароити зарурӣ барои ба амал овардани дигаргунсозӣҳои ҷиддӣ дар соҳаи кишоварзӣ фароҳам омад. Дар ин самт ташаккули низоми нави муносибатҳо байни истеҳсолкунандагону истеъмолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ нақши муҳимро соҳиб аст, ки он аз рӯи унсурҳои ғайолият ва сохтор қомилан аз низоми қаблӣ фарқ мекард.

Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади татбиқи стратегияи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ як барномаи махсуси ислоҳоти иқтисодиро барои солҳои 1995-2004 таҳия намуда, ба татбиқи якҷанд лоиҳаҳои нав дар ин самт шуруъ намуд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995 «Дар бораи ҷудо намудани 50 ҳазор гектар замин барои хоҷагиҳои ёрирасон» ва аз 1 декабри соли 1997 дар бораи ҷудо намудани 25 ҳазор гектар заминҳои иловагӣ, пеш аз ҳама ҳадафмандона баҳри ҳалли масъалаи озуқаворӣ ва таъмини амнияти он, инчунин таъмини бозори дохилӣ бо маводи хӯроқа равона шуда буданд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи татбиқи пайвастаи дигаргунсозӣҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ, гузаронидани ислоҳоти соҳа тадриҷан дар самти истифодаи замин муносибатҳои нави бозаргонӣ ташаккул меёфтанд. Ба ивази хоҷагиҳои мутамарказонидаи шуравӣ, пеш аз ҳама колхозу совхозҳо, шаклҳои нави ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ, оилавӣ ва коллективӣ ташкил ёфтанд. Ҳукумати ҷумҳурии тозаистиқлол барои пурра барқарорсозии соҳаи асосии хоҷагии ҳалқ, соҳаи кишоварзӣ вобаста ба шароит ва муносибатҳои нави истеҳсолӣ сиёсати ҳадафмандонаи давлатиро ба роҳ монда, зина ба зина соҳаи ғурурафтаре аз нав барқарор ва ба роҳи пешрафт баровард.

Вобаста ба ин, масъалаҳои ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, ислоҳоти замину об, дигаргунӣҳои сохторӣ, ташаккул ва рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ, самт ва роҳҳои асосии баровардани соҳа аз ҳолати бӯҳронӣ, рушди хоҷагии кишоварзӣ дар замони соҳибистиқлолӣ нисбат ба дигар масоили иқтисодӣ бештар таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ҷалб намудааст. Дар ин самт бештар намоёндагони илмҳои ҷомеашиносӣ, ба вижа таърихшиносону иқтисодшиносон ва доир ба мавзӯи танзими ҳукукии соҳа ҳукукшиносон ғайолтар мебошанд.

Дар таърихнигории Тоҷикистон равандҳои ислоҳоти замин ва об асосан дар асарҳои сершумори таърихчиён, иқтисоддонон, мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ва дигар олимони таҳқиқ ва ҷамъбаст шудаанд. Ин қорхоро ба ғуруҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст: 1) асарҳои бевосита ба таърихи ислоҳоти замин ва об дар минтақаҳои муайян бахшида шуда, ки дар самти ҷанбаи таърихӣ-ҳизбӣ навишта шудаанд; 2) наشرҳои дорои хусусияти таърихнигорӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ дошта; 3) таҳқиқоти мустақиман ба масъалаҳои рушди комплекси агросаноатӣ ва азхудкунии заминҳои нав равона шуда; 4) қорҳои илмӣ омтавӣ, ки баъзе паҳлӯҳои ҷараёни ислоҳоти замин ва обро муайян мекунанд [56].

Ҳамин тавр, таҳлили дараҷаи инъикоси ислоҳоти аграрӣ дар асарҳои муҳаққиқон нишон медиҳад, ки асосан ба таҳқиқ таҳлили он намоёндагонии илмҳои таърихшиносӣ ва иқтисодӣ тавачҷуш намуда, асосан ба вазъи умумии соҳаи кишоварзӣ дар охири давраи шуравӣ ва ибтидои замони соҳибистиклолӣ, душвориҳо ва мушкилоти комплекси агросаноатӣ, зарурати ғузaronидани ислоҳоти аграрӣ, қомилан аз нав бунёд намудани пояҳои қонунғузории соҳа, таҳлили раванди қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъриии ҳуқуқӣ, рафти татбиқи ислоҳот дар соҳа, ташкилбнии шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва натиҷаҳои нисбии раванди дигарғунсозиҳо диққат додаанд. Таъкид мешавад, ки дар натиҷаи татбиқи сиёсати дурбинонаи давлатӣ дар самти кишоварзӣ ва татбиқи ислоҳот дар давраи соҳибистиклолӣ хоҷагии кишоварзии ҷумҳурий аз ҳолати буҳронӣ раҳо ёфта, тадриҷан рӯ ба инкишоф ниҳод ва дар ҳалли яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - таъмини истиқлолияти озуқаворӣ нақши муассир ғузошт.

Дар зербоби дуҷуми боби дуҷуми диссертатсия «**Омӯзиши заминаҳо ва раванди муҳочирати аҳоли дар асарҳои таърихӣ**» такид мегардад, ки дар илми таърихшиносии тоҷик яке аз масъалаҳои диққатҷалбкунанда барои муҳаққиқон ин масъалаи раванди муҳочирати аҳолии ҷумҳурий ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз ҳудуди он маҳсуб меёбад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон «муҳочират вобаста ба сабабҳои айнии зехнӣ (объективио субъективӣ) ба ду шакл-муҳочирати маҷбурий ва ё ихтиёрии банақшағирифташуда амалӣ мегардид. Сабабҳои муҳочирати иҷборӣ низ ғуноғун аст, аз ҷумла воқеаҳои нохуши табиӣ, зиддиятҳои тӯлонӣ ва тезутунди этникӣ, ҷанғҳои дохилӣ (шаҳрвандӣ) ва байнидавлатӣ, ислоҳоти нобарори аграрӣ ва амсоли инҳо» [9, с.3].

Дар таърихи давраи шуравии халқи тоҷик ҳар ду шакли муҳочират иҷборӣ ва ихтиёрӣ (ё тибқи нақша) ҷой дошт. Дар замони соҳибистиклолӣ низ ин ду шакли муҳочират ҷой дошт. Яқум муҳочирати иҷбории аҳоли дар натиҷаи тезутунд шудани вазъи сиёсии ҷумҳурий (ибтидои солҳои 90-ум) ва ҷанғи таҳмилии шаҳрвандӣ (асосан фирориён) ва дуҷум шакли ихтиёрии муҳочирати меҳнатӣ ва ё бо мақсади пайдо намудани шароиту имқоноти

хуби зиндагӣ ба кишварҳои дигар рафтани аҳоли мебошад.

Аз муаррихони ҷумҳурӣ оид ба масъалаи таърихи муҳочират беш аз ҳама профессор Р.А. Абулҳаев дар асарҳо ва мақолаҳои зиёд [9] таҳқиқоти муназзам гузаронидааст. Муҳаққиқ бештар ба сабабҳо ва омилҳои ба миён омадани муҳочирати иҷборӣ, нақши иҷлосияи таърихии 16-уми Шурои Олӣ дар баррасии масъалаи фирориён, тадбирҳо ва қадамҳои ҷиддии Сарвари нави давлат, Раиси Шурои Олӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи барқарор намудани сулҳу оромӣ ва баргардонидани фирориён ба ҷои зист, раванди муфасссали ҷараёни ба ватан баргардонидани фирориён ва ҷойгиркунии онҳо дар асоси санадҳои расмӣ, маводи матбуоти даврӣ, ҳисоботи сохторҳои муваззаф ба баргардонидани гурезаҳо диққат додааст. Муаллиф муҳочирони иҷборӣ ва гурезаҳои давраи ҷанги шаҳрвандиро ба ҷаҳор гурӯҳ тақсим менамояд [9, с. 397-398].

Раванди бозгардони фирориён пайваста дар зери назорати Сарвари давлат, раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон буд. Дар мурочиатномаи Сарвари давлат аз 16 январи соли 1994 бори дигар фирориёнро барои бозгашт ба ватани худ даъват намуда, таъкид карданд: «Бародар аз пайи кини бародар намеравад. Ҳама муштоки дидори шумоянд ва бовар доранд, ки шумо имрӯзу фардо боз хоҳед гашт, дасти бародарони худ хоҳед гирифт ва Ватани ниёғони хешро обод, ҷароғи хонаи падари ро равшан хоҳед кард».

Раванди бозгашти фирориён тавассути расонаҳои хабарӣ, ситодҳои махсус ва дигар мақомоти дахлдор пайваста ба қайд гирифта мешуд. Бо дастури раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон намояндагони ҷумҳурӣ бо роҳбарии Ш.Зухуров моҳи апрели соли 1994 ба Афғонистон барои мулоқот бо фирориёни боқимонда рафтанд.

Тадбирҳои саривақтӣ ва талошу кӯшишҳои Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба баргардонидани то охири фирорӣ аз мулки бегона дар солҳои баъд низ натиҷаи хуб доданд. Дар ин замина қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба бозгардонидани гурезаҳо - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳочирони иҷборӣ ба ҷойҳои зисти муқимии худ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҳуқуқи онҳо» (22 августи соли 1995) барои ҳалли комили ин масъала хеле хуб мусоидат намуд [9, с.230].

Дар асарҳои муаррихон, аз ҷумла Р. Абулҳаев масъалаи муҳочирати меҳнатии аҳолии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия низ дар иртибот ба раванди умумии муҳочирати дохилию берунии солҳои соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. «Илова бар ин дар асоси таҳлили ҳамачонибаи манбаҳо ва адабиёти мавҷуда сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муҳочирати меҳнатӣ, масоили ба қор таъмингардони муҳочирони тоҷик дар хориҷа, инчунин таъсири ин раванд ба иқтисодиёти Тоҷикистон, талоши муҳочирони меҳнатӣ баҳри нигоҳдошти фарҳанг ва анъанаҳои хеш

баррасӣ гардидаанд» [7, с.188].

Доир ба масъалаи муҳочирати меҳнатӣ, ки яке аз масоили доғи рӯз буда, ба раванди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст олимони хориҷӣ низ таълифоти зиёде ба анҷом расонидаанд, ки дар рафти таҳлили он, махсусан вобаста ба кишварҳои аъзои ИДМ, доир ба ҳалли ин масъала дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳолат намудаанд. Равандҳои мигратсионӣ, масоили мушкили меҳнатӣ, ҳаракати капитали инсонӣ, сабабҳо, омилҳо ва равиши он дар қаламрави Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар як маҷмӯаи дастаҷамъонаи муҳаққиқони ҷавони ин кишварҳо инъикоси худро пайдо намудааст. Н.Б. Ҳотамов муҳочирони меҳнатиро ба ду гурӯҳ –мавсимӣ ва давомнок ҷудо менамояд. «Тибқи шартномаҳои мавҷудаи байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2007 инҷониб бояд ҳар сол то 600 ҳазор нафар қувваи корӣ ба ин кишвар ворид мегардид, аммо танҳо дар соли 2009 954 ҳазор нафар муҳочирон ба Россия хичрат намуданд» [48, с.224].

Дар адабиёти илмӣ таърихшиносӣ раванди муҳочирати дохилиро дар давраи соҳибистиклолӣ ба ду давра ҷудо мекунанд. Давраи аввал то соли 2002 ва давраи дуюм пас аз соли 2002 то инҷониб. Фарқи асосии ин давраҳо дар он аст, ки дар давраи аввал вобаста ба вазъи сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ муҳочирати дохилӣ стихиявӣ ё худ маҷбурӣ сурат мегирифт. Дар давраи дуюм муҳочирати дохилӣ тибқи нақша ва зарурияти истеҳсолӣ, пеш аз ҳама азхудкунии заминҳои наво, сохтмони обанборҳои бузург ва дигар сохтмонҳо ба мал меомад [48, с.176-177].

Ҳамин тавр таҳлили адабиёти илмӣ самти илмҳои ҷомеашиносӣ нишон медиҳад, ки масъалаи муҳочирати аҳоли яке аз масъалаҳои диққатҷалбкунандаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ буда, ҷанбаҳои гуногуни он дар таҳқиқотҳо инъикоси худро пайдо намудаанд. Дар асарҳои таърихӣ бештар ба масоили муҳочирати иҷборӣ, фирорӣ шудани аҳоли дар солҳои нобасомониҳои сиёсӣ ҷанги шаҳрвандӣ, тадбиру чораҳои Ҳукумати Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон баҳри пурра баргардонидани онҳо ба маҳалли зисти худ, муҳочирати дохилӣ, муҳочирати хориҷӣ меҳнатӣ, сабабу омилҳои он, рафт ва шумораи муҳочирон дар хориҷи кишвар таваҷҷуҳ намудаанд.

Боби сеюми диссертатсия «Таҳқиқи дастовардҳои илму маориф ва фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол дар таърихнигории миллӣ» унвон дошта, аз се зербоб таркиб ёфтааст.

Зербоби якуми боби сеюми диссертатсия «Бозтоби рушди маориф ва илми ҷумҳурии соҳибистиклол дар асарҳои таърихӣ» буда, дар он таъкид мешавад, ки воқеаҳои сиёсӣ ва кашмакашҳои мансабатлошӣ, ки оқибат ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварданд ба низоми мактабу маорифи ҷумҳурӣ таъсири ҷиддӣ расониданд. «Дар вилояти қалонтарини ҷумҳурӣ - вилояти Хатлон, ки яке аз минтақаҳои асосии

даргириҳои сиёсӣ буд, нисбат ба дигар минтақаҳо хисороти бузурги ҷонию моддӣ ба миён омада, зиёда аз 60 ҳазор кас кушта ва шумораи зиёди одамон беному нишон гум шуданд, 195 ҳазор нафар ба кишварҳои ҳамсоя муҳоҷир гардиданд, 60 ҳазор фирорӣ ба Афғонистон гузаштанд, дар маҷмӯ шумораи умумии муҳоҷирони иҷбории дохилӣ то ба 1 млн нафар расид ва беш аз 35 ҳазору 723 манзили истиқоматии сокинони вилоят хароб гардиданд» [43].

Иҷлосияи таърихии 16-уми Шурои Олӣ ва барқарор гардидани ҳукумати конститутсионӣ, ба дасти роҳбарияти нави олӣ гузаштани ҳокимият ва оғоз ёфтани талошҳои аввалин барои дарёфти сулҳу ваҳдат ва хотима додан ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ тадриҷан барои барқарорсозии соҳаи маорифу илми ҷумҳурӣ ва ба роҳи рушд гузоштани он шароит фароҳам оварданд. Вобаста ба ин раванди азнавбарқарорсозии соҳаи маориф, сиёсати давлатӣ дар самти маориф ва ислоҳоти он тавачҷуҳи муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илмро ба худ ҷалб намуд. Пеш аз ҳама, муҳаққиқони самти илмҳои таърих, педагогика, фалсафа, сиёсатшиносӣ ва иқтисодиёт ба тасвир ва инъикоси ин масъала даст заданд.

Таҳлили таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки, пеш аз ҳама муҳаққиқон дар меҳвари пажӯҳиши худ масъалаи сиёсати давлатӣ дар самти маориф ва раванди ислоҳоти низоми таҳсилотро гузошта, тавассути мақолаҳо, фишурдаи маводи конференсияҳои илмӣ назариявӣ ва матбуоти даврӣ ҷоп кардаанд.

Асарҳои бунёдӣ ва монографияҳои бевосита ба таҳлилу баррасии мавзӯи рушди соҳаи маорифи замони соҳибистиклолӣ бахшида шуда, дар инъикоси паҳлуҳои гуногуни он нақши аввалдараҷаро соҳиб мебошанд. Пеш аз ҳама, дар ин самт ҷилди 6-уми асари бунёдии «Таърихи халқи тоҷик» ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»-ро мебоҷад гузошт, ки дар ҷаҳорҷӯбаи таърихи умумии замони истиқлол раванди рушди маорифро инъикос менамоянд. Паҳлуҳои гуногуни таърихи маориф ва дастовардҳои он дар замони соҳибистиклолӣ дар асарҳои муҳаққиқон Баскакова М., Рашидов А.Р., Иноятова М.А., Алимов И.А., Шарифов З., Ёров Ф., Мирзоалиев Э. низ инъикос ёфтаанд. Мавқеи алоҳидаро китобҳои «Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият» ва «Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ишғол менамоянд, ки маллифони онҳо асосан кормандони соҳаи маориф буда, бештар ба масоили вазъу ҳолат, раванди рушд ва татбиқи ислоҳот дар зинаҳои гуногуни низоми таҳсилот тавачҷуҳ намудаанд.

Дар баробари асарҳои фарогириандаи раванди рушди маорифи ҷумҳурӣ дар умум таълифоти зиёде доир ба ҳолат ва рушди маорифи халқ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар ва ё самтҳои ҷудогонаи он ба таърих расидаанд. Аз ҷумла, таълифоти М.Х. Абдуллоев, Сафарзода Ғ.Ғ. [8] доир ба таърихи маорифи минтақаи Кӯлоб ва асарҳои А. Шарипов [88] доир ба

таърихи таҳсилоти олии касбиро таъкид намоем.

Яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи маориф ин тайёр намудани кадрҳои омӯзгорӣ ва таъмин намудани мактабҳои ҷумҳурӣ бо мутхассисони касбӣ маҳсуб меёбад. Таъкид мешавад, ки бо ташаббуси Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 1997 тариқи квота қабул намудани донишҷӯён, махсусан духтарон аз ноҳияҳои дурдаст ва он минтақаҳо, ки ба кадрҳои соҳибтаҳассус ниёз доранд, ба роҳ монда шуд. Ин ташаббус, махсусан ба ҷалби духтарон ба таълим ва бо ин роҳ зиёд намудани сафи омӯзгорон аз ҳисоби онҳо хеле мусоидат намуд. Аз ҷумла, аз соли 1997 то соли 2006 ба мактабҳои олии ҷумҳурӣ 4 440 нафар духтарон аз деҳоти дурдасти кишвар тибқи квота қабул карда шуд, ки соли 2006 шумораи онҳо ба 3 755 нафар духтарон ва 306 нафар писарон расид [22, с.71].

Дар адабиёти илмӣ новобаста аз ҷой доштани мушкилоту камбудихо, муваққикон бештар ба раванди рушди низоми маориф, татбиқи ислоҳоти соҳа, ташаккули шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ, мактабҳои хусусӣ, афзоиши маблағгузори соҳа ва ҷалби бештари сармояи хориҷӣ, сифати таълиму тарбия ва роҳҳои баланд бардоштани он таваҷҷуҳ намудаанд. Таъкид мешавад, ки дар даврони истиқлол баробари муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҳсилоти олии касбӣ низ бемайлони рушд намуда, ба таълими бисёрзинаги таҳсилот гузаштанд.

Ҳамин тавр, таҳлили таърихигорӣ ошкор менамояд, ки дар адабиёти илмӣ таърихи бахшида ба рушди соҳаи маорифи ҷумҳурӣ сиёсати пайгиронаи Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри пешрафти соҳа, қорҳои зиёди ташкилию танзимсозии мақомоти давлатӣ дар идоракунии сохтори фарроҳи маориф, рушди таҳсилоти умумӣ ва таҳсилоти миёнаи олии касбӣ ҳамаҷониба инъикос ёфтаанд. Маҳз сиёсати пайгиронаи давлат ва таваҷҷуҳи зарурӣ ба соҳаи маориф боиси болоравии сифати таълиму тарбия, зиёд шудани шумораи ҳама гуна муассисаҳои таълимӣ, сохтмони биноҳои зиёди таълимӣ ва омода намудани теъдоди зарурии мутахассисони хоҷагии халқи ҷумҳурӣ гардид.

Ба қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ҷумҳурӣ асосан муассисаҳо ва марказҳои илмӣ дар сохтори Академияи миллии илмҳо ва дигар академияҳои соҳавӣ (кишоварзӣ, тиббӣ, педагогӣ, қорҳои дохилӣ, идоракунии давлатӣ) ва сохторҳои макотиби олии ҷумҳурӣ машғул мешуданд. Фаъолият ва натиҷаҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии сохторҳои Академияи илмҳо дар ҳисоботи солони ба шакли китоби алоҳида, асарҳои илмӣ ба таърихи фаъолияти сохторҳои алоҳидаи он бахшида шуда, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд [10]. Таъкид мешавад, ки «танҳо дар давоми соли 2010 олимони АМИТ зиёда аз 400 қорҳои илмӣ, аз ҷумла 20 монография ва зиёда аз 350 мақолаҳои илмӣ [17, с.609] ба нашр расониданд ва, умуман то соли 2021 олимони ин муассиса бештар аз 400 патент, 10 ҳазор қори илмӣ, аз ҷумла 2 500 китобу рисола ҷоп намудаанд» [10, с.31].

Раванди умумии вазъи воқеъ ва тадричан рӯ ба рушд овардани илми тоҷик дар таълифоти муштараки Н.Назаршоев ва Р. Каримова [30] низ мавриди таҳлили ҳаматарафа қарор гирифтааст. Муҳаққиқон ба раванди омода кардани кадрҳои зарурии самти илм ва бурду бохти муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва макотиби олии ҷумҳурӣ дар самт таваҷҷуҳ намудаанд. Бо андешаи онҳо «шакли асосии тайёр намудани кадрҳои илмӣ ин таҳсил дар аспирантура буд ва аз соли 1990 инҷониб шумораи аспирантҳо сол ба сол афзоиш меёфт. Аммо мушкилӣ дар он буд, ки на ҳамаи онҳо то охир дар аспирантура таҳсил мекарданд ва теъдоди ниҳоят ками онҳо саривақт рисолаҳои худро ҳимоя менамуданд» [30, с.292].

Дастовардҳо ва раванди рушди илм дар сохторҳои академияҳои соҳавӣ, илми донишгоҳӣ низ дар асарҳои илмӣ таърихӣ ба таври муфассал инъикоси худро пайдо намудаанд. Пеш аз ҳама, муассисаҳои илмӣ дар таълифоти махсус, ки ба ифтихори ҷашни истиқлоли давлатӣ, ё чорабиниҳои алоҳидаи бахшида ба солгарди ташкилёбии муассисаҳо равона шуда, ба таърих ва раванди рушди муассиса бештар таваҷҷуҳ намудаанд. Дар ин самти доир ба шумораи зиёди донишномаву энциклопедияҳо, мақолаҳои илмӣ ва илмию оммавии дар матбуоти даврӣ, манбаҳои электронӣ чоп шуда, низ метавон ишора намуд.

Ҳамин тавр, аз таҳқиқоти мавҷуда бар меояд, ки истиқлоли давлатӣ барои рушди ин самтҳои муҳими иҷтимоӣ шароит ва имконияти зарурии муҳайё сохтааст, сиёсати ҳадафмандонаи давлат барои сол ба сол афзоиш ёфтани маблағгузори соҳа, ҳамқадами ҷаҳони муосир будани онҳо ҳаматарафа мусоидат менамоянд.

Дар зербоби дуҷуми боби сеюми диссертатсия «**Дастовардҳои фарҳангии ҷумҳурӣ ва инъикоси онҳо дар таърихнигории милли**» муаллиф қайд менамояд, ки дар давраи гузариш аз низоми шуравӣ ба бунёди давлати соҳибистиқлол, вазъи ноороми ҷомеа ва бӯҳрони иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин ҷанги таҳмили шахрвандӣ ба ҳаёти фарҳангӣ ва вазъи умумии соҳа таъсири ниҳоят ҷиддӣ расониданд. Дахҳо ва садҳо клубҳо, китобхонаҳо ва театрҳо баста шуданд, коллективҳои бадеӣ пароканда гардиданд, Тоҷикистонро шумораи зиёди арбобони фарҳанг, санъат ва илм тарк карданд.

Аз ин рӯ, ҷумҳурии соҳибистиқлолро зарур буд, ки дар як вақт ҳам ба барқарорсозии соҳа ва ислоҳоти сохтории он машғул гардад, низоми қонунгузори соҳаро мутобиқ ба низоми қонунҳои байналмилалӣ гардонад ва сиёсати марказонидашудаи давлатиро дар самти фарҳанг тарҳрезӣ намояд. Дар натиҷа, тадричан сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанг дар заминаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабулшуда, пеш аз ҳама Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба роҳ монда шуд.

Аз солҳои 1994 то имрӯз Парлумони Тоҷикистон зиёда аз 350 қонун ба

қабул намуд, аз ҷумла қариб 30 қонун, ки бевосита масъалаҳои фарҳангиро муназзам месохтанд ва қариб 20 кодекс, ки қисман ба ин масъалаҳои фарҳанг дахл мекарданд, ба имзо расиданд. Дастоварди калон дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (13 декабри соли 1997) ба ҳисоб меравад.

Масоили ҳаёти фарҳангӣ бисёрҷабҳа аст ва муҳаққиқони зиёд ба таҳқиқи баррасии онҳо тавачҷуҳ намудаанд. Пеш аз ҳама метавон асару мақолаҳо ва суҳанрониҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар онҳо масоили умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз давраҳои қадим то имрӯз ҳеле возеҳ инъикос гардидаанд, таъкид кард [5].

Бо мақсади рушди бонизоми ҳаёти фарҳангӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30 декабри соли 2005) [55] қабул гардидааст, ки санади барномавӣ буда, самтҳо ва шаклҳои фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва ҳадафи асосии сиёсати давлатиро дар як давраи муайян муқаррар менамояд.

Дар даврони истиқлолият таҳқиқоти зиёд дар мавриди омӯзиши фольклори мусиқӣ ва мардумшиносии тоҷикон ба анҷом расид, ки дар таҳқиқи фарҳанги халқи тоҷик асоси таркибӣ маҳсуб меёбад. Аз ҷумла, «Санъати халқии Помир» [24], «Санъати халқии Тоҷикистон» [23], «Санъати мусиқии Помир» [19] ва ғайраро метавон номбар намуд.

Яке аз дастовардҳои муҳимми ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиклолӣ ин тадбирҳои мушаххас ва ҷорачӯиҳо дар роҳи ҳифз ва нигоҳдошти мероси таърихӣ фарҳангӣ мебошад, ки бевосита таҳти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Доир ба ин самт низ асару мақолоти зиёде аз тарафи муҳаққиқони соҳаи таърих ва фарҳангшиносӣ таълиф шудаанд.

Дар маҷмӯъ, таҳлили таърихшиносии масъалаи нишон медиҳад, ки муҳаққиқону муаллифони тавонистаанд дар таҳқиқоти худ раванди рушди ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиклолиро бо самтҳои паҳлуҳои гуногунаш инъикос намоянд. Ба андешаи аксарияти пажӯҳандагон манобеи асосии рушди фарҳанг, пеш аз ҳама дар сиёсати фарҳангпарваронаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нуҳуфта буда, маҳз дастгирии ҳамаҷонибаи модии маънавии роҳбарияти олии кишвар боиси пешрафти босуръати ҳаёти фарҳангӣ дар замони соҳибистиклолӣ мебошад. Маҳз дар натиҷаи чунин сиёсати фарҳангпарварона раванди рушди ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ бо як суръат ва вусъати баланд ба вуқӯъ омада истода, раванди азнавҳёшавии унсурҳои зиёди фарҳанги аҷдодӣ, ки бо фишору таъсири замона ба фаромӯшӣ рафта буданд ва ё дар ҳолати нестшавӣ буданд, ибтидо гирифт. Бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

бисёре аз унсурҳои волои мероси моддию маънавии фарҳангии халқи тоҷик ба феҳристи сарвати фарҳангии ҷаҳонӣ ворид гардиданд.

Зербоби сеюми боби сеюм рисола бо номи «Инъикоси равобити фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар таҳқиқоти илмӣ» таҳия гардидааст.

Дар баробари таҳлили раванди рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурии масъалаи равобит ва ҳамкориҳои фарҳангии кишвар дар соҳаи истиқлоли давлатӣ бо кишварҳои хориҷӣ яке аз самтҳои ҷолиби таҳқиқшаванда барои муҳаққиқони илмҳои ҷомеашиносию гуманитарӣ, бахусус пажӯҳандагони самти илмҳои таърих маҳсуб меёбад. Махсусан дар ин самт таҳқиқоти илмӣ М.Наимов ва А.Сатторов [32], Ҳ.Пирумшоев ва М. Маликов [39], Н.Мирзоев [59], ва П.Пирназарова [60] хеле ҷолиб мебошанд. Ин муҳаққиқон асосан ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россияро пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Масъалаи ҳамкорӣ байни ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Россия ин таълиму тарбия ва омода кардани кадрҳои соҳибтаҳассус дар асарҳои муҳаққиқон В.В. Дубовитский [53] ва Н.М. Мирзоев [59] инъикоси худро пайдо намудааст.

Ҳамкориҳо пайваستا ва робитаи зич байни ин ду давлати соҳибихтиёр боиси боз ҳам васеътар гардидани ҳамкориҳо гардида, барои зиёд шудани шумораи мактабҳои олии муштарақ ва кушода шудани филиалҳои макотиби олии Россия дар Тоҷикистон гардиданд. Аз ҷумла, пас аз ДСРТ дар шаҳри Душанбе филиалҳои донишгоҳҳои соҳибъятибори Россия-Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. Ломоносов, Донишгоҳи технологии «МИСИС», Донишқадаи энергетикӣ Москва ба фаъолият шуруъ намуданд.

Масъалаи ҳамкориҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ёзбекистон дар асарҳои умумии доир ба равобити хориҷа ва таърихи дипломатияи тоҷик ва таълифоти Раҳмонзода А.А. [40], Ҳасанов Ш. [34], Имомалиева Р.М. ва Зубайдуллоев С.Х. [16] инъикос ёфтааст.

Ҳамкориҳо ва робитаи фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳо ва кишварҳои хориҷи дуру наздик дар асарҳои ба инъикоси сиёсати хориҷии ҷумҳурий дар замони соҳибистиклолӣ бахшида, рисолаҳо ва мақолаҳое, ки доир ба нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули сиёсати дурбинона ва мустақилонаи байналмилалӣ кишвари тозаистиклол бахшида шудаанд, низ мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтаанд.

Институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва дигар сохторҳои АМИТ низ дар самти ҳамкориҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, омода намудани кадрҳои соҳибтаҳассус бо бисёр кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ робитаи зич доранд.

Ҳамин тавр, аз асарҳои мавриди таҳқиқ қарор ёфта бар меояд, ки доир ба равобити фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон

таҳқиқоту таълифоти зиёде ба миён омадаанд. Асосан робитаҳои фарҳангӣ баробари дар шакли дучониба қарор доштаниш, дар доираи созмону ташкилотҳои калони минтақавию ҷаҳонӣ ба шакли чандҷониба низ ба роҳ монда шудаанд. Пеш аз ҳама, ҳамкориҳои фарҳангӣ дар ҷаҳорҷубаи СММ ва сохторҳои он, аз ҷумла ЮНЕСКО, ИДМ, САҲА, СҲШ ва дигар ниҳодҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ, ки Тоҷикистон дар бархе аз онҳо аъзои комилҳуқуқ ҳаст, ба роҳ монда шудаанд. Аз таълифоти таҳлилшуда ошкор мегардад, ки дар маҷрои таҳқику таҳлили робитаҳои фарҳангӣ бо кишварҳои дунё мароми ягона ҷой надорад, агар ба ба ҳамкориҳо бо як зумра давлатҳо бештар таваҷҷуҳ равона гардида бошад, ба ҳамкориҳои мутақобилаи ҷумҳурӣ бо баъзе давлатҳо камтар эътибор дода шудааст.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқи таърихшиносии ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлоли давлатӣ нишон дод, ки раванди рушди ҷумҳурӣ, бунёди аркони давлатдорӣ миллий дар марҳалаи навин яке аз самтҳои асосии омӯзиш ва таҳқиқ дар илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ, пеш аз ҳама дар илми таърихшиносии миллий мебошанд. Пеш аз ҳама, истиқлоли комили давлатӣ барои инкишофи илми таърихшиносии миллий як марҳалаи комилан навро ибтидо гузошт ва барои таҳқиқи таърихи зиёда аз шашҳазорсолаи халқи тоҷик шароити имконияти мувофиқро муҳайё сохт.

Аз таҳлили осори илмӣ ба ҷоп расида бармеояд, ки пажӯҳишгарон, махсусан муаррихон зиёдтар ба ҷанбаҳои сиёсии таърихи замони истиқлол, аз ҳам пошхӯрии давлати абаркудрати шуравӣ, раванди ташкили ҷумҳуриҳои соҳибистиқлол, сабабҳо ва омилҳои асосии даргириҳои сиёсӣ ва ҷанги таҳмили шахрвандӣ, Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барқароршави ҳокимияти конституционӣ, интиҳоби роҳбарияти нави олии ҷумҳурӣ, музокироти сулҳи тоҷикон, таҷрибаи таърихӣ сулҳи тоҷикон, сиёсати хориҷӣ ва робитаҳои байналхалқии ҷумҳурӣ диққат додаанд.

Боиси ғараҳмандист, ки яке аз самтҳои вусъатёфтаи таҳқиқоти илмиро дар таърихшиносӣ ва дигар илмҳои ҷамъиятшиносии тоҷик тавсифу таҳлил ва инъикоси нақш ва мақоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди давлатдорӣ навини миллий, сиёсати сулҳофарӣ ва ваҳдату ягонагии ҷомеаи кишвар, пешрафти босуръати иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ, сиёсати дарҳои бози хориҷӣ ва рӯз то рӯз болоравии нуфузи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ва саҳми ҷумҳурӣ дар ҳалли масоилу мушкилоти ҷаҳони муосир ташкил медиҳанд. Дар ин самт муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илм - таърихшиносон, сиёсатшиносон, дипломатҳо, ходимони шинохтани давлатию ҳизбӣ, кормандани соҳаҳои гуногуни

хоҷагии халқ, рӯзноманигорон, фарҳангшиносон, шохидони ҳаводиси сиёсӣ фарҳангии ибтидоӣ замони истиқлол саҳми муассир гузоштаанд.

Доир ба вазъи иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиклолӣ низ таълифоти зиёде ба миён омадааст. Баррасии масъала нишон дод, ки асосан омӯзиши ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар самти илмҳои таърихшиносӣ ва иқтисодшиносӣ мавқеи асосиро соҳиб мебошад. Муҳаққиқон ба тарафҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷумҳурӣ таваҷҷуҳ намуда, пеш аз ҳама сабабҳо ва омилҳои асосии ақибмондагии ҷумҳурӣ нисбат ба дигар ҷумҳуриҳои шуравиро мавриди таҳлил қарор додаанд [2-М].

Ҳамзамон аз адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки баъди расидан ба истиқлоли давлатӣ бо сабаби сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ тамоми манотиқи ҷумҳурӣ ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Амалиётҳои ҷангӣ, ки бештар дар манотиқи ҷанубии ҷумҳурӣ сурат гирифтанд, ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ хисороти зиёд ворид намуданд. Сатҳи зиндагии мардум хеле паст гардид, шаҳрвандони зиёд фирорӣ шуданд ва амволашон нобуд гардид.

Баробар ба ин таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки таҳқиқи раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаққули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар замони истиқлоли давлатӣ яке аз мавзӯҳои ҷолиб ва диққатҷалбкунандаи раванди қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ маҳсуб меёбад. Ба таҳлилу таҳқиқи мавзӯ бештар аз ҳама муҳаққиқони самтҳои илмҳои таърихшиносӣ ва иқтисодшиносӣ таваҷҷуҳ намудаанд. Агар таърихшиносон ба раванди татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, заминаҳо ва натиҷаҳои ниҳони он, ташаққули муносибатҳои нави истеҳсолӣ ва ба миён омадану рушди бахши хусусӣ дар иқтисодиёт бештар таваҷҷуҳ намуда бошанд, пажӯҳандагони самти иқтисодшиносӣ ба пояҳои назариявӣ м. етодологии мавзӯ, роҳҳо ва усулҳои гузариш аз як шакли муносибатҳои истеҳсолӣ ба шакли дигар, заминаҳои меъёрию ҳукуки танзими он, таҳлили натиҷаҳои мушаххаси ислоҳоти иқтисодӣ, бурду бохти иқтисоди ҷумҳурӣ дар ин ҷараён диққат додаанд [2-М].

Вале, новобаста аз дастовардҳои назарраси илмӣ дар ин самт ҳоло ҳам паҳлӯҳои ниёз ба таҳқиқ дошта, махсусан аз назари таърихшиносӣ дар ин самт ҷой доранд. Барои ҳамин зарур аст, ки ҷанбаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ раёти ислоҳоти иқтисодӣ дар маҷмӯъ, яъне дар тамоми ҷумҳурӣ ва, инчунин ҳар як минтақа дар алоҳидагӣ вобаста ба хусусияту мавқеи ҷуғрофӣ ва табиӣ мавриди таҳқиқ таҳлил қарор дода шаванд. Аз таълифоти илмӣ мавҷуда ошкор мегардад, ки дар муддати ниҳоят кӯтоҳи таърихӣ дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба натиҷаҳои хуб ва назаррас ноил гардида, на танҳо давраи гузариш аз як шакли муносибатҳои истеҳсолӣ ба шакли дигарро дар кӯтоҳтарин муддат паси сар намудааст, балки рӯ ба инкишоф ниҳода, аввалин натиҷаҳои ҷашмрасро соҳиб гардидааст.

Ҳамзамон таҳлили таърихнигорӣ ошкор намуд, ки раванди ҳамкорӣ ва робитаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ва сахми онҳо дар азнавбарқарорсозии хоҷагии халқ ва рушди минбаъдаи он дар замони соҳибистиклолӣ аз мадди назари муҳаққиқон берун намондааст. Махсусан, дар ин самт муҳаққиқони самти таърих, иқтисодиёт, сиёсатшиносӣ ва таҳлилгарони муносибатҳои хориҷӣ бештар таваҷҷӯҳ намудаанд. Аз таҳқиқоти таҳлилшуда маълум мегардад, ки дар шароити ҷаҳони муосир раванди рушди давлатҳо ва кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сатҳ ва дараҷаи ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҷалб намудани сармояи хориҷӣ, бунёди корхонаву муассисаҳои муштарак вобастагии амиқро соҳиб мебошад. Махсусан, яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ин ҳар чӣ бештар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ва ниҳодҳои бузурги сармоягузорӣ ҷаҳонӣ ба ҷумҳурӣ мебошад.

Таҳқиқи таърихнигории инъикоси раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ дар адабиёти илмӣ, пеш аз ҳама асарҳои таърихӣ ва иқтисодӣ нишон медиҳад, ки раванди гузариш аз як сохти ҷамъиятӣ ба сохти дигар, аз як шакли муносибатҳои иқтисодӣ ба иҷтимоӣ ба шакли дигар пайваста мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқон будааст. Пажӯҳишгарони самти илмҳои ҷомеашиносӣ, ба вижа муаррихону иқтисодшиносон вобаста ба ҳадафҳои илмӣ худ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ ба иҷтимоӣ ҷумҳуриро дар давраи гузариш ва барқарорсозии хоҷагии халқ ва тадриҷан рӯ овардан ба инкишофи мавриди таҳқиқу таҳлил қарор додаанд. Муҳаққиқон бештар ба масъалаҳои ивазшавии асосҳои иқтисодии ҷомеа дар давраи гузариш аз як сох ба сохти дигар, ҷараёни хусусигардонидани амволи давлатӣ, ташаккули бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва омилҳои рушддиҳандаю монеасозии он, зина ба зина ташаккул ёфтани муносибатҳои нави иқтисодӣ ва аломатҳои асосии иқтисоди бозорӣ диққат додаанд. Сиёсати ҳадафмандонаи Ҳукумати Ҷумҳур Тоҷикистон дар роҳи ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ба иҷтимоӣ, таъмини истиқлолияти озуқаворию энергетикӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, нақши Сарвари давлат дар ташаккул ва таҳкими сиёсати иқтисодӣ ба иҷтимоӣ ва рушди ҷумҳурӣ низ дар асару таҳқиқоти илмӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Метавон хулоса намуд, ки дар инъикоси раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ илми ҷомеашиносии тоҷик қадамҳои устуворро ба пеш гузошта, дар ин самт асару мақолот ва таҳқиқоти зиёдеро ба ҷоп расонидааст. Аммо баробари ин муваффақиятҳо ҳоло ҳам самтҳо, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ ба иҷтимоӣ, равишҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ, бурду бохти иқтисоди ҷумҳурӣ дар шароити пур зи тазоди ҷаҳони муосир ниёз ба таҳқиқоти алоҳида ва ҷарфтар доранд.

Таҳлили дараҷаи инъикоси ислоҳоти аграрӣ дар асарҳои муҳаққиқон нишон медиҳад, ки асосан ба таҳқиқу таҳлили он намоёндагони илмҳои таърихшиносӣ ва иқтисодӣ бештар таваҷҷӯҳ намудаанд. Муҳаққиқон,

бештар ба вазъи умумии соҳаи кишоварзи замони шуравӣ ва ибтидои давраи истиқлол, душвориҳо ва мушкилоти комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, тибқи талаботи замон ва таҳаввулотӣ сиёсӣ гузаронидани ислоҳоти аграрӣ, бунёди пояҳои қонунгузории соҳа, инъикоси чараҳои қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ташкилҳои шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва натиҷаҳои ниҳонии раванди дигаргунсозӣ диққат додаанд. Хулоса мешавад, ки маҳз дар натиҷаи татбиқи сиёсати ҳадафмандонаи давлатӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва гузаронидани ислоҳот дар давраи истиқлол хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ аз ҳолати бухронӣ раҳо ёфта, зина ба зина рӯ ба инкишоф ниҳод ва дар ҳалли яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - таъмини истиқлолияти озуқаворӣ нақши муассир гузошт [3-М].

Таҳлили муфассали адабиёти илмӣ самти илмҳои ҷомеашиносӣ нишон медиҳад, ки масъалаи муҳоҷирати аҳоли яке аз масъалаҳои диққатҷалбкунандаи қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ буда, ҷанбаҳои гуногуни он дар таҳқиқотҳои инъикоси худро пайдо намудаанд. Махсусан, дар асарҳои таърихӣ бештар ба масоили муҳоҷирати иҷборӣ, фирорӣ шудани аҳоли дар солҳои нобасомониҳои сиёсӣ ҷанги шаҳрвандӣ, тадбиру чораҳои Ҳукумати Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон баҳри пурра баргардонидани онҳо ба маҳалли зисти худ, муҳоҷирати дохилӣ, муҳоҷирати хориҷӣ меҳнатӣ, сабабу омилҳои он, рафт ва шумораи муҳоҷирон дар хориҷи кишвар таваҷҷуҳ намудаанд.

Пас аз Иҷлосияи таърихӣ XVI Шурои Олӣ ва ба сифати Раиси Шурои Олӣ интихоб шудани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, масъалаи баргардонидани фирориён яке аз самтҳои асосии сиёсати ҳокимияти конституционӣ гардид. Бевосита бо талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии кишвару созмонҳои байналмилалӣ моҳи июни соли 1997 «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон» ба имзо расид, ки барои ҳалии пурраи масъалаи бозгардонидани фирориён ва барқарорсозии хоҷагии халқу рушди минбаъдаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ мусоидат намуд.

Таҳлили бозтоби ислоҳоти аграрӣ ва раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар асарҳои илмӣ, пеш аз ҳама дар самти илмҳои таърихшиносӣ ва иқтисодшиносӣ нишон дод, ки дар инъикоси таърихи хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ таҳқиқи масъалаҳои ислоҳоти замину об, ғайридавлатӣ гардонидани хоҷагиҳои давлатию ҷамъиятии деҳот, ташаккули баҳши хусусӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ ислоҳоти ҳаёти деҳот ва муҳоҷирати дохилию хориҷӣ аҳоли нақши меҳвариро ишғол менамоянд. Ба назари мо, омилҳои асосии чунин таваҷҷуҳ ба масоили таърихи аграрӣ дар байни муҳаққиқон ин дар мақом ва нақши соҳаи кишоварзӣ дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷумҳурӣ маҳфуз мебошад. Дар нимаи дуюми асри гузашта бо талошу кӯшишҳо ва гузаронидани ислоҳоти

зарурии соҳавӣ ҳоҷагии кишлоқи ҷумҳурӣ ба соҳаи нисбатан пешрафта ва муфиди иқтисоди ҷумҳурӣ табдил ёфта, вобаста ба рушди соҳаҳои гуногуни саноат, аз ҷумла соҳаҳои марбут ба соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ ба минтақаи саноатию аграрӣ табдил ёфт. Аммо, сиёсати давлатии шуравӣ оид ба ҳамчун манбаи ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ нигоҳ доштани минтақаи Осиёи Миёна, аз ҷумла ҷумҳурии мо барои марказҳои калони саноатии мамлакат, махсусан ба пойгоҳи ягонаи парвариши пахта ҳамчун манбаи стратегияи зироати техникӣ табдил додани ин минтақа ба рушди умумии иқтисодии ҷумҳурӣ таъсири ҷиддӣ расониданд. Маҳз ҳамин сиёсат яке аз омилҳои асосии нооромии сиёсӣ ва ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашидани ҷумҳурӣ дар аввали солҳои истиқлолият гардид. Ба замири он бо пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва қанда шудани робитаҳои иқтисодӣ, ҳодисаҳои сиёсии ба миён омада ҳоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ ба бӯҳрони саҳт ва тӯлонӣ гирифтӣ шуд. Танҳо сиёсати мудаббиронаи ҳукумати ҷумҳурӣ таҳти роҳбарии Пешвои миллат тавонист бо роҳи гузаронидани ислоҳоти ҷандинтарафаи аграрӣ, ташаккули муносибатҳои комилан нави танзимунада ва идоракунии соҳа, ин самти муҳими ҳоҷагии халқро аз бӯҳрон берун оварда, ба роҳи рушд ва пешрафт гузарад. Ин паҳлуҳои сиёсати аграрии давлат дар аксарияти таҳқиқоти илмҳои ҷомеашиносӣ инъикоси худро пайдо намудаанд [3-М].

Масъалаи муҳоҷирати меҳнатӣ низ аз масъалаҳои марказии таҳқиқотӣ маҳсуб ёфта, дар асарҳои зиёди таҳқиқотӣ ҳалли худро пайдо намудаанд. Вале имрӯз зарур аст, ки ҷанбаи таърихӣ ин масъала дар алоҳидагӣ вобаста ба шоҳаҳои он маврид таҳқиқи ниҳоят васеъ қарор гирад. Таҷрибаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти бозгардонидани фирориёни солҳои нооромӣ, ки ҳамчун дастоварди беназир дар ин самт дар ҷаҳони муосир эътироф шудааст, ҳоло ҳам нисбат ба таҳқиқи таърихӣ ва ҳам иқтисодӣ сиёсӣ дорад. Баробари ин муҳоҷирати меҳнатӣ, ки танҳо ҳоси ҷумҳурии мо набуда, хусусияти умумиҷаҳонӣ пайдо намудааст, бояд мавриди боз ҳам таҳқиқи ҷарфтар дар робита ба раванди ҷаҳонии муҳоҷирати аҳоли қарор гирад.

Муайянкунадаи вазъи ҷомеа ва рушди он ин ҳаёти фарҳангӣ мебошад, аз ин рӯ ҳамеша ва пайваста ин соҳаи муҳим дар мадди назари роҳбарияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд ва барои пешрафти он санадҳои зиёди танзимунада ва шароити имконоти муфид муҳайё карда шуд, ки ба рушди шоҳаҳои ҷудогонаи он ва пешрафти фарҳанги халқи тоҷик мусоидат намуд.

Дар давраи барои ҷумҳурӣ мураккаб ва ҳассос маҳз сиёсати оқилона ва босуботи Сарвари давлат дар ҷодаи фарҳанг дар рушди ҷамъият, дар ташаккули низомии арзишҳо ва тамоюлҳои ахлоқии милли таъсири амиқ гузошт. Дар даврони соҳибистиклолӣ ташаккули худогоҳии милли ба яке аз вазифаҳои муҳими ин марҳилаи бунёди давлатдорӣ табдил ёфта,

нақши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик муассир гардид. Маҳз дар ҳамин давраи мураккаб Ҳукумати Ҷумҳурии кӯшиш мекард, ки ба фарҳанг- ҳамаҷун силоҳи муҳими идеологӣ таъяс намояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо эълони барномаи идеологияи миллӣ аз минбарҳои баланд баромад намуа, вазифаи ташаккули чамъияти бисёрфарҳангӣ, ҷандандешии этникӣ ва фарҳангиро таъкид карданд. Илова бар ин, таърихи халқи тоҷик низ, ки Ҳукумати имрӯза ба он аҳамияти хоса зоҳир менамояд, дар ин марҳилаи сарнавиштсоз нақши муассир дорад. Бунёди муассасаҳои ёдгории шахсиятҳои таърихӣ-Исмоили Сомонӣ, Нуратулло Маҳсум, Абуабдулло Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, соҳтмони осорхонаҳои нав, китобхонаҳо ва гузаронидаи ҷашнҳо бахшида ба ёдбуди шахсиятҳои таърихӣ ва ҷеҳраҳои мондагор аҳамияти бузург пайдо карданд[1-М].

Сиёсати давлат дар ҷодаи фарҳанг аз бисёр ҷиҳат фаъолияти қонуғзории минбаъдаи давлатро дар ин соҳа муайян соҳт. Воқеиятҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии нав дар чамъияти тоҷикон қоркарди қонунҳои нави ҷумҳуриявиро тақозо мекард. Дар даврони истиқлолият як қатор қонунҳои муҳим, консепсияҳо ва барномаҳо ба тасвиб расиданд, ки муносибатро дар соҳаи фарҳанг муайян ва танзим месохтанд. Дар давраи солҳои 1994 то имрӯз Парлумони Тоҷикистон зиёда аз 350 қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи ба тасвиб расонд, ки ба муназзам соҳтани масъалаҳои иҷтимоии Тоҷикистон равона шудаанд. Таҳлили раванди вазъи умумии қонунғзори бевосита дар соҳаи фарҳанг нишон дод, ки агар то соли 1994 ҳамагӣ як қонун дар ин самт қабул шуда бошад, пас дар давраҳои баъдӣ қариб 30 қонун, ки бевосита масъалаҳои фарҳангиро муназзам месохтанд ва қариб 20 кодекс, ки қисман ба ин масъалаҳо дахл мекарданд, ба имзо расиданд. Қомеъии ҷиддӣ дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» мебошад, ки 13 декабри соли 1997 аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст. Ин қонун доираи истифодабарии асосҳои қонунғзории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг, ҳуқуқҳои ҳар шахрванд дар фаъолияти фарҳангӣ, ҳуқуқ оид ба ҳифз ва рушди арзишҳои фарҳангӣ-миллӣ, мафҳуми мероси фарҳангии халқи тоҷик ва вазифаҳои давлатро дар соҳаи фарҳанг муайян менамояд. Масоили рушд ва амалкарди фарҳанг бисёрҷабҳа буда, аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт пеш аз ҳама асару мақолаҳо ва баромадҳои Сарвари давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар онҳо масоили умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз давраҳои қадим то имрӯз ҳеле возеҳ инъикос гардидаанд, бояд маҳсус таъкид кард [1-М].

Асосғзори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии ҳеш дар мулоқот бо зиёиёни кишвар қайд карда буданд: «Ба шарофати

соҳибистиклолӣ мо дар самти ҳифзу ниғаҳдории мероси фарҳангии халқи куҳанбунёдамон тамоми тадбирҳои имконпазирро андешидем ва дар даврони начандон тӯлонӣ ба эҳё қардану таҳким бахшидани асолати миллий, забон ва фарҳанг, ки рукнҳои асосии давлатдорӣ мебошанд, муваффақ гардидем. Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва гуногунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии «Шашмақом», «Фалак» ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунару адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст. Ин мероси пурғановати миллиро ҳифз қардан ва таъмин намудани рушди минбаъдаи он вазифаи на танҳо давлат, балки қарзи вичдониву инсонии ҳар як фарди соҳибфарҳанги кишвар, махсусан, зиёиён мебошад» [5-М].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешрафти фарҳанги миллий, маорифи халқ пайваста талош намуда, бо ибтикороти созанда, аз ҷумла таъсиси квотаи Президентӣ (1997), стипендияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (1999), ташкили мактабҳои Президентӣ, зиёд намудани маблағгузориҳои соҳаи маориф ва дигар ташаббусҳои нақши муассир мегузоранд. Яке аз муҳимтарин таҳаввулот дар соҳаи маориф ин таъсиси муассисаҳои типӣ нави литсей, гимназия, коллеҷ, муассисаҳои ғайридавлатӣ мебошанд, ки ба рушди соҳаи маорифи кишвар таъсири амиқ расониданд.

Таҳаввулоти бузурги иҷтимоӣ-иқтисодӣ арзишҳои навро ба миён оварданд, даст кашидан аз силсилаи арзишҳои ҳизбӣ-шӯравӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ, дур афкандани ҷаҳорҷубаи идеологӣ таҳсилот, омӯзгоронро ки аксари онҳо дастпарвари низомӣ шӯравӣ таҳсилоти олӣ буданд, ба шубҳа овард. Инчунин ривож ёфтани арзишҳои динӣ дар ҷомеа, таваҷҷуҳи мардум ба азҳудкунии донишҳои динӣ бештар гардида буд ва ин ба фаъолияти маҳфилҳою курсҳо ва доираҳои касбу ҳунаромӯзии хонандагон таъсири ҷиддӣ расонида буд. Масъалаи норасоии кадрҳоро низ боз ҳам шадидтар мегардид, роҳбарони муассисаҳо маҷбур буданд, дар ивази мутахассисони варзидаи тарки шугъл намуда, хатмқардагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ё омӯзишгоҳҳои касбиро ба кор гиранд.

Аммо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти соҳаи маориф ва гузариш ба стандартҳои ҷаҳониро ба роҳ монда, ба эъмори заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ соҳа шурӯъ намуд. Қабули санадҳои ҳуқуқӣ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2004); «Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009), «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2002), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1996), Консепсияи таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои хонандагони дорои имкониятҳои маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2011), «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» (2012) аз ин ғувоҳӣ медиҳанд.

Аз таҳлили таърихнигории адабиёти илмӣ бар меояд, ки раванди дигаргунсозиро, ислохот ва ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мувофиқ сохтани низоми маориф ва илми ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиклолӣ то ҳадди зарурӣ дар адабиёти илмӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз таҳқиқоти мавҷуда бар меояд, ки истиклоли давлатӣ барои инкишофи самтҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ шароит ва имконоти заруриро муҳайё сохт ва маблағгузори соҳа сол ба сол афзоиш ёфт, дар навбати худ дастовардҳои маориф ва илм барои пешрафти инкишофи ҷумҳурии тозаистиклол таъсири муассир расониданд[5-М].

Дар рушди ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ қабули санадҳои муҳимми танзимкунанда таъсири муассир гузоштанд. Аз ҷумла, «Концепсия рушди фарҳанг Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки маҳз дар заминаи он дар давоми 10 сол барномаҳои зиёди давлатӣ таҳия ва қабул карда шуданд, ки баҳри танзим ва беҳтар намудани фаъолияти муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва рушди минбаъдаи онҳо хеле таъсири муассир гузоштанд.

Дар маҷмӯъ, таҳлили таърихнигории масъалаи мавриди таҳқиқ нишон медиҳад, ки муҳаққиқону муаллифони тавонистаанд дар таҳқиқоти худ раванди рушди ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиклолиро бо самтҳои паҳлӯҳои гуногунаш инъикос намоянд. Ба андешаи аксариати пажухандагон манобеи асосии рушди фарҳанг, пеш аз ҳама дар сиёсати фарҳангпарваронаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нухуфта буда, маҳз дастгирии ҳамаҷонибаи моддӣ маънавии роҳбарияти олии кишвар боиси пешрафти босуръати ҳаёти фарҳангӣ дар замони соҳибистиклолӣ мебошад.

Аз асарҳои мавриди таҳқиқ қарор ёфта бар меояд, ки доир ба равобити фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон таҳқиқоти таълифоти зиёде ба миён омадаанд. Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавӣ ва доираи сиёсати хориҷии кишвар як зумра муҳаққиқон дар заминаи таъкиди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз моҳи декабри соли 1993 доираи сиёсати хориҷии кишварро ба панҷ ҳавза ҷудо намудаанд. Ин пеш аз ҳама, аз ИДМ, Осиёи Марказӣ, ҷазои зисту амали давлатҳои ҳамсояи форсизабон, доираи нуфузи давлатҳои исломии Шарқ ва умуман ҷомеаи ҷаҳонӣ иборат мебошад. Албатта ба даст омадани суботу оромӣ ва инкишофи иқтисодиёи иҷтимоӣ сол ба сол доираи робитаҳои фарҳангии ҷумҳуриро васеъ гардонид. Асосан робитаҳои фарҳангӣ баробари дар шакли дучониба қарор доштани, дар доираи соҳмону ташкилотҳои калони минтақавӣ ҷаҳонӣ ба шакли чандҷониба низ ба роҳ монда шудаанд. Пеш аз ҳама, ҳамкориҳои фарҳангӣ дар ҷаҳорҷӯбаи СММ ва сохторҳои он, аз ҷумла ЮНЕСКО, ИДМ, САҲА, СҶШ ва дигар ниҳодҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ, ки Тоҷикистон дар бархе аз онҳо аъзои комилҳуқуқ ҳаст, ба роҳ монда шудаанд. Аз таълифоти

таҳлилшуда ошкор мегардад, ки дар маҷрои таҳқику таҳлили робитаҳои фарҳангӣ бо кишварҳои дунё мароми ягона ҷой надорад, агар ба ба ҳамкориҳо бо як зумра давлатҳо бештар таваҷҷуҳ равона гардида бошад, ба ҳамкориҳои мутақобилаи ҷумҳурӣ бо баъзе давлатҳо камтар эътибор дода шудааст. Имрӯз зарур аст, ки ба шакли ҷудогона робитаю ҳамкориҳои фарҳангии ҷумҳурӣ бо ҳар як давлат ва ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ мавриди таҳқиқи алоҳида қарор гиранд [1-М].

Таҳқиқи дастовардҳои илму маориф ва фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиқлол дар таърихнигории миллий ва дигар асарҳои самти фарҳангшиносӣ ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Муҳаққиқон, пеш аз ҳама таъкид ба он менамоянд, ки омили асосии аз ҳаробӣ берун овардани ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ ва ба роҳи рушд гузоштани он асосан дар заминаи ду омили муҳим, аввалан бо кӯшишу чадали Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст овардани ягонагии ваҳдати миллий ва фазои орому осоишта дар ҷомеа ва, баъдан пурра барқарорсозии хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва рӯ ба инкишоф ниҳодани иқтисоди ҷумҳурӣ ҷумҳурӣ ба мал омад. Ин ду омили созанда ба болоравии ҳаёти фарҳангӣ, баланд гардидани сатҳи маърифатии ҷомеаи кишвар, худшиносии ҳувияти миллий пояи асосиро омода намуданд.

Таҳлили таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми баррасии масъалаи инъикоси ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ пажӯҳишгарон бештар ба таҳлилу шарҳи сиёсати давлатӣ дар самти фарҳанг, нақши бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат дар ташаккули сиёсати давлатӣ, инкишофи ҳаёти фарҳангӣ, маориф ва илм, фаъолияти муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, эъмори пойгоҳи зарурии моддию техникии муассисаҳои фарҳангӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Аз талифоти муҳаққиқон бар меояд, ки дар як муддати кӯтоҳи истиқлол Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фарҳанг, илм ва маориф соҳиби дастовардҳои ниҳоят назаррас гардида, дар эҳёи анъанаву суннатҳои аҷдодии фарҳангӣ, муаррифии онҳо дар дохили кишвар ва арсаи байналмилалӣ, ҳифзу ҳимояи мероси бузурги таърихӣ фарҳангӣ қадамҳои ниҳоят ҷиддӣ ба пеш гузоштааст. Аммо, баробари ин таҳқиқоти таърихнигорӣ нишон дод, ки на ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти фарҳангӣ, самтҳои шоҳаҳои он, вазъи муассисаҳои фарҳангӣ, илм ва маориф дар баъзе минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ, шаҳрҳо ва ноҳияҳои калон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Имрӯз замон ва шароити мусоиди ба миён омада талаб менамояд, ин ҳолигиҳо қомилан бартараф карда шаванд. Вақти он расидааст, ки доир ба пешрафту дастовардҳо ва мушкilotу норасоииҳои ҳар як соҳа ва самти алоҳидаи ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ таҳқиқоти мустақили илмӣ гузаронида шаванд. Масъалаи робитаҳои фарҳангии ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷи дуру наздик низ ниёз ба пажӯҳишҳои алоҳида вобаста ба ҳар як кишвар ва созмонҳои бузурги ҷаҳониро дорад. Махсусан, ҳамкориҳои

Тоҷикистон бо ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ СММ ва сохторҳои он, бавижа ЮНЕСКО доир ба арҷгузорию муаррифии мероси бузурги моддию маънавии халқи тоҷик дар арсаи ҷаҳон бояд мустақиман маврид таҳқиқи баррасӣ қарор гиранд [5-М].

Вале, зарур ба таъкид аст, ки умуман то имрӯз таърихнигорӣ раванди ба даст омадани истиқлоли давлатӣ, оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), ислоҳоти аграрӣ, саноатикунонии ҳоҷагии халқ, ташаккули муносибатҳои нави истеҳсолӣ, муҳочирати меҳнатӣ, рушд ва пешрафти илму маориф, равобитаи фарҳангии ҷумҳурии соҳибистиклол бо кишварҳои хориҷӣ ва рӯ овардани ҷумҳурӣ ба роҳи рушди бемайлони дар маҷмӯ таҳқиқоти ягона ба миён наомадааст.

Таҳқиқи таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии тозаистиклоли Тоҷикистон аз ибтидои садаи ХХI ба марҳлаи инкишоф ворид гардида, барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, пешаз ҳама таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва саноатикунонии босуръат раван аст ва дар ин замина лоиҳаҳои бузурги сохтмониро анҷом дода, таҳти сарвари хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дастовардҳои бузурги сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ноил гардид.

Умуман, дар заминаи таҳлили таърихнигорӣ адабиёти илмӣ мавҷуда ҳулоса намудан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандона ва ҷаҳолияти пайғиронаи амалии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, барқарорсозии ин соҳаҳои ҳоҷагии халқ ва ба роҳи рушди перафт гузоштани онҳо, ташаккули асосҳои сиёсати мудабиронаи дохилии кишвар соҳиби дастовардҳои назаррас гаридидааст, ки онҳо ба таври муфассал бо шарҳу тасвири амиқ дар адабиёти илмӣ, махсусан адабиёти илмӣ таърихӣ инъикоси худро пайдо намудаанд.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Таҳқиқи таърихнигорӣ адабиёти илмӣ самти таърих ва таърихи иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ дар зарфи 25-соли замони истиқлол ҳидоят менамояд, ки ба хоҳири рушди илми таърихнигорӣ ватанӣ ва истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот чанд тавсияи заруриро пешниҳод намоем:

1. Таҳқиқоти таърихнигорӣ, пеш аз ҳама таҳлили адабиёти сершумори илмӣ ва рисолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ имкон доданд, ки на ҳама паҳлуҳои таърихи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол пурра мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд, аз ин рӯ истифодаи натиҷаҳои амалӣ таҳқиқоти мазкур метавонад дар рушди таърихнигорӣ миллӣ мавриди истифода қарор гиранд.

2. Таҷрибаи давлатдории тоҷикон, бавижа таҷрибаи баромадан аз ҳолати парокандагӣю вомондагӣ ва дар як муддати кӯтоҳ рӯ ба инкишоф овардани хоҷагии халқи ҷумҳуриро метавон дар факултаҳои таҳассусии таърих ва иқтисоди макотиби олий ҳамчун курси таълимӣ қорӣ намуд.

3. Ташаббусҳо ва ибтикороти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти эҳё ва рушди суннатҳои волои аҷдодӣ, фарҳанги миллӣ ва ҳифзу гирифтани мероси бою таърихию фарҳангӣ, худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ ҳамчун курси алоҳида бояд дар муассисаҳои таълимии зинаҳои гуногуни соҳаи фарҳанг омӯхта шаванд.

4. Омӯзиши масоили умдаи таърихнигорӣю замони соҳибистиклолии Тоҷикистон ҳамчун курс ва ё фанни алоҳида дар факултетҳои таҳассусии макотиби олии ҷумҳурий мавриди тадрис қарор дода шаванд.

5. Дар заминаи таҳқиқоти мазкур метавон силсилаи мақолаҳои таърихӣю тарғибӣю доир ба дастовардҳои иқтисодӣю фарҳангӣ дар замони истиқлоли давлатӣ тавассути расонаҳои хабарӣ ба ҷоп расонид.

6. Натиҷаи таҳлили ислоҳот ва дигаргунсозӣю соҳаи кишоварзӣ метавонанд барои мақомоти идоракунии маҳаллии ҷумҳурий ҳамчун дастурамал истифода гарданд.

7. Хулосаҳои илмӣ ва маводи таҳқиқии диссертатсияро метавон ҳангоми таълифи асарҳои маҷмӯии таърихӣ ва оид ба таърихи иқтисодӣю иҷтимоӣ ва фарҳангии солҳои 1991- 2016 ва ҳамчунон ҳондани курсҳои лексионӣ ва курсҳои махсус аз фанҳои «Таърихи халқи тоҷик», «Ҳаёти иқтисодӣ - иҷтимоии Тоҷикистони соҳибистиклол», «Ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол», «Таърихнигорӣю ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии Тоҷикистони соҳибистиклол» ба таври васеъ истифода кард.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Инъикоси таърихи фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ / И. С. Муҳаммадсафои // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2018. – №4, 2 (25). – С. 160–165. ISSN: 2308-054X

[2-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Таҳқиқи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол / И. С. Муҳаммадсафои // Муаррих. – 2021. – №4 (28). – С. 82–93. ISSN:2709-7382

[3-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Таърихнигорӣю ислоҳоти аграрӣ дар осори муҳаққиқони Ватанӣ / Б. Р. Қурбонов, И. С. Муҳаммадсафои // Паёми

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 2-2(47). – С. 298-303. ISSN: 2308-054X

[4-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Назаре ба ҳафриётҳои бостоншиносии Тахти Сангин / Ҷ. М. Неъмонов, И. С. Муҳаммадсафои // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 3(48). – С. 352-357. ISSN: 2308-054X

[5-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Масоили фарҳанг, санъат ва илму маорифи Тоҷикистони соҳибистиклол ва инъикоси он дар осори муҳаққиқон / Ҷ. А. Мирзоев, И. С. Муҳаммадсафои // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025. – №. 2(115). – С. 211-216. ISSN: 2219-5408

[6-М]. Убайдулло, Н.К., Муҳаммадсафои, И. С. Таърихнигории равобити фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар давраи истиқлолият / Н.К. Убайдулло, И. С. Муҳаммадсафои // Мероси шарқ. – 2026. – №. 1(15). – С. 42-51. ISSN: 3106-140

II. Мақолаҳои ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

[7-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Тамаддуни тоҷикон дар замони бостон ва эҳёи он имрӯз дар Тоҷикистон / А. Абдулов, И. С. Муҳаммадсафои, Р. Ҳ. Ғафуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 4-2(34). – С. 306-309. ISSN: 2308-054X

[8-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Эҳёи давлатдории халқи тоҷик дар асри XX / И. С. Муҳаммадсафои, Н. А. Абдуллозода // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир» Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе: 2022. — С. 475–480.

[9-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории ватанӣ / Ҷ. М. Неъмонов, И. С. Муҳаммадсафои // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон» Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе: 2023 – С. 330–334.

[10-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Таърихнигории муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол бо кишварҳои хориҷӣ / И. С. Муҳаммадсафои // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Самтҳои асосии ташаккул ва рушди иқтисоди «сабз» дар шароити муосир» Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. – С. 320–325.

[11-М]. Муҳаммадсафои, И. С. Нигоҳе ба таърихи бунёди НБО-ҳои Тоҷикистон / И. С. Муҳаммадсафои // Маводи конфронси апрелии ДДТТ. – Душанбе, 2024. С. 275–278.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ**

УДК: 9+930.1 (575.3)

На правах рукописи



**МУХАММАДСАФОИ ИСМАТУЛЛОИ
САЪДУЛЛОЗОДА**

**ИСТОРИОГРАФИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И
КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА
(1991-2016 гг.)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук по
специальности 6.1. – История и археология 6.1.5. - Историография,
источниковедение и методы исторического исследования

Душанбе – 2026

Диссертация выполнена на кафедре гуманитарных наук
Таджикского государственного университета коммерции

Научный руководитель: **Убайдулло Насрулло Каримзода** –доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ.

Официальные оппоненты: **Набизода Вахоб Машраб** – доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова.

Холмуродзода Мехрафруз Бури - кандидат исторических наук, доцент, заведующая кафедрой истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки.

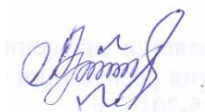
Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни**

Защита состоится **24 сентября 2026 г. 13⁰⁰** часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-093 при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj).

Автореферат разослан « _____ » _____ 2026 года

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор философии (PhD)
по специальности история**



Мирзоев Ш.Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В начале 1990-х годов в результате внутренних кризисных противоречий и внешних факторов Союз Советских Социалистических Республик прекратил существование как единое государство, и на его территории образовались новые независимые и суверенные государства. Важнейшей задачей новообразованных республик, наряду с укреплением обрётённой политической независимости, стало проведение самостоятельной внутренней и внешней политики. Наряду с другими государствами Таджикистан столкнулся с необходимостью формирования и укрепления своей политической независимости. Как уже отмечалось, перед ним встала задача выработать основы самостоятельной внутренней и внешней политики, а также восстановить национальные элементы государственности, при этом учитывая требования современного мира.

После распада СССР и провозглашение государственной независимости Таджикистана 9 сентября 1991 г. стали поворотным моментом, вызвав глубокие изменения в политической, социально-экономической и культурной сферах республики. Однако разразившаяся навязанная гражданская война и нестабильная обстановка в стране стали серьёзным препятствием для реализации важнейших задач по формированию основ независимого государства. Создавшиеся события, помимо значительных человеческих потерь и огромного экономического, социального и культурного ущерба народному хозяйству республики, породили угрозу распада нации и утраты независимого государства. Конституционная власть в республике оказалась полностью парализованной, страна была разделена на различные зоны вооружённых противостояний; деструктивные и экстремистские силы предприняли попытки полного захвата политической власти; государственная, а нередко и частная собственность граждан подвергалась разграблению. Завершить данный разрушительный процесс для государства и нации удалось лишь исторической XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан (ноябрь 1992 г.). Именно на этой сессии была восстановлена законная конституционная власть и избрано новое высшее руководство республики во главе с уважаемым Эмомали Рахмоном. Данная историческая сессия стала началом этапа строительства новой таджикской государственности и укрепления политической и государственной независимости, положив основу формирования независимой государственности в стране.

Республика Таджикистан, которая по уровню социально-экономического развития до обретения независимости занимала одно из последних мест среди союзных республик, в период перестройки и в годы политических конфликтов и гражданской войны понесла ещё более значительные потери. «Президент Республики Таджикистан, Основатель

мира и национального единства – Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон оценил лишь материальный ущерб от навязанной гражданской войны более чем в 10 миллиардов долларов США» [2, с.156-158].

Ущерб от событий начала 1990-х годов затронул регионы республики неравномерно. Их воздействие оказалось особенно сильным в отдельных районах, прежде всего, в южных, что привело к осложнению положения во всех сферах народного хозяйства, а в некоторых южных районах страны приобрело характер национальной трагедии. Перед новообразованным государством и правительством Таджикистана встала необходимость, наряду с нормализацией политической ситуации в обществе, решать сложные социально-экономические проблемы и проводить продуманную внутреннюю политику созидательного и конструктивного характера.

Последовательная и сбалансированная внутренняя политика, а также установление и развитие устойчивых связей и сотрудничества с государствами и международными организациями создали благоприятные условия для восстановления народного хозяйства и осуществления серьёзных социально-экономических преобразований. Республика Таджикистан под руководством мудрой и созидательной политики Президента, Основателя мира и национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона не только преодолела негативные экономические и культурные последствия, но и вступила на путь развития и прогресса, достигнув в сравнительно короткие сроки значительных успехов.

Состояние народного хозяйства республики, значительный ущерб от политической нестабильности и гражданской войны, исторический опыт Таджикистана на пути строительства новой государственности, процесс достижения мира и стабильности, реформы и социально-экономические преобразования, которые в мировой и региональной истории государственности признаны в качестве поучительного и показательного опыта, в определённой степени нашли отражение и исследование в научной литературе, многочисленных научно-исследовательских работах в области общественных и гуманитарных наук, особенно в исторической науке. В этой связи представляется необходимым проанализировать уровень и степень отражения процессов реформирования, а также социально-экономических и культурных достижений периода независимости в отечественной историографии, и на этой основе определить круг освещения проблемы и её отдельных аспектов в научной литературе. В данном контексте выбор темы истории изучения социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана в качестве предмета диссертационного исследования является актуальным и своевременным.

Актуальность избранной темы обусловлена также тем, что научное исследование процессов трансформации социально-экономической и

культурной жизни в период государственной независимости, формирования принципиально новых производственных отношений, темпов развития народного хозяйства республики и её отдельных регионов в настоящее время стало одной из важнейших задач общественных и гуманитарных наук. Кроме того, рассмотрение данной проблемы позволяет с научной точки зрения определить основные пути и ключевые источники развития республики в период независимости. Без историко-критического анализа научной литературы невозможно установить степень отражения процессов развития и достижений новообразованного государства, реализации государственной политики, стратегических целей и долгосрочных программ.

Очевидно, что с учётом указанных обстоятельств отечественные и зарубежные исследователи провели большую работу, написав значительное количество работ, посвящённых особенностям социально-экономической и культурной жизни республики периода независимости, однако все эти исследования не стали предметом комплексного историографического анализа.

Степень изученности проблемы. На сегодняшний день нет комплексного исследования, которое бы проанализировало и дало оценку социально-экономической и культурной жизни Таджикистана в период его независимости. Между тем, в опубликованных фундаментальных коллективных трудах, многочисленных научных статьях, публицистических материалах, мемуарах и диссертационных исследованиях как в отечественной, так и в зарубежной историографии рассматриваются различные аспекты социально-экономического и культурного развития независимого Таджикистана. Используемую литературу можно классифицировать по следующим группам.

К **первой группе** относятся труды, статьи, выступления и ежегодные Послания Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан [3], в которых раскрываются различные проблемы социально-экономической и культурной жизни республики. Это – аграрная реформа, трудовая миграция, торгово-экономические отношения, устойчивое развитие страны, реализация стратегических целей государства, ускоренная индустриализация, развитие науки и образования, расширение экономического и культурного сотрудничества Республики Таджикистан со странами и международными организациями в рамках СНГ, региона и мирового сообщества, различные вопросы культуры, включая культурное взаимодействие с международными и региональными организациями.

В числе наиболее значимых трудов Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства – Лидера нации,

уважаемого Эмомали Рахмона отметим работу «Горизонты независимости», которая посвящена анализу проблем социально-экономического и культурного развития республики. В настоящем труде, состоящем из пяти глав, рассмотрены достижения и проблемы Таджикистана в период государственной независимости, отмечены периоды возрождения и восстановления национальной государственности, проанализированы вопросы экономического развития страны, социальной политики, национального единства и социальной стабильности, а также показан рост международного авторитета Таджикистана. Все эти достижения и трудности становления нового государства Лидер нации объективно исследовал [4].

Вторая группа включает фундаментальные коллективные труды, монографии, научные и научно-популярные статьи, посвящённые различным вопросам социально-экономической и культурной жизни Таджикистана. Это, прежде всего, «История таджикского народа» [17, с.438], «Очерки истории независимого Таджикистана» [36], «Основы новой государственности» [12, с.286-287], а также работы многих исследователей, в том числе Г. Х. Хайдарова [46], И. Усмонова [45], А. Холиқзода [47], Н. М. Назаршоева [30], Р. Масова [57], Х. Пирумшоева [38], Д. Назриева и И. Сатторовы [31], Г. Гоибова [13], Н. Б. Хотамова [35], Р. Абулхаева [7,9], Ш. Султонова [44], Т. Назарова [27], Н. М. Мирзоева [25], Ф. Абдурашитова [6], В. В. Дубовицкого [52], В. М. Набиева [26] и других. В этих работах нашли отражение различные аспекты социально-экономических и культурных проблем независимого Таджикистана, что создало благоприятные возможности для проведения комплексного историографического исследования.

История независимого Таджикистана наиболее полно отражена в шестом томе фундаментального труда «История таджикского народа» [17]; в «Очерках истории независимого Таджикистана» (сборник статей) [36]; в работах «Основы новой государственности» [12] и «Культура Таджикистана в годы независимости» [18], а также в издании «Политическая история независимого Таджикистана» [45]. Во всех этих трудах в краткой форме проанализирована политическая история, а также социально-экономическая и культурная жизнь Республики Таджикистан.

Шестой том коллективной «Истории таджикского народа», опубликованной в 2011 году под редакцией академика Р. Масова, охватывает период истории таджикского народа от начала Великой Отечественной войны до 2010 года. IV-VII главы настоящего издания посвящены периоду независимости, где всесторонне проанализированы исторические предпосылки обретения Республикой Таджикистан государственной независимости, проблемы гражданской войны и перемирие таджиков, социально-экономическое и культурное

восстановление, а также внешняя политика Таджикистана в годы независимости. Авторы стремились рассмотреть все вопросы с новых позиций, в соответствии с требованиями эпохи независимости и национальными интересами.

Политическая, социально-экономическая и культурная жизнь независимого Таджикистана также отражена в «Очерках истории независимого Таджикистана». Процесс социально-экономических и культурных реформ Таджикистана представлен в данном сборнике в виде отдельных статей, и этот труд считается первой коллективной работой на государственном языке. Преимущество данной книги состоит также в том, что её авторы сумели показать процесс социально-экономических преобразований, состояние культурной жизни и первые достижения республики в этих направлениях с использованием достоверных фактов и статистических данных. Однако, к сожалению, данная книга охватывает освещение указанных вопросов лишь до 2010 года.

Монография профессора Н. Б. Хотамова «Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета», опубликованная в 2008 году, посвящена анализу социально-экономических преобразований страны в 1991-2006 гг. Научная ценность данного труда заключается в том, что автор объективно оценил процесс социально-экономических реформ, а также всесторонне проанализировал достижения и основные показатели развития отраслей народного хозяйства республики в этот период [48].

Вопросам аграрного развития республики посвящена монография Ф. Абдурашитова «Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX – начале XXI века» [51]. Это первое самостоятельное и целостное исследование в данном направлении. Автор поставил цель показать в анализируемый период процессы земельных реформ, вопросы реорганизации сельскохозяйственных учреждений, формирования и развития дехканских (фермерских) хозяйств в Таджикистане. На основе широкого круга официальных и архивных материалов проанализированы и дана оценка вопросам реформирования водной отрасли, создания новых институтов в процессе регулирования водопользования, а также деятельности ассоциаций водопользователей. Более того, с позиции исторического подхода проанализированы правовые основы земельно-водных реформ, результаты либерализации сельскохозяйственного производства, а также социально-экономические последствия диспропорций в аграрной сфере республики.

В монографиях и статьях профессора Р. Абулхаева проанализированы вопросы истории миграции в Таджикистане, в том числе в период независимости. В книге «История миграции в Таджикистане (1924-2000)» историк на основе обширных архивных материалов, источников и научной

литературы исследовал историю миграции в Таджикистане в советский период и в эпоху независимости, разделив её на три этапа: 1924-1941; 1946-1960; 1961-2000. В рамках третьего этапа, охватывающего годы независимости, им объективно исследованы гражданская война, начавшийся в её результате процесс вынужденной миграции, а также возвращение вынужденных переселенцев на Родину [9]. Р.Абулхаев написал также множество трудов и статей по истории миграции в Таджикистане [30], в которых проанализировал и тему миграционных процессов в различных регионах республики.

К **третьей группе** относятся научно-исследовательские работы таджикских экономистов, в частности М. Абдусаматова, Х. О. Орифова, Х. М. Ахмадова, М. А. Аминджонова, Р. М. Аминджонова, Т. Б. Ганиева, Д. К. Джураева, Р. С. Исаева, Х. Р. Исайнова, Р. Р. Кудратова, Х. М. Мухаббатова, Х. А. Одинаева, Г. Н. Петрова, Ш. Х. Холикова и других. Академик Т. Н. Назаров в своей крупной монографии [28] сосредоточил внимание на становлении рыночных отношений и экономических реформ, анализируя восстановление разрушенной промышленной, сельскохозяйственной и инфраструктурной базы в постконфликтный период.

Экономические аспекты туризма исследованы в монографии Дж. Ёрова [15], вопросы стратегических приоритетов макроэкономической политики и экономической безопасности в трудах Н. К. Каюмова, Р. К. Рахимова, Х. У. Умарова; проблемы денежно-кредитной системы в исследованиях Х. У. Умарова, Р. К. Рахимова, и В. Бобоева; этапы формирования рыночной экономики в работах А. Абдугафарова, Г. Абдусаматова, А. А. Бойматова; вопросы малого бизнеса и инфляционных процессов в трудах Л. Х. Саидмуродова, структурные преобразования экономики в публикациях А. М. Рахимова и Н. Х. Хоналиева. Вместе с тем, большинство указанных авторов акцентируют внимание преимущественно на экономических и социальных аспектах, недостаточно уделяя внимание историко-политическим факторам и институциональным условиям реализации реформ.

Отдельные вопросы социально-экономического развития республики рассмотрены в диссертационных исследованиях экономического профиля Р. Махкамова [21], З. Юсуфджонова [90], С. Д. Комилова и С. А. Камолова [54], И. С. Донахонова [71], Н. Т. Насриддинова [79], З. Р. Шарифова [89], К. Б. Шамсиева [86], Х. Б. Рахматова [82] и других авторов.

Особое внимание в научной литературе уделяется проблеме учёта и освоения энергетических ресурсов республики, прежде всего, гидроэнергетического потенциала. В данном направлении опубликованы работы историков [20], экономистов [11], специалистов энергетической отрасли [33], а также ряд научно-популярных изданий [14]. Отдельные

аспекты экономического развития отражены в диссертациях А. С. Рахимова [91], М. Н. Зардибековой [73], Ш. Х. Холикова [85], Ш. А. Атобаевой [65], С. Р. Бободжонова [67] и других.

К **четвёртой группе** относятся диссертационные исследования, посвящённые различным вопросам социально-экономической и культурной жизни республики. В их числе работы Р.Н.Каримовой [18], И. Р. Абдуллоева [63], А. Абдукодирова [62], Р. Бободжоновой [67], А. А. Муродова [78], М. Ганджаковой [69], Д. Уруновой [84], О. Х. Шарафиевой [87], Г. Р. Мирзоева [77], М. Равшанзода [81], У. А. Бободжоновой [68], С. А. Курбонова [75], И. Х. Афандихонова [66], А. В. Архангельского [64], Р. Х. Мирзоева [76], Г. В. Коваленко [74], В. В. Егозаряна [72], П. А. Пирназаровой [80], Ф. Розикова [83], Дж. Джураева [70] и других, представляющие собой ценный источник для историографического анализа.

Основу источниковой базы историографического анализа составили, прежде всего, труды исследователей различных научных направлений, посвящённые изучению социально-экономических и культурных процессов в независимом Таджикистане. В ходе исследования основное внимание было уделено историческим работам, отражающим развитие страны в период государственной независимости, при этом широко использованы достижения смежных научных дисциплин, в первую очередь, экономической науки, политологии и истории дипломатии. Важнейшим источником, позволяющим объективно отразить социально-экономическую и культурную жизнь республики в годы независимости, являются труды, статьи, ежегодные послания и выступления Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона. Наряду с этим в качестве источников исследования использовались материалы текущих архивов министерств и государственных комитетов Республики Таджикистан, ежегодные и юбилейные статистические сборники, а также периодическая печать.

Известно, что после провозглашения государственной независимости в социально-экономической и культурной жизни страны произошли коренные преобразования, и республика встала на путь нового развития. Эти процессы поэтапно закреплялись в правовом поле. В результате были приняты сотни нормативно-правовых актов, значительная часть которых, имеющая отношение к теме исследования, была использована в диссертационной работе. К ним относятся, прежде всего, Конституция Республики Таджикистан, кодексы, законы, указы Президента и иные нормативно-правовые документы. Так, в сфере сельского хозяйства в качестве источников исследования использовались указы Президента Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по реорганизации и реформированию сельскохозяйственных организаций» (30 июня 2006 г. №

1775) и «О дополнительных мерах по модернизации и реформированию сельскохозяйственных предприятий» (27 октября 2014 г.), Закон Республики Таджикистан «О дехканских хозяйствах» (1992 г. № 544), «Положение о создании дехканских (фермерских) хозяйств в Республике Таджикистан» (1 октября 1993 г. № 499), Закон Республики Таджикистан «О дехканском (фермерском) хозяйстве» (10 мая 2002 г. № 48; 19 мая 2009 г. № 526), Закон «Об ассоциациях водопользователей» (2006 г.), «Государственная программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012–2020 гг.» (1 августа 2012 г.) и другие нормативные акты. В области культуры и народного образования в качестве источников использованы многочисленные правовые документы, включая законы Республики Таджикистан «Об образовании» (1993, 2004 гг.), «Концепцию национальной школы Республики Таджикистан» (1994 г.), постановления Правительства Республики Таджикистан от 1 ноября 2004 г. № 425 «О Государственной программе подготовки педагогических кадров на 2005–2010 гг.» и от 30 июня 2004 г. № 291 «О плане реализации реформы системы образования на 2004–2009 гг.», Закон Республики Таджикистан «О культуре», Закон «О театре и театральной деятельности» (2 декабря 2002 г. № 80), «Концепцию развития культуры Республики Таджикистан» (30 декабря 2005 г. № 501), а также законы «О вывозе и ввозе культурных ценностей», «О библиотечной деятельности», «О народных художественных промыслах», «О ремесленной деятельности», «О музеях и музейном фонде», «О защите и использовании объектов историко-культурного наследия» и другие нормативно-правовые акты.

К данной группе источников также относятся «Национальная стратегия развития на период до 2030 года», «Среднесрочная программа развития на 2016–2020 гг.», а также программы социально-экономического развития отдельных регионов республики.

Связь исследования с научными программами и проектами.

Диссертационное исследование выполнено в рамках перспективного плана научно-исследовательской работы кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции по теме «История таджикского народа, общие закономерности и специфические особенности исторического процесса (современный период)» на 2016–2020 гг.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель и задачи исследования. Диссертационная работа посвящена анализу изучения социально-экономической и культурной жизни Республики Таджикистан в 1991–2016 гг., для достижения которой необходимо решить следующие задачи:

- проанализировать процесс экономических реформ и формирования новых производственных отношений в исторической научной литературе;

- изучить и обозначить степень отражения хода развития промышленности, выявить причины, способствовавших и препятствовавших ему, уровня изученности реформ и преобразований в аграрном секторе, земельно-водной реформы в условиях независимости и её специфических особенностей в научной литературе;

- определить меру отражения социально-экономической политики и структурных преобразований в различных отраслях, рассмотреть уровень анализа роли различных инвестиционных и коммерческих структур в экономическом и культурном развитии республики;

- проанализировать основные преобразования в культурной жизни республики, изменения в системе народного образования, осветить роль учреждений культуры в развитии общества, рассмотреть уровень имеющихся туристических возможностей республики в исследованиях учёных;

- выявить различные вопросы социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана, которые остались вне поля зрения исследователей, и выработать рекомендации по расширению их освещения в научной литературе.

Объектом диссертационного исследования являются научные труды, научно-популярные работы отечественных исследователей, посвящённые отражению социально-экономической и культурной жизни Таджикистана в конце XX – начале XXI века.

Предметом исследования выступает определение степени изученности социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана в научной, научно-популярной литературе и мемуарных произведениях.

Этап, место и хронологические рамки исследования. Этап исследования охватывает 2018–2021 годы и соответствует периоду обучения в качестве соискателя. На данном этапе были осуществлены выбор темы диссертации и научного руководителя, разработка индивидуального плана работы, сбор и изучение архивных источников, научной литературы и материалов периодической печати, анализ и систематизация собранных данных, написание текста диссертации, публикация научных статей по результатам исследования, а также участие в международных и республиканских научных конференциях.

Основным местом диссертационного исследования является кафедра гуманитарных дисциплин Таджикского государственного университета коммерции.

Хронологические рамки исследования охватывают 1991-2016 гг., то есть период от обретения государственной независимости до празднования 25-летия государственной независимости Республики Таджикистан. Данный период включает этапы достижения государственной

независимости (9 сентября 1991 г.), XVI сессию Верховного Совета Республики Таджикистан, гражданскую войну (1992-1997), установление мира и национального согласия (1994-27 июня 1997 г.), а также период развития и прогресса независимого Таджикистана (2000-2016 гг.). В географическом отношении исследование охватывает территорию Республики Таджикистан и отражает вопросы, связанные с общим развитием республики, тенденциями и достижениями на общереспубликанском уровне.

Теоретические основы исследования. В диссертации применён комплекс научных методов изучения социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана в 1991–2016 гг. В первую очередь, использован принцип научной объективности, как одной из базовых установок современной исторической науки и историографии.

Методологической основой исследования выступили взаимодополняющие методы и подходы, среди которых ведущими являются принципы историзма, сравнительно-исторический и проблемно-хронологический методы, а также методы социально-исторического анализа.

Благодаря сравнительно-историческому методу осуществлено сопоставление исследований периода независимости с историческими и историографическими работами предыдущих периодов, включая, безусловно, советский период; выявлены особенности исследовательских подходов, методик, стиля изложения и др. Проблемно-хронологический подход позволил определить границы исследования и изучить сменяющие друг друга социально-экономические и культурные процессы, составляющие содержание истории независимого Таджикистана. Одним из ключевых принципов исследования стал критический подход к трудам исследователей периода независимости.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые избрана в качестве предмета диссертационного исследования тема, охватывающая процесс социально-экономического и культурного развития независимого Таджикистана, а также степень его отражения в научной литературе. Впервые в форме историко-критического анализа, или с историографических позиций, исследована и проанализирована степень освещения истории социально-экономической и культурной жизни республики в научных исследованиях, прежде всего, в таджикской исторической науке. Кроме того, новизна данного исследования выражается также в следующих положениях, где впервые:

- установлена степень актуальности изучения и рассмотрения истории таджикского народа периода независимости, проведён историографический анализ исторических научных трудов, касающихся

отражения социально-экономической и культурной жизни на общем фоне основных аспектов новейшей истории таджикского народа;

- изучена степень отражения процесса развития промышленности с учетом факторов, способствовавших и препятствовавших ему, степень изученности реформ и преобразований в сельском хозяйстве, земельно-водной реформы в условиях независимости и её специфических особенностей в научной литературе;

- определена с историографических позиций степень отражения социально-экономической политики и структурных реформ в различных отраслях, а также уровень анализа роли различных инвестиционных и предпринимательских организаций в экономическом и культурном развитии республики;

- подвергнуты историографическому анализу коренные преобразования в культурной жизни республики, изменения в системе народного образования, определение роли учреждений культуры в развитии общества, а также степень рассмотрения имеющихся туристических возможностей республики в исследованиях учёных;

- определены позиции и взгляды исследователей, особенно в области исторической науки, в анализе и освещении перехода от одной системы к другой, формирования новой формы производственных отношений, процесса реформ в обществе, в том числе в сферах образования и науки, коренных преобразований в культурной жизни, национализации культурных ценностей, уважения и возрождения национальных элементов в научной литературе;

- установлены различные аспекты социально-экономической и культурной жизни периода независимости, которые остались вне поля зрения исследователей, и предложены рекомендации по их всестороннему освещению в исторической научной литературе.

Положения диссертации, выносимые на защиту

- определено, что первые годы независимости являлись сложным и противоречивым этапом, в течение которого молодая независимая республика была втянута в длительное политическое противостояние и навязанную гражданскую войну, что нанесло значительный ущерб народному хозяйству и отбросило темпы развития общества на десятилетия назад, по после исторической XVI сессии Верховного Совета начался переход к новым социально-экономическим отношениям и строительству нового свободного демократического общества;

- установлено, что процессы преобразований и развития, вывод республики из сложного политического и социально-экономического положения, установление мира и спокойствия, укрепление единства и сплочённости общества, а также выдающиеся достижения современного таджикского общества осуществлены под руководством Президента

Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, и именно благодаря инициативам и последовательным усилиям Главы государства республика приступила к реализации крупных стратегических целей, при этом культура была определена в качестве отражения духовного облика общества и мощной объединяющей силы в центре государственной политики;

- выявлено, что, несмотря на внутренние трудности и сложности, а также воздействие внешних факторов, молодая независимая республика в сравнительно короткие сроки благодаря поэтапному осуществлению реформ, прежде всего экономических, социальных, земельно-водных, в сфере образования и культуры, смогла преодолеть состояние отсталости и разрухи и обеспечить последовательное развитие основных отраслей народного хозяйства;

- доказано, что мирная обстановка и национальное единство создали нормативно-правовую основу для развития народного хозяйства республики, а всестороннее использование достижений науки и техники, современных мировых технологических разработок стало основным фактором развития образования, науки и культуры, развитие экономики, привело к стабилизации внутренней ситуации в обществе, мир и спокойствие, древняя история и культура, а также богатые природные ресурсы создали благоприятные условия для развития туризма в республике, и в настоящее время имеются широкие возможности для развития культурного, экологического и экстремального туризма.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Диссертационная работа обладает существенной научно-теоретической и практической ценностью. Полученные результаты могут быть использованы в дальнейших научных исследованиях по истории социально-экономического и культурного развития Таджикистана периода независимости, а также при подготовке фундаментальных трудов по данной проблематике. Основные положения, выводы и материалы диссертации могут быть использованы при написании фундаментальных работ, таких как «История таджикского народа», «Социально-экономическая история независимого Таджикистана», «История культуры независимого Таджикистана», «Историография социально-экономического и культурного развития независимого Таджикистана», а также в рамках специальных курсов и семинарских занятий. Практическая значимость исследования заключается также в возможности использования его результатов в деятельности научно-исследовательских учреждений и гуманитарных кафедр высших учебных заведений.

Материалы диссертации дают возможность более глубоко осмыслить актуальные проблемы социально-экономической и культурной жизни страны в период независимости, а сформулированные выводы и

рекомендации могут быть полезны при решении ряда насущных задач современного общества Республики Таджикистан.

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается точностью данных, достаточностью объёма исследовательского материала, обработкой результатов исследования и объёмом публикаций, анализом, рассмотрением, научно-практическим сопоставлением, а также использованием архивных материалов. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретического и практического исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тематика диссертационного исследования соответствует пунктам 1, 2, 4, 6 и 9 паспорта научных специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 6.1 - История и археология, 6.1.5 - Историография, источниковедение и методы исторического исследования.

Личный вклад соискателя учёной степени проявляется в самостоятельной научной обработке и историографическом анализе обширного массива новых материалов и научных трудов, посвящённых социально-экономической и культурной истории независимого Таджикистана; в исследовании аграрных реформ конца XX - начала XXI века; в выявлении причин спада промышленного производства в 1990-е годы и анализе последующего этапа его развития; в научном изучении предпосылок, причин и последствий трудовой миграции; а также в комплексном анализе истории культуры Республики Таджикистан в период независимости.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные результаты исследования были представлены в докладах на международных и республиканских научно-практических конференциях. В частности, на Международной научно-практической конференции «Развитие цифровых технологий в современных условиях» (Таджикский государственный университет коммерции, Душанбе, 2022), Республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы экономики труда и управления персоналом» (Таджикский государственный университет коммерции, Душанбе, 2023), Международной научно-практической конференции «Основные направления формирования и развития “зелёной” экономики в современных условиях» (Таджикский государственный университет коммерции, Душанбе, 2023).

Диссертация обсуждена на заседании кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного университета коммерции (протокол № 6 от 13 июня 2025 г.) и рекомендована к защите.

Публикации по теме диссертации. Основные положения исследования отражены в ряде научных публикаций автора, в том числе в 6

статьях, опубликованных в рецензируемых изданиях Комиссии по аттестации кадров при Президенте Республики Таджикистан, а также в 5 статьях в других научных изданиях.

Структура и объём диссертации. Диссертация изложена на 186 страницах машинописного текста и состоит из введения, трёх глав, семи параграфов, заключения, рекомендаций и списка использованных источников и литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована научная значимость исследования, проанализированы степень разработанности темы и источниковедческая база, определены цель и задачи, научная новизна, объект и предмет исследования, теоретическая и практическая значимость, теоретические основы диссертации, сформулированы положения, выносимые на защиту, определены хронологические рамки исследования, определена структура работы.

Глава первая диссертации – «Отражение процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений в отечественной историографии» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе – **«Исследование процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений в исторических трудах»** подчёркивается, что Таджикская ССР по уровню развития и экономическому потенциалу занимала одно из последних мест среди республик бывшего СССР. Относительно ускоренное экономическое развитие 1960-1985 гг. было не только приостановлено реформаторскими мерами, начатыми с 1985 г. и известными под названием «горбачёвская перестройка», но и привело к острому социально-экономическому кризису. Данный кризис стал одним из основных факторов политической нестабильности, конфликтов и начала навязанной гражданской войны, что нанесло тяжёлый удар по темпам и перспективам экономического развития независимой Республики Таджикистан в первое десятилетие суверенитета. Поэтому новый исторический этап в республике начался с преодоления тяжёлых последствий кризиса позднесоветского периода и ущерба, причинённого политическими столкновениями и гражданской войной.

Однако, несмотря на существующие проблемы и трудности, Республика Таджикистан за короткий период успешно завершила переход к новой политической системе, построение независимого государства, реформирование управленческого аппарата и осуществление социально-экономических преобразований, вступив на путь развития и прогресса. В связи с этим, опыт Таджикистана по выходу из сложной политической и социально-экономической ситуации за короткий исторический период и переходу к развитию приобрёл особое значение и стал предметом научного интереса.

Распад СССР, разрыв хозяйственных связей, политическая нестабильность и навязанная гражданская война обусловили крайне тяжёлое социально-экономическое положение республики. По словам Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона, эти события «нанесли экономике республики материальный ущерб более чем на 10 млрд долларов США и отбросили страну на десятилетия назад» [61, с. 14].

В исторической литературе основное внимание уделяется социально-экономической ситуации, факторам, препятствовавшим развитию экономики страны, государственной экономической политике и практике её реализации, а также первым социально-экономическим достижениям республики. Однако, как в исторических трудах, так и в работах экономистов центральное место занимает этап перехода от одной экономической системы к другой, комплексные экономические и социальные реформы, выход из тяжёлого кризиса, процесс приватизации государственной собственности, возвращение к частной собственности, развитие рыночной экономики и её основ. Проведённый анализ показал, что изучение социально-экономических проблем республики в первые десятилетия независимости в основном осуществлялось в экономической науке, а не исторической, и историки уделяли данной проблематике сравнительно меньше внимания.

Одним из первых историков, кто обратился к изучению социально-экономической истории первых десятилетий независимости – это доктор исторических наук Н. Б. Хотамов, подготовивший важную монографию [48]. Несмотря на узкие хронологические рамки (1991-2006 гг.), автор сумел комплексно исследовать социально-экономические преобразования в промышленности и энергетике, агропромышленном комплексе, транспорте и дорожном строительстве, связи, внутренней и внешней торговле, налоговой системе, иностранном инвестировании, банковско-кредитной сфере, социальном положении населения и трудовой миграции в первые годы независимости. Серьёзным шагом в историческом осмыслении социально-экономических процессов 1991-2010 гг. стал фундаментальный труд «История таджикского народа» [17], в котором подробно проанализирован двадцатилетний период социально-экономического развития страны. На основе новых источников и обширной историко-экономической литературы рассмотрены преобразования, происходившие в республике до 2010 г. В исследовании подчёркивается, что «первоначальной стратегической целью правительства в экономической сфере заключалась в восстановлении уровня развития, достигнутого к моменту обретения независимости, и что, несмотря на трудности, в результате своевременных мер и начала отраслевых реформ уже к концу 1990-х гг. темпы роста валового внутреннего продукта (ВВП) стали увеличиваться. В частности,

темпа роста ВВП в 1998 г. составил 5,3%, а в 2003 г. – 10,2%, что соответствовало 49,1% уровня 1990 г.» [17, с. 490]. Опираясь на экономические исследования и статистические данные, авторы заключили, что «после достижения национального согласия основные усилия правительства в сфере экономического развития были сосредоточены на решении трёх ключевых задач: 1) обеспечении энергетической независимости; 2). обеспечении продовольственной безопасности страны; 3) реализации стратегической цели по снижению уровня бедности в республике. При этом выполнение первой задачи способствовало общему экономическому развитию, тогда как реализация двух других напрямую зависела от уровня экономического роста» [17, с. 493].

В рассматриваемом фундаментальном труде параллельно в отдельных подразделах исследованы развитие промышленности и энергетики, предпринимательства, транспорта и дорожного строительства, связи, внутренней и внешней торговли, финансирование экономического развития, изменения в налоговой системе, формирование самостоятельной банковской системы, социальная ситуация и внешняя миграция.

В годы независимости в таджикской науке были выдвинуты такие проблемы, как инфляция и безработица, которые послужили основой исследований экономистов. В зависимости от предмета исследования, их можно сгруппировать по следующим направлениям: проблемы и факторы экономического развития в условиях переходной экономики Таджикистана (Н.К. Каюмов, Р. К. Рахимов, Х.У. Умаров); стратегические приоритеты макроэкономической политики в свете стабильных темпов развития и экономической безопасности страны (Н.К. Каюмов, Р.К. Рахимов, Т.Н. Назаров, Х.У. Умаров); денежно-кредитные вопросы развития национальной экономики и стагнации денежных ресурсов в современных условиях Таджикистана (Х.У. Умаров, Р.К. Рахимов, В. Бобоев); фискальные механизмы экономического регулирования в современных условиях (Р.К. Рахимов, Т.Н. Назаров). Проблемы и этапы развития рыночной экономики в Таджикистане (А. Абдугафоров, Г. Абдусаматов, А.А. Бойматов); вопросы «малой рыночной экономики» и некоторые аспекты инфляционных процессов в экономике Таджикистана (Л.Х. Саидмуродов); структурные изменения в экономике Таджикистана и особенности промышленной политики в период перехода к рыночной экономике (А.М. Рахимов, Н.Х. Хоналиев).

Отдельные экономические вопросы также получили освещение в трудах Н. Т. Насриддинова [79], З. Р. Шарифова [89], К. Б. Шамсиева [86], Х. Б. Рахматова [82] и др.

Историографический анализ показывает, что исследователи социально-экономической истории республики по мере развития страны постепенно расширяли круг изучаемых тем, обращаясь к отражению новых

направлений экономической жизни и первых социально-экономических достижений периода независимости. Одной из наиболее актуальных тем стало изучение учёта энергетических ресурсов республики, прежде всего гидроэнергетического потенциала. В частности, вопросы развития топливно-энергетического комплекса нашли отражение в работах историков [20], экономистов [11], специалистов энергетической отрасли [33], а также в ряде научно-популярных изданий [15].

Таким образом, научный анализ подтверждает, что исследование процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений в годы государственной независимости стало одной из наиболее актуальных и востребованных тем. Наибольшее внимание ей уделили представители исторической и экономической наук.

Между тем, несмотря на значительные научные результаты, остаются аспекты, требующие дальнейшего изучения, особенно с исторической точки зрения. В связи с этим, актуальным становится исследование исторических аспектов экономических реформ в целом по стране, а также по отдельным регионам с учётом их географических и природных особенностей.

Во втором параграфе первой главы – «Вклад международных организаций в экономическое развитие республики и его отражение в научных трудах» отмечается, что процессы развития современного общества, прежде всего глобализация, показывают: ни одно государство не способно развиваться изолированно и полностью удовлетворять внутренние потребности без устойчивых связей с внешним миром. По этой причине экономическое и торговое сотрудничество с другими странами, а также с международными и наднациональными организациями играет существенную роль в развитии любого государства.

Экономика Республики Таджикистан в первые годы независимости нуждалась во внешней помощи и финансировании для ускорения восстановительных работ и реализации крупных проектов, поскольку внутренних ресурсов было недостаточно. Однако для привлечения иностранного капитала, поиска внешних партнёров и запуска развития отдельных отраслей требовались внутренняя политическая стабильность, общественный мир и соответствующая правовая база. С учётом этого уже в 1992 г. был принят Закон «Об иностранных инвестициях в Республике Таджикистан», но затянувшаяся гражданская война стала главным препятствием для его реализации и притока капитала [48, с. 145-146].

Достижение национального единства, подписание мирного соглашения и другие выгодные для Республики Таджикистан меры правительства во главе с Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном, повысившие международный авторитет страны, создали необходимые условия для притока иностранного капитала и роста интереса

международных организаций к сотрудничеству. Все это позволило крупным международным финансовым институтам и организациям, среди которых Международный валютный фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, Азиатский банк развития, Исламский банк развития и др., создать экономическое и торговое взаимодействие с республикой.

Исторический аспект сотрудничества с зарубежными организациями, иностранного финансирования и создания совместных предприятий занимает ключевое место в трудах профессора Н. Б. Хотамова [48, с. 145]. В ряде работ центральное место занимает анализ иностранных инвестиций, деятельности коммерческих банков и валютных фондов. В частности, рассматривается деятельность МВФ, Всемирного банка, Международной финансовой корпорации, ЕБРР, АБР, Исламского банка развития, Саудовского фонда развития, Кувейтского фонда арабского экономического развития, Фонда ОПЕК и других финансовых институтов. Подчеркивается, что «посредством проектов, кредитов, создания совместных предприятий, строительства крупных промышленных объектов и транспортной инфраструктуры (дорог, тоннелей), линий электропередачи они внесли существенный вклад в экономическое развитие независимой республики» [36, с. 209-211].

Экономическое и торговое сотрудничество Таджикистана и России освещено в трудах С. У. Ахиева, Н. Ф. Нидоева, Дж. А. Мирзоева, В. Махониной, М. Наимова, А. Сатторова, Н. М. Мирзоева, П. А. Пирназаровой, Х. Пирумшоева и др., где Россия характеризуется как стратегический партнёр Республики Таджикистан, а также рассматриваются совместные предприятия, инвестиции, торговые связи, военно-техническое сотрудничество и трудовая миграция.

Отдельные аспекты историографии сотрудничества Таджикистана и Китая отражены в статье С. А. Солиходжаевой, в диссертационных исследованиях Ш. Ш. Шарипова и Р. К. Олимова, а также в публикациях А. Ю. Лисова, С. Сафарова, Х. А. Додихудоевой и др.

Сотрудничество Республики Таджикистан с Исламской Республикой Пакистан освещается в шестом томе фундаментального труда «История таджикского народа» [17], а также в работах Т. Назарова [27], З. Сайидзода [42], А. Шарифзода [88]. В частности, исследователи уделяют внимание энергетическому проекту передачи электроэнергии из Кыргызстана и Таджикистана в Пакистан (CASA-1000), подчеркивая, что его реализация официально началась в республике 12 мая 2016 г. и «имеет для Таджикистана двоякое значение: страна получает прибыль как от экспорта собственной электроэнергии, так и от транзита электроэнергии Кыргызстана» [41, с. 146].

В работах исследователей К. Искандарова и Дж. А. Мирзоева дан историографический анализ сотрудничества Таджикистана с крупнейшей международной организацией - Организацией Объединённых Наций (ООН) в сфере политической и экономической безопасности.

Таким образом, историографический анализ показывает, что вопросы экономического сотрудничества Республики Таджикистан с зарубежными странами и международными организациями, а также их вклад в восстановление народного хозяйства и дальнейшее развитие в период независимости не остались вне поля зрения исследователей. Наиболее активно данную проблематику изучали историки, экономисты, политологи и международники.

Вторая глава диссертации – «Отражение аграрной реформы и процесса трудовой миграции в научных исторических трудах» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе второй главы диссертации - **«Аграрная реформа и её отражение в трудах исследователей»** подчёркивается, что Таджикистан ещё в советский период из аграрного региона превратился в индустриально-аграрную республику и по сравнительно небольшой территории, высокой плотности населения, а также по природно-климатическим особенностям существенно отличался от других стран и даже от союзных республик Центральной Азии. Поэтому в республике всегда уделялось серьёзное внимание рациональному использованию пахотных земель и вопросу повышения экономической эффективности сельскохозяйственной отрасли.

В период государственной независимости были созданы необходимые условия для осуществления серьёзных преобразований в сельском хозяйстве. В этом направлении важную роль сыграло формирование новой системы отношений между производителями и потребителями сельскохозяйственной продукции, которая по структуре и механизмам деятельности существенно отличалась от прежней.

Правительство Республики Таджикистан с целью реализации стратегии перехода к рыночным отношениям разработало специальную программу экономических реформ на 1995-2004 гг. и приступило к реализации ряда новых проектов. Указы Президента Республики Таджикистан от 9 октября 1995 г. относительно выделения 50 тысяч гектаров земель для подсобных хозяйств и от 1 декабря 1997 г. о выделении дополнительно 25 тысяч гектаров земель, были направлены, прежде всего, на решение продовольственной проблемы, обеспечение продовольственной безопасности и насыщение внутреннего рынка продуктами питания.

В результате последовательной реализации социально-экономических преобразований и отраслевых реформ постепенно сформировались новые рыночные отношения в сфере землепользования. На смену

централизованным советским хозяйственным структурам, прежде всего колхозам и совхозам, пришли новые формы - акционерные общества, индивидуальные, семейные и коллективные дехканские хозяйства. Правительство новообразованной независимой республики, проводя целенаправленную государственную политику по полному восстановлению основного сектора национальной экономики – сельского хозяйства, последовательно вывело её из кризиса и обеспечило движение к устойчивому развитию.

В связи с этим, вопросы необходимости и хода аграрной реформы, развития агропромышленного комплекса, земельно-водных преобразований, структурных изменений в сельскохозяйственных предприятиях и хозяйствах, формирования и развития новых форм хозяйствования, основных путей выхода отрасли из кризиса, а также результатов и достижений сельского хозяйства в период независимости привлекли внимание исследователей в большей степени, чем многие другие экономические проблемы. Наиболее активно в данном направлении работали представители общественных наук, прежде всего историки и экономисты, а применительно к вопросам правового регулирования – юристы.

Процессы земельно-водной реформы получили обобщение в многочисленных трудах историков, экономистов, специалистов сельского хозяйства и других учёных. Эти исследования можно классифицировать следующим образом: 1) работы, непосредственно посвящённые истории земельно-водных реформ в конкретных регионах, в которых преобладал историко-партийный подход; 2) издания историографического, исторического и экономического характера; 3) исследования, ориентированные на развитие агропромышленного комплекса и освоение новых земель в Таджикистане; 4) научно-популярные работы, освещающие отдельные аспекты земельно-водных преобразований [56].

Таким образом, анализ изучения аграрной реформы в трудах исследователей показывает, что наибольшее внимание данной проблематике уделяли представители исторической и экономической наук. В исследованиях преимущественно рассматриваются состояние сельского хозяйства в конце советского периода и в первые годы независимости, трудности агропромышленного комплекса, обусловленные политическими изменениями, необходимость аграрных реформ, формирование новой законодательной базы отрасли, анализ процесса принятия законов и иных нормативно-правовых актов, практика реализации реформ, создание новых форм хозяйствования и конечные результаты преобразований. Отмечается, что в результате целенаправленной государственной политики и последовательного проведения реформ сельское хозяйство республики было выведено из кризисного состояния, оно постепенно стало развиваться

и сыграло существенную роль в решении одной из стратегических задач Правительства Республики Таджикистан - обеспечении продовольственной независимости.

Во втором параграфе второй главы - **«Изучение предпосылок и процесса миграции населения в исторических трудах»** отмечается, что в таджикской историографии одной из наиболее актуальных проблем новейшей истории является миграция населения республики, как внутри страны, так и за её пределами. По мнению ряда исследователей, «миграция по объективным и субъективным причинам может проявляться в двух формах – вынужденной и добровольной (планируемой). Причины вынужденной миграции различны: природные катастрофы, длительные и острые этнические противоречия, внутренние (гражданские) и межгосударственные войны, неудачные аграрные реформы и др» [9, с. 3].

В истории советского периода у таджикского народа имели место обе формы миграции - вынужденная и добровольная (либо плановая). В период независимости, как показывают исследования, также наблюдались обе формы. С одной стороны, вынужденная миграция населения вследствие обострения политической ситуации в начале 1990-х гг. и гражданской войны (в основном беженцы), с другой - добровольная трудовая миграция, либо переселение в другие страны в поисках лучших условий жизни.

Среди историков республики систематические исследования по истории миграции провёл профессор Р. А. Абулхаев, опубликовавший ряд монографий и статей [9]. В его работах основное внимание уделено причинам и факторам вынужденной миграции, роли исторической XVI сессии Верховного Совета в решении проблемы беженцев, мерам и шагам нового руководства государства во главе с Председателем Верховного Совета Эмомали Рахмоном по установлению мира и возвращению беженцев, а также детальному описанию процесса репатриации и размещения вынужденных переселенцев на основе официальных документов, материалов периодической печати и отчётности компетентных органов. Автор подробно анализирует процесс репатриации беженцев и делит вынужденных мигрантов и беженцев гражданской войны в Таджикистане на четыре группы [9, с. 397-398].

Процесс возвращения беженцев постоянно контролировался Главой государства, Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Рахмоном. В своем обращении от 16 января 1994 года Глава государства вновь призвал беженцев вернуться на родину, подчеркнув: «Брат не затаивает обиды. Все с нетерпением ждут встречи с вами и верят, что вы вернетесь, возьмете за руку своих братьев и постройте родину своих предков, и зажжете светильник в доме своего отца».

Возвращение беженцев фиксировалось средствами массовой информации, специальными штабами и уполномоченными органами. По

поручению Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в апреле 1994 г. делегация республики во главе с Ш. Зухуровым посетила Афганистан для встречи с оставшимися беженцами.

Своевременные меры и последовательные усилия руководства страны в последующие годы также дали положительные результаты. Важное значение имело постановление Правительства Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по возвращению беженцев — граждан Республики Таджикистан и вынужденных переселенцев в места их постоянного проживания и обеспечению их социальной и правовой защиты» (22 августа 1995 г., № 542), содействовавшее решению данной проблемы [9, с. 230].

В трудах Р. Абулхаева трудовая миграция населения Таджикистана в Российскую Федерацию рассматривается в контексте общего процесса внутренней и внешней миграции периода независимости. «На основе комплексного анализа источников и литературы освещаются социально-экономические причины трудовой миграции, вопросы трудоустройства таджикских мигрантов в регионах Российской Федерации, влияние миграции на экономику Таджикистана, а также усилия мигрантов по сохранению культуры и традиций» [7, с. 188].

Зарубежными учеными также были исследованы проблемы трудовой миграции, которая является одной из актуальных проблем современности, приобретая глобальный характер. В ходе ее анализа, особенно в отношении стран СНГ, они вмешались в решение этой проблемы в условиях Республики Таджикистан. В частности, миграционные процессы, проблемы трудоустройства, движение человеческого капитала, его причины, факторы и подходы в России и странах Центральной Азии нашли свое отражение в коллективном сборнике молодых исследователей из этих стран.

Профессор Н. Б. Хотамов разделяет внешних трудовых мигрантов на две группы — сезонных и длительных. «Согласно действующим договорённостям между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан, с 2007 г. ежегодно в Россию должно было прибывать до 600 тысяч человек рабочей силы, однако только в 2009 г. число мигрантов составило 954 тысячи человек» [48, с. 224].

В исторической научной литературе уделяется внимание и внутренней миграции, которую в период независимости условно делят на два этапа: до 2002 г. и после 2002 г. Основное различие состоит в том, что на первом этапе внутренние перемещения носили стихийный, либо вынужденный характер из-за политической ситуации и войны, тогда как на втором этапе внутренняя миграция осуществлялась в большей степени планоно, исходя из производственных потребностей освоения новых земель, строительства крупных водохранилищ и иных объектов [48, с. 176-177].

Таким образом, анализ научной литературы по общественным наукам показывает, что миграция населения является одной из наиболее

востребованных тем исследователей, а её различные аспекты получили отражение в научных работах. В исторических трудах особый акцент сделан на вынужденной миграции и бегстве населения в годы политической нестабильности и гражданской войны, мерах правительства во главе с Лидером нации Эмомали Рахмоном по возвращению беженцев, внутренней миграции, внешней трудовой миграции, её причинах и факторах, масштабах и динамике миграционных потоков.

Третья глава диссертации «Исследование достижений науки, образования и культуры независимого Таджикистана в национальной историографии» состоит из трёх параграфов.

В первом параграфе **«Отражение развития образования и науки независимой республики в исторических трудах»** автор подчёркивает, что политические события и борьба за власть, приведшие в конечном счёте к навязанной гражданской войне, оказали серьёзное воздействие на систему школьного образования и просвещения республики. «Особенно тяжёлые последствия наблюдались в крупнейшей области страны - Хатлонской, которая стала одним из основных регионов политических столкновений: по подсчётам исследователей, в ходе этих событий погибло более 60 тыс. человек, многие пропали без вести, 195 тыс. человек эмигрировали в соседние государства, 60 тыс. беженцев перешли в Афганистан; в целом число внутренних вынужденных переселенцев достигло 1 млн человек, а более 35 723 жилых домов жителей области были разрушены» [43].

Историческая XVI сессия Верховного Совета, восстановление конституционной власти, переход полномочий к новому высшему руководству и начавшиеся усилия по достижению мира, национального единства и прекращению гражданской войны постепенно создали условия для восстановления системы образования и науки и вывода её на путь развития. В связи с этим, процессы восстановления образования, государственная политика в сфере народного образования и её реформирование в период независимости привлекли внимание исследователей различных отраслей общественных и гуманитарных наук. Прежде всего, к данной тематике обратились специалисты в области истории, педагогики, философии, политологии и экономики.

Историографический анализ показал, что многие авторы поставили во главу угла своих исследований государственную политику в области образования и процесс реформирования системы обучения, публикуя свои результаты в виде статей, материалов научно-теоретических конференций и в периодической печати.

Безусловно, фундаментальные труды и монографии, непосредственно посвящённые анализу и раскрытию развития образования в период независимости, сыграли первостепенную роль в освещении различных аспектов проблемы. В первую очередь, следует отметить шестой том

фундаментального коллективного труда «История таджикского народа», а также «Очерки истории независимого Таджикистана», где процесс развития сферы образования показан в рамках общей истории периода независимости. Различные аспекты истории образования и его достижений в рассматриваемый период нашли отражение и в работах других исследователей, прежде всего М. Баскаковой, А. Р. Рашидова, М. А. Иноятовой, И. А. Алимова, З. Шарифова, Ф. Ёрова, Э. Мирзоалиева и др. Особое место занимают книги «Образование Таджикистана в годы независимости» и коллективный труд «Прошлое и настоящее в образовании Республики Таджикистан». Авторы, большинство из которых являются непосредственными работниками сферы образования, уделили основное внимание состоянию отрасли, динамике развития и внедрению реформ в системе общего среднего образования, задачам общего среднего и профессионального обучения, а также, опираясь на обширные статистические материалы, более полно отразили ход развития отрасли.

Наряду с обобщающими работами опубликовано значительное число исследований, посвящённых развитию народного образования в отдельных регионах страны или по отдельным направлениям, что в совокупности позволяет более объёмно представить общую картину. В частности, можно выделить работы М. Х. Абдуллоева и Г. Г. Сафарзода [8] по истории образования Кулябского региона, а также исследования А. Шарипова [88], посвящённые истории высшего профессионального образования республики.

Одной из ключевых проблем системы образования является подготовка педагогических кадров и обеспечение школ квалифицированными специалистами. Отмечается, что по инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона с 1997 г. была введена система приёма студентов по квоте, прежде всего девушек из отдалённых районов и регионов, испытывающих потребность в квалифицированных кадрах. Данная инициатива способствовала росту вовлечённости девушек в образование и увеличению числа учителей за счёт их подготовки. Так, в 1997-2006 гг. по квоте в высшие учебные заведения республики было принято 4440 девушек из отдалённых сельских районов. В 2006 г. в вузах обучались 3755 девушек и 306 юношей, зачисленных по квоте [22, с. 71].

В научной литературе, несмотря на наличие трудностей, основное внимание уделяется процессам развития системы образования, внедрению отраслевых реформ, формированию новых типов образовательных учреждений, появлению частных школ, росту финансирования сферы и увеличению привлечения иностранного капитала, повышению качества обучения и воспитания и путям его совершенствования. Подчёркивается, что в годы независимости параллельно с общим образованием активно

развивалось и высшее профессиональное образование, переходя к многоуровневой модели подготовки.

Таким образом, историографический анализ показал, что в исторической научной литературе, посвящённой развитию образования, всесторонне отражены последовательная политика главы государства и Правительства Республики Таджикистан по развитию отрасли, масштабная организационно-нормативная работа государственных органов по управлению системой образования, развитие общего, среднего профессионального и высшего профессионального образования. Именно последовательная политика государства и должное внимание к сфере образования обусловили повышение качества обучения и воспитания, рост числа образовательных учреждений разных типов, строительство значительного количества учебных объектов и подготовку необходимого числа специалистов для народного хозяйства.

Научно-исследовательская деятельность в республике в основном осуществлялась научными учреждениями и центрами в структуре Национальной академии наук, отраслевых академий (сельскохозяйственной, медицинской, педагогической, МВД, государственного управления) и научными подразделениями высших учебных заведений. Деятельность и результаты исследований академических структур отражены в их годовых отчётах, публикуемых отдельными изданиями, а также в работах, посвящённых истории отдельных институтов [10]. «Только в течение 2010 г. учёные НАНТ опубликовали свыше 400 научных работ, включая 20 монографий и более 350 научных статей [17, с. 609]; в целом до 2021 г. учёными данного учреждения получено более 400 патентов, опубликовано около 10 тыс. научных работ, в том числе 2500 книг и брошюр» [10, с. 31].

Общая картина состояния и постепенного развития таджикской науки также всесторонне рассмотрена в совместной работе Н. Назаршоева и Р. Каримовой [30]. Исследователи уделяют внимание вопросам подготовки необходимых научных кадров, а также достижениям и проблемам научно-исследовательских учреждений и вузов. По их мнению, «основной формой подготовки научных кадров являлось обучение в аспирантуре; с 1990 г. численность аспирантов ежегодно возрастала. Однако проблема заключалась в том, что не все завершали обучение, и лишь небольшая часть своевременно защищала диссертации» [30, с. 292].

Достижения и динамика развития науки в системе отраслевых академий и вузовской науки также достаточно подробно отражены в исторической научной литературе. В первую очередь, это специальные издания, подготовленные к юбилеям государственной независимости или к годовщинам создания учреждений, где значительное внимание уделяется истории и этапам их развития. Кроме того, следует отметить публикацию

большого количества справочных изданий, энциклопедий, научных и научно-популярных статей в периодической печати и электронных источниках.

Таким образом, из существующих исследований следует, что государственная независимость создала условия и возможности для развития этих важных социальных сфер; целенаправленная политика государства, постепенный рост финансирования и ориентация на современные мировые требования способствовали их укреплению. В свою очередь достижения образования и науки оказали заметное влияние на развитие новообразованной независимой республики.

Во втором параграфе третьей главы диссертации **«Культурные достижения республики и их отражение в национальной историографии»** автор отмечает, что в переходный период от советской системы к строительству независимого государства нестабильная общественно-политическая обстановка, социально-экономический кризис, а также гражданская война оказали чрезвычайно серьёзное воздействие на культурную жизнь и общее состояние данной сферы. Десятки и сотни клубов, библиотек и театров были закрыты, художественные коллективы распались, значительное число деятелей культуры, искусства и науки покинуло Таджикистан.

В этих условиях перед независимой республикой встала необходимость одновременно осуществлять восстановление отрасли и проводить её структурные реформы, привести национальную систему законодательства в сфере культуры в соответствие с международно-правовыми нормами, а также разработать централизованную государственную политику в области культуры. В результате государственная политика в области культуры стала постепенно формироваться и реализовываться на основе принятых нормативно-правовых актов, прежде всего Конституции Республики Таджикистан, Закона Республики Таджикистан «О культуре», а также международных правовых документов.

С 1994 года по настоящее время Парламент Республики Таджикистан принял более 350 законов, в том числе около 30 законов, непосредственно регулирующих культурную сферу, подписано около 20 кодексов, которые частично затрагивают эти вопросы. Значительным достижением в этом направлении стал Закон Республики Таджикистан «О культуре» (13 декабря 1997 года).

Вопросы культурной жизни имеют многоплановый характер и стали предметом исследования и анализа ряда учёных. В этой связи, особо следует подчеркнуть исследования и выступления Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, в которых вопросы истории и культуры

таджикского народа с древнейших времён до современности получили всестороннее и последовательное освещение [5].

В целях систематического развития культурной жизни Правительство Республики Таджикистан приняло «Концепцию развития культуры Республики Таджикистан» (30 декабря 2005г.)[55], которая является программным документом, определяющим направления и формы деятельности учреждений культуры, и основные цели государственной политики на определённый период.

Следует отметить, что в период независимости был проведен ряд исследований, посвящённый изучению народной музыки и этнографии таджиков - важнейшей составляющей исследований культуры таджикского народа. Это, прежде всего, «Народное искусство Памира» [24], «Народное искусство Таджикистана» [23], «Музыкальное искусство Памира» в пяти книгах [19] и другие.

Важнейшими достижениями культурной жизни республики в период независимости стали целенаправленные меры и практические шаги, направленные на сохранение и защиту историко-культурного наследия, которые осуществляются под патронажем Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона. В области истории и культурологии также опубликовано значительное количество научных трудов и статей.

В целом, историографический анализ исследуемой проблемы показал, что исследователям и авторам в своих работах удалось проследить развитие культурной жизни республики в период независимости с его различными направлениями и аспектами. По мнению большинства учёных, главными источниками культурного развития являются, прежде всего, культурная политика Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона и Правительства Республики Таджикистан, а также всесторонняя материальная и моральная поддержка высшего руководства страны, которая привела к стремительному развитию культурной жизни в период независимости. Именно благодаря этой политике процесс развития культурной жизни республики протекал быстрыми темпами и в больших масштабах, также начался процесс возрождения многих элементов традиционной культуры, которые в силу исторических обстоятельств, идеологического давления были утрачены, либо находились на грани исчезновения. По инициативе и при непосредственной поддержке Главы государства и Правительства Республики Таджикистан значительное число выдающихся памятников материального и нематериального культурного наследия таджикского народа было включено в Список всемирного культурного наследия.

В третьем параграфе третьей главы диссертации **«Отражение культурных связей Таджикистана с зарубежными странами в научных**

исследованиях» анализируются процессы социально-экономического и культурного развития республики, вопросы международных культурных связей в годы государственной независимости, представляющие наиболее актуальные и перспективные направления исследований в области общественных и гуманитарных наук, в особенности истории. В данном направлении особый научный интерес представляют исследования М. Наимова и А. Сатторова [32], Х. Пирумшоева и М. Маликова [39], Н. Мирзоева [59], а также П. Пирназаровой [60]. Указанные авторы преимущественно анализируют культурное сотрудничество Республики Таджикистан и России (Российская Федерация) в постсоветский период, после обретения государственной независимости.

По мнению авторов, именно на основе данного соглашения о сотрудничестве культурные отношения между Таджикистаном и Россией получили новое развитие, что создало возможности для регулярного проведения Дней культуры и литературы, а также презентации культурных достижений двух стран в 1997, 1999, 2004, 2005, 2008, 2014 и 2016 годах.

Другим важным направлением взаимодействия и сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией является сфера образования и подготовки высококвалифицированных кадров. Данная проблематика получила отражение, прежде всего, в трудах исследователей В. В. Дубовицкого [53] и Н. М. Мирзоева [59].

Сотрудничество продолжало развиваться, а тесные связи между этими двумя суверенными государствами способствовали его дальнейшему расширению, что привело к увеличению числа совместных высших учебных заведений и открытию филиалов российских вузов на территории Таджикистана. В частности, после создания РТСУ в городе Душанбе начали свою деятельность филиалы ведущих российских университетов — Московского государственного университета имени М. Ломоносова, Технологического университета «МИСиС» и Московского энергетического института.

Вопросы культурного сотрудничества Республики Таджикистан с соседней страной Узбекистан также привлекли внимание исследователей. В этой сфере, помимо общих трудов, посвящённых внешним связям и истории таджикской дипломатии, можно отметить научные работы А. А. Рахмонзода [40], Ш. Хасанова [34], Р. М. Иммалиева и С. Х. Зубайдуллоева [16].

Развитие культурных связей между Таджикистаном и Туркменистан в период независимости также рассматривается в отдельных исследованиях. В частности, молодой исследователь Х. Ш. Аминов в своей статье подробно анализирует данную тему и приходит к выводу, что культурные связи этих двух суверенных государств в сфере культуры, науки и образования в период независимости успешно развивались, став важным фактором

сближения таджикского и туркменского народов, укрепления дружбы и взаимопонимания между ними.

Культурное сотрудничество и связи Республики Таджикистан с другими государствами и зарубежными странами, как ближнего, так и дальнего зарубежья, освещаются в работах, посвящённых внешней политике республики в период независимости. Также исследователи уделяют внимание диссертациям и статьям, посвящённым роли Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмон, в формировании дальновидной и независимой международной политики молодой суверенной страны.

Научно-исследовательские институты и другие структуры НАН Таджикистана активно поддерживают тесные контакты с многочисленными зарубежными странами и международными организациями в сфере научно-исследовательского сотрудничества и подготовки высококвалифицированных кадров.

Таким образом, из изученных источников следует, что по вопросам культурных связей Республики Таджикистан с различными странами мира создано значительное количество исследований и публикаций. В зависимости от геополитического положения и направленности внешней политики страны ряд исследователей, опираясь на заявления Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмон, ещё в декабре 1993 года разделил внешнеполитическое пространство страны на пять зон. К ним прежде всего относятся: страны СНГ, Центральная Азия, территория проживания и действия соседних персоязычных государств, сфера влияния исламских государств Востока и, в целом, мировое сообщество [50, с.4-5]. Культурные связи, как правило, наряду с двусторонним форматом, развиваются и в рамках крупных региональных и международных организаций многосторонне. Прежде всего, культурное сотрудничество осуществляется в рамках Организации Объединённых Наций и её структур, включая ЮНЕСКО, СНГ, ОБСЕ, ШОС и другие международные и региональные институты, в которых Таджикистан является полноправным членом. Анализ исследованных публикаций показывает, что в изучении и анализе культурных связей с зарубежными странами единый подход отсутствует: если внимание сосредоточено на сотрудничестве с некоторыми государствами, то взаимные связи с другими странами рассматриваются меньше. В настоящее время возникает необходимость проводить отдельные исследования по культурным связям и сотрудничеству республики с каждым государством и международными организациями.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

Исследование историографии социально-экономической и культурной жизни Республики Таджикистан в период государственной независимости показало, что процесс развития республики и становления основ национальной государственности на новом этапе является одним из основных направлений изучения и исследования в общественных и гуманитарных науках, прежде всего, в национальной исторической науке. Государственная независимость положила начало совершенно новому этапу в развитии национальной исторической науки и создала благоприятные условия и возможности для исследования более чем шеститысячелетней истории таджикского народа.

Анализ опубликованных научных трудов показывает, что исследователи, особенно историки, в большей степени уделяли внимание политическим аспектам истории периода независимости: распаду сверхдержавы – Советского Союза, процессу формирования независимых республик, причинам и основным факторам политических конфликтов и навязанной гражданской войны, XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, восстановлению конституционной власти, избранию нового высшего руководства республики, таджикским мирным переговорам, историческому опыту таджикского перемирия, внешней политике и международным связям республики.

Отрадно, что одним из наиболее широко разрабатываемых направлений научных исследований в исторической науке и других общественных науках Таджикистана стало освещение роли и места Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в строительстве новой национальной государственности, миротворческой политике и обеспечении единства и сплочённости общества страны, ускоренного социально-экономического и культурного развития республики, политике открытых дверей во внешних сношениях, неуклонном возрастании международного авторитета Таджикистана и вкладе республики в решение проблем и вызовов современного мира. В данном направлении существенный вклад внесли исследователи различных научных областей – историки, политологи, дипломаты, известные государственные и партийные деятели, работники различных отраслей народного хозяйства, журналисты, культурологи, а также очевидцы политических и культурных событий начального периода независимости.

По вопросам социально-экономического положения республики в период независимости также появилось значительное количество трудов. Рассмотрение проблемы показало, что основное место в изучении социально-экономической жизни занимают исследования в области

исторической и экономической наук. Исследователи обращали внимание на различные стороны социально-экономической жизни республики и прежде всего анализировали причины и основные факторы отставания республики по сравнению с другими союзными республиками [2-М].

Вместе с тем, из научной литературы следует, что после обретения государственной независимости вследствие начала гражданской войны все регионы республики столкнулись с серьёзными трудностями. Военные действия, происходившие преимущественно в южных районах республики, что нанесло значительный ущерб её экономике. Уровень жизни населения резко снизился, многие граждане были вынуждены покинуть свои места жительства, а их имущество было уничтожено.

Наряду с этим, научный анализ показывает, что исследование процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений в период государственной независимости является одной из наиболее интересных и значимых тем научно-исследовательской работы. Наибольшее внимание анализу и изучению данной темы уделили исследователи в области исторических и экономических наук. Если историки в большей степени сосредотачивались на процессе реализации экономических реформ, их предпосылках и конечных результатах, формировании новых производственных отношений, возникновении и развитии частного сектора в экономике, то исследователи-экономисты уделяли основное внимание теоретико-методологическим основам темы, путям и методам перехода от одной формы производственных отношений к другой, нормативно-правовым основам их регулирования, анализу конкретных результатов экономических реформ, достижений и потерь экономики республики в данном процессе [2-М].

Однако, несмотря на значительные научные достижения в данном направлении, здесь всё ещё сохраняются аспекты, нуждающиеся в дальнейшем изучении, особенно с точки зрения исторической науки. Поэтому представляется необходимым исследовать и проанализировать исторические аспекты процесса экономических реформ в целом, то есть в масштабе всей республики, а также отдельно по каждому региону с учётом его особенностей, географического положения и природных условий. Из существующих научных трудов следует, что за весьма короткий исторический срок в период независимости Республика Таджикистан достигла заметных и значительных социально-экономических результатов, не только в кратчайшие сроки преодолела переходный этап от одной формы производственных отношений к другой, но и вступила на путь развития, добившись первых наглядных успехов.

Одновременно историографический анализ выявил, что процесс экономического сотрудничества и связей Республики Таджикистан с зарубежными странами, международными организациями и учреждениями,

а также их вклад в восстановление народного хозяйства и его дальнейшее развитие в период независимости не остались вне поля зрения исследователей. Особенно активно этим вопросам уделяли внимание исследователи в области истории, экономики, политологии и аналитики международных отношений. Из проанализированных исследований следует, что в условиях современного мира процесс развития государств и стран, в том числе Республики Таджикистан, находится в глубокой зависимости от уровня и степени экономического сотрудничества, привлечения иностранного капитала, создания совместных предприятий и учреждений. В частности, одним из важнейших факторов экономического развития является как можно более широкое привлечение в республику иностранного капитала и крупных мировых инвестиционных институтов.

Исследование историографии отражения процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений в научной литературе, прежде всего, в исторических и экономических трудах, показывает, что процесс перехода от одного общественного строя к другому, от одной формы социально-экономических отношений к иной постоянно находился в центре внимания исследователей. Учёные, работающие в области общественных наук, особенно историки и экономисты, в соответствии со своими научными задачами исследовали и анализировали различные аспекты социально-экономической жизни республики в переходный период, в условиях восстановления народного хозяйства и постепенного перехода к развитию. Исследователи уделяли особое внимание вопросам смены экономических основ общества в период перехода от одного строя к другому, процессу приватизации государственной собственности, формированию частного сектора, предпринимательства, факторам, способствующим и препятствующим его развитию, поэтапному становлению новых экономических отношений и основных признаков рыночной экономики. Целенаправленная политика Правительства Республики Таджикистан в решении социально-экономических задач, обеспечении продовольственной и энергетической независимости, выходе из коммуникационного тупика, роль Главы государства в формировании и укреплении социально-экономической политики и развитии республики также занимают важное место в научных трудах и исследованиях. Можно заключить, что в освещении процесса экономических реформ и формирования новых производственных отношений таджикская общественная наука сделала уверенные шаги вперёд и опубликовала в этом направлении значительное количество трудов, статей и исследований. Однако наряду с этими достижениями всё ещё остаются направления, различные аспекты социально-экономической жизни, отдельные формы хозяйствования, достижения и проблемы

экономики республики в противоречивых условиях современного мира, которые нуждаются в специальных и более углублённых исследованиях.

Анализ степени отражения аграрной реформы в трудах исследователей показывает, что её изучению и анализу в основном уделяли внимание представители исторической и экономической наук. Исследователи сосредоточивались преимущественно на общем состоянии сельскохозяйственной отрасли в советский период и в начале периода независимости, трудностях и проблемах агропромышленного комплекса республики, проведении аграрной реформы в соответствии с требованиями времени и политическими преобразованиями, создании законодательной базы отрасли, освещении процесса принятия законов и других нормативно-правовых актов, формировании новых форм хозяйствования и конечных результатах преобразовательного процесса. Делается вывод, что именно в результате реализации целенаправленной государственной политики в сельском хозяйстве и проведения реформ в период независимости сельское хозяйство республики вышло из кризисного состояния, постепенно вступило на путь развития и сыграло существенную роль в решении одной из стратегических целей Правительства Республики Таджикистан – обеспечении продовольственной независимости [З-М].

Подробный анализ научной литературы в области общественных наук показывает, что проблема миграции населения является одной из наиболее значимых тем научно-исследовательской работы, и её различные аспекты нашли отражение в исследованиях. В частности, в исторических трудах большее внимание уделяется вопросам вынужденной миграции, бегства населения в годы политической нестабильности и гражданской войны, мерам и действиям Правительства Таджикистана под руководством Лидера нации Эмомали Рахмона по полному возвращению беженцев в места их постоянного проживания, внутренней миграции, внешней трудовой миграции, её причинам и факторам, динамике и численности мигрантов за пределами страны.

После исторической XVI сессии Верховного Совета и избрания уважаемого Эмомали Рахмона Председателем Верховного Совета одним из основных направлений политики конституционной власти стало возвращение беженцев. Благодаря стараниям Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, а также при поддержке государств и международных организаций в июне 1997 года было подписано «Общее соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане», что содействовало полному разрешению вопроса возвращения беженцев, восстановлению народного хозяйства и дальнейшему социально-экономическому и культурному прогрессу республики.

Анализ отражения аграрной реформы и процесса трудовой миграции в научных трудах, прежде всего в рамках исторической и экономической наук, показал, что в освещении истории сельского хозяйства республики центральное место занимают исследования вопросов земельно-водной реформы, разгосударствления государственных и коллективных сельских хозяйств, формирования частного сектора и дехканских хозяйств, создания правовых основ преобразования сельской жизни, а также внутренней и внешней миграции населения. По нашему мнению, основным фактором такого внимания исследователей к вопросам аграрной истории является место и роль сельскохозяйственной отрасли в социально-экономической жизни республики. Во второй половине прошлого века благодаря усилиям и проведению необходимых отраслевых реформ сельское хозяйство республики превратилось в сравнительно развитую и эффективную сферу экономики страны, а в связи с развитием различных отраслей промышленности, в том числе связанных с сельским хозяйством, республика приобрела характер индустриально-аграрного региона. Однако государственная политика советского периода, направленная на сохранение Средней Азии, в том числе нашей республики, в качестве источника сырья для крупных промышленных центров страны, особенно превращение данного региона в единую базу выращивания хлопка как стратегической технической культуры, оказала серьёзное влияние на общее экономическое развитие республики. Именно эта политика стала одним из основных факторов политической нестабильности и втягивания республики в навязанную гражданскую войну в первые годы независимости. Кроме того, с распадом Советского Союза и разрывом экономических связей возникшие политические события привели сельское хозяйство республики к тяжёлому и затяжному кризису. Лишь продуманная политика правительства республики под руководством Лидера нации смогла посредством проведения многосторонней аграрной реформы, формирования принципиально новых механизмов регулирования и управления отраслью вывести это важнейшее направление народного хозяйства из кризиса и поставить его на путь развития и прогресса. Эти аспекты государственной аграрной политики нашли своё отражение в большинстве исследований по общественным наукам [3-М].

Проблема трудовой миграции также относится к числу центральных исследовательских вопросов и получила освещение во многих научных трудах. Однако в настоящее время представляется необходимым подвергнуть исторический аспект данной проблемы самостоятельному и значительно более широкому изучению с учётом её отдельных направлений. Исторический опыт Республики Таджикистан в деле возвращения беженцев периода нестабильности, признанный в современном мире уникальным достижением в данной сфере, по-прежнему

нуждается как в историческом, так и в экономико-политическом исследовании. Наряду с этим трудовая миграция, которая не является явлением, присущим исключительно нашей республике, а приобрела общемировой характер, должна стать предметом ещё более глубокого изучения в контексте глобальных миграционных процессов.

Определяющим фактором состояния общества и его развития является культурная жизнь, поэтому данная важнейшая сфера постоянно находилась в центре внимания высшего руководства Республики Таджикистан, и для её продвижения были созданы многочисленные регулирующие документы, а также благоприятные условия и возможности, что способствовало развитию её отдельных направлений и прогрессу культуры таджикского народа.

В непростой и уязвимый для республики период именно мудрая, принципиальная и последовательная политика Главы государства в сфере культуры оказала глубокое влияние на общественное развитие, на формирование системы ценностей и национальных морально-нравственных ориентиров. В период независимости формирование национального самосознания превратилось в одну из важнейших задач данного этапа государственного строительства, и роль истории и культуры таджикского народа существенно возросла. Именно в этот непростой период Правительство Республики стремилось опираться на культуру как на важнейшее идеологическое средство. Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, выступая с высоких трибун с программой государственной идеологии, подчёркивал задачу формирования многокультурного общества, этнического и культурного плюрализма. Кроме того, значимую роль на данном судьбоносном этапе играла и история таджикского народа, которой нынешнее правительство уделяет особое внимание. Возведение памятников выдающимся историческим личностям – Исмоили Сомони, Нуратулло Махсуму, Абуабдулло Рудаки, А. Фирдавси, строительство новых музеев и библиотек, проведение юбилейных мероприятий, посвящённых памяти исторических личностей и выдающихся деятелей, приобрели поистине большое значение [1-М].

Государственная политика в сфере культуры во многом определила дальнейшую законодательную деятельность страны в данной области. Новые культурные и социальные реалии таджикского общества нуждались в разработке новых законов. В период независимости был принят ряд важных законов, концепций и программ, определявших и регулировавших отношения в сфере культуры. В период с 1994 года по настоящее время Парламент Таджикистана принял более 350 законов и иных нормативно-правовых актов, направленных на упорядочение социальных вопросов в Таджикистане. Анализ законодательной базы в сфере культуры показал, что если до 1994 года в этом направлении был принят лишь один закон, то

в последующие периоды было подписано около 30 законов, и около 20 кодексов, частично затрагивающих данные проблемы. Серьёзным достижением в этом направлении стал Закон Республики Таджикистан «О культуре», принятый 13 декабря 1997 года Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Этот закон определил область применения основ законодательства Республики Таджикистан о культуре, права каждого гражданина в культурной деятельности, право на сохранение и развитие национально-культурных ценностей, понятие культурного наследия таджикского народа и обязанности государства в области культуры. Вопросы развития и функционирования культуры носят многоплановый характер и стали предметом исследования и рассмотрения многих учёных. В данном направлении следует особо подчеркнуть, прежде всего, труды и выступления Главы государства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, в которых ключевые вопросы истории и культуры таджикского народа с древнейших времён до современности нашли весьма чёткое отражение [1-М].

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, в одном из своих выступлений на встрече с интеллигенцией страны отметил: «Благодаря государственной независимости мы приняли все возможные меры в направлении охраны и сохранения культурного наследия нашего древнего народа и за сравнительно непродолжительный период сумели возродить и укрепить национальную самобытность, язык и культуру, которые являются основными устоями государственности. Наша национальная культура обладает прочными основами и благодаря своей древней истории и традициям, многообразию и специфическим особенностям, в том числе редким письменным памятникам, уникальным миниатюрам, музыке “Шашмаком”, “Фалак” и сотням других достижений и явлений искусства и литературы, сегодня известна во всём мире. Сохранение этого богатого национального наследия и обеспечение его дальнейшего развития является задачей не только государства, но и нравственным и человеческим долгом каждого культурного гражданина страны, особенно интеллигенции» [5-М].

Содействие Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона развитию национальной культуры и народного просвещения носило последовательный характер. Существенную роль в этом сыграли созидательные инициативы, в том числе учреждение Президентской квоты (1997), стипендии Президента Республики Таджикистан (1999), создание президентских школ, увеличение финансирования сферы образования и другие меры. Одним из ключевых преобразований в области образования стало создание учреждений нового типа – лицеев, гимназий, колледжей, а также негосударственных

образовательных учреждений, что оказало глубокое воздействие на развитие системы просвещения страны.

Масштабные социально-экономические изменения обусловили формирование новых ценностей. Отказ от системы партийно-советских ориентиров и переход к рыночной экономике, устранение идеологических ограничений в сфере образования вызвали ситуацию неопределённости у преподавателей, значительная часть которых являлись воспитанниками советской системы высшего образования. Наряду с этим усиление религиозных ценностей в обществе и возрастание интереса населения к освоению религиозных знаний существенно повлияли на деятельность кружков, курсов и объединений профессионального обучения учащихся. Ещё более остро обострилась проблема нехватки кадров: руководители учреждений были вынуждены принимать на работу вместо квалифицированных специалистов, оставивших профессию, выпускников общеобразовательных школ или профессиональных училищ.

Однако Правительство Республики Таджикистан начало реформирование сферы образования и переход к мировым стандартам, приступив к формированию нормативно-правовой базы отрасли. Об этом свидетельствует принятие таких правовых актов, как Закон Республики Таджикистан «Об образовании» (2004), «Государственный стандарт общего образования Республики Таджикистан» (2009), «Национальная концепция образования Республики Таджикистан» (2002), «Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан» (1996), «Концепция инклюзивного образования для обучающихся с ограниченными возможностями в Республике Таджикистан» (2011), «Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» (2012).

Из историографического анализа научной литературы следует, что процесс преобразований, реформ и приведения системы образования и науки республики в соответствие с мировыми стандартами в период независимости в необходимой степени нашёл отражение в научной литературе. Проведённые исследования показывают, что государственная независимость создала необходимые условия и возможности для развития важнейших направлений общественной жизни, а финансирование отрасли из года в год возрастало; в свою очередь, достижения образования и науки оказали существенное влияние на развитие и прогресс молодого независимого государства [5-М].

В развитии культурной жизни республики значительное влияние оказало принятие важных регулирующих документов. В частности, это касается «Концепции развития культуры Республики Таджикистан», на основе которой в течение десяти лет были разработаны и приняты многочисленные государственные программы, оказавшие весьма

существенное воздействие на регулирование и совершенствование деятельности учреждений сферы культуры и их дальнейшее развитие.

В целом историографический анализ исследуемой проблемы показывает, что исследователи и авторы сумели в своих трудах отразить процесс развития культурной жизни республики в период независимости во всём многообразии его направлений и аспектов. По мнению большинства исследователей, основные источники развития культуры заключаются прежде всего в культууроориентированной политике Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, и Правительства Республики Таджикистан; именно всесторонняя материальная и духовная поддержка со стороны высшего руководства страны обусловила ускоренное развитие культурной жизни в период независимости.

Из рассмотренных трудов следует, что по вопросам культурных связей Республики Таджикистан с государствами мира появилось значительное число исследований и публикаций. В зависимости от геополитического положения и направленности внешней политики страны ряд исследователей, опираясь на тезисы Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, ещё в декабре 1993 года подразделяли внешнеполитическое пространство страны на пять зон. Речь идёт прежде всего о СНГ, Центральной Азии, пространстве проживания и деятельности соседних персоязычных государств, сфере влияния исламских государств Востока и, в целом, мировом сообществе. Разумеется, достижение стабильности и спокойствия, а также социально-экономическое развитие из года в год расширяли круг культурных связей республики. В основном культурные связи, наряду с двусторонним форматом, выстраивались и в многосторонней форме – в рамках крупных региональных и мировых организаций и институтов. Прежде всего, налажены культурные связи в рамках ООН и её структур, в частности ЮНЕСКО, СНГ, ОБСЕ, ШОС и других мировых и региональных институтов, в некоторых из которых Таджикистан является полноправным членом. Из проанализированных работ видно, что в исследовании и анализе культурных связей с государствами мира отсутствует единый подход: если сотрудничеству с одними государствами уделено больше внимания, то взаимным связям республики с другими странами уделено меньшее внимание. В настоящее время необходимо отдельно исследовать культурные связи и сотрудничество республики с каждым государством и международными организациями [1-М].

Исследование достижений науки, образования и культуры независимого Таджикистана получило широкое освещение в отечественной историографии и иных работах в сфере культурологии. Исследователи, прежде всего, акцентировали внимание на том, что ключевым условием

выведения культурной жизни республики из упадка и направления её на путь развития стали, во-первых, достижение единства и национального согласия, мирной и стабильной общественной обстановке благодаря поддержке и уседиям Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, и, во-вторых, полное восстановление народного хозяйства республики и переход экономики страны к развитию. Эти два созидательных фактора создали основную базу для подъёма культурной жизни, повышения образовательного уровня общества, укрепления национального самосознания и идентичности.

Историографический анализ показывает, что при рассмотрении вопросов отражения культурной жизни республики исследователи в большей степени обращали внимание на анализ и характеристику государственной политики в сфере культуры, непосредственной роли Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, в формировании государственной политики, развитии культурной жизни, образования и науки, деятельности научно-исследовательских учреждений, а также создании необходимой материально-технической базы культурных учреждений. Из трудов исследователей следует, что за сравнительно короткий период независимости Республика Таджикистан достигла весьма значительных успехов в области культуры, науки и образования, сделала серьёзные шаги вперёд в возрождении культурных традиций предков, их представлении внутри страны и на международной арене, охране и защите богатого историко-культурного наследия. Вместе с тем историографическое исследование показало, что не все аспекты культурной жизни, её направления и отрасли, состояние учреждений культуры, науки и образования в отдельных регионах республики, городах и крупных районах стали предметом исследования и анализа. Современные условия и сложившаяся благоприятная обстановка требуют полного устранения этих пробелов. Настало время проводить самостоятельные научные исследования, посвящённые достижениям, проблемам и недостаткам каждой отдельной отрасли и каждого направления культурной жизни республики. Вопрос культурных связей Республики Таджикистан с дальними и ближними зарубежными странами также нуждается в специальных исследованиях применительно к каждому государству и крупным международным организациям. В особенности сотрудничество Таджикистана с авторитетной международной организацией ООН и её структурами, прежде всего с ЮНЕСКО, в области признания и представления богатого материального и духовного наследия таджикского народа на

мировой арене должно стать предметом непосредственного исследования и анализа [5-М].

Вместе с тем необходимо подчеркнуть, что до настоящего времени не появилось единого комплексного исследования по историографии процесса обретения государственной независимости, последствий гражданской войны (1992-1997), аграрной реформы, индустриализации народного хозяйства, формирования новых производственных отношений, трудовой миграции, развития и прогресса науки и образования, культурных связей независимой республики с зарубежными странами и вступления республики на путь поступательного развития в целом.

Историографический анализ показал, что молодая суверенная Республика Таджикистан с начала XXI века вступила в стадию развития и идет к достижению стратегических целей, в первую очередь, обеспечения продовольственной безопасности, выхода из коммуникационного тупика, достижения энергетической независимости и ускоренной индустриализации, реализуя на этой основе крупные строительные проекты и добиваясь под мудрым руководством Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, крупных политических, социально-экономических и культурных достижений.

В целом на основе историографического анализа имеющейся научной литературы можно заключить, что Республика Таджикистан под мудрым руководством и в результате последовательной практической деятельности Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона добилась значительных успехов в социально-экономической и культурной сферах, в восстановлении данных отраслей народного хозяйства и выводе их на путь развития, а также в формировании основ взвешенной внутренней политики страны; всё это получило подробное и глубокое отражение в научной литературе, особенно в исторической.

2. Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

Исследование научных трудов исторического, социально-экономического и культурного характера в республике за 25 лет суверенитета дает возможность в целях развития отечественной историографической науки и практического применения итогов изыскания предложить несколько необходимых рекомендаций:

1. Историографические исследования, прежде всего, анализ многочисленной научной литературы и научно-исследовательских работ, дали возможность выявить, что не все аспекты истории социально-экономической и культурной жизни Республики Таджикистан периода независимости исследованы и освещены целиком. По этой причине практическое использование результатов данного исследования может способствовать развитию национальной историографии.

2. Опыт таджикской государственности, особенно опыт выхода из состояния разобщённости и упадка, и перевода народного хозяйства республики на путь развития в сравнительно короткий срок, может быть введён в качестве учебного курса на профильных исторических и экономических факультетах высших учебных заведений.

3. Инициативы и начинания Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в деле возрождения и развития высоких традиций предков, национальной культуры, охраны и почитания богатого историко-культурного наследия, национального самосознания и идентичности должны изучаться как отдельный курс в образовательных учреждениях различных уровней сферы культуры.

4. Изучение основных вопросов историографии периода независимости Таджикистана должно преподаваться в качестве отдельного курса или дисциплины на профильных факультетах высших учебных заведений республики.

5. На основе данного исследования возможно подготовить цикл информационно-просветительских статей о социально-экономических и культурных достижениях периода государственной независимости для публикации в средствах массовой информации.

6. Результаты анализа реформ и преобразований в сельскохозяйственной отрасли могут быть использованы органами местного управления республики в качестве практического руководства.

7. Исследовательские материалы и научные выводы и настоящего диссертационного исследования могут широко применяться при разработке обобщающих исторических работ по социально-экономической и культурной истории 1991-2016 гг., а также при проведении лекционных и профильных занятий по предметам «История таджикского народа», «Социально-экономическая жизнь независимого Таджикистана», «Культурная жизнь независимого Таджикистана», «Историография социально-экономической жизни независимого Таджикистана».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

ТРУДЫ, СООБЩЕНИЯ, РЕЧИ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМАНА

1. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат [Манобеи электронӣ] // [www.http://president.tj](http://president.tj). – 20 март. (Санаи дастрас 8.11.2025)
2. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон [Матн] // Маҷмуи паёмҳо. – Хучанд: Хурӯсон, 2019. – С. 156-158
3. Раҳмон Э. Таджикистан [Текст]: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2001. – Т.1. – 512 с.
4. Раҳмон, Э. Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ганҷнашриёт, 2018. – 436 с.
5. Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2007. – Ҷ.7. – 477 с.

Монографияи

6. Абдурашитов, Ф.М. Феномен таджикского суверенитета [Текст]: / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе, 2017. – 148 с.
7. Абдулҳаев, Р. Аз таърихи фирориёни Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри бист [Матн] / Р. Абдулҳаев. – Душанбе, 2018. – 479 с.
8. Абдуллоев М.Х. Аз таърихи мухтасари мактабҳои шӯравӣ дар Кӯлоб [Матн] / М.Х. Абдуллоев. – Душанбе, 2007. – 48 с.
9. Абулҳаев, Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1924-2000) [Текст] / Р.Абулҳаев. – Душанбе, 2009. – 439 с.
10. Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон [Текст]. – Душанбе: Дониш, 2021. – 696 с.
11. Асоев, Н., Абдуназаров Х. Ахтар [Матн] / Н. Асоев., Х. Абдуназаров. – Душанбе, 2010. – 101 с.
12. Бунёди давлатдорӣ навин [Матн] / З. М. Алиев, М. Диноршоев., А.С. Достиев. – Москва: Радуница, 2002. – 416
13. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз [Матн]: Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.
14. Ёдгорӣ, Н. Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо [Матн] / Н.Ёдгорӣ. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 208 с.
15. Ёров, Дж. Развитие туристической сферы Республики Таджикистан в условиях рынка [Текст] / Дж. Ёров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.
16. Имомалиева, Р.М., Зубайдуллоев, С.Х. Таҳкими муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар замони соҳибистиклолӣ (1991-2021) [Матн] / Р. М. Имомалиева., С. Х. Зубайдуллоев. – Душанбе: Эрграф, 2021. – 84 с.
17. История таджикского народа [Текст]: Новейшая история (1941-2010). / под ред. Р.Масова. – Душанбе, 2011. – Т.6. – 688 с.

18. Каримова, Р. Н. Культура Таджикистана в годы независимости [Текст] / Р. Н. Каримова. – Душанбе, 2013. – 212 с.
19. Кароматов, Ф., Нурджанов, Н., Кабилова, Б. Музыкальное искусство Памира [Текст] / Ф.Кароматов., Н. Нурджанов., Б.Кабилова. – Бишкек, 2010. – Кн.3. – 184 с.
20. Маликов, М. Энергетическая независимость Таджикистана [Текст]: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – 392 с
21. Маҳкамов, Р. Проблемы реформирования экономики Республики Таджикистан и становления частного сектора в переходном периоде к рынку [Текст] / Р. Маҳкамов. – Душанбе, 1998. –136 с.
22. Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият [Матн]. – Душанбе, 2006. – 226с.
23. Масов, Р., Додхудоева, Л., Юнусова Н. Народное искусство Таджикистана [Текст]: традиционные ремесла и промыслы / Р.Масов., Л.Додхудоева., Н.Юнусова. – Душанбе, 2011. – 356
24. Масов, Р., Додхудоева, Л., Юнусова, Н. Народное искусство Памира [Текст] / Р.Масов., Л.Додхудоева., Н.Юнусова. – Душанбе, 2009. – 173 с.
25. Мирзоев, Н. М. Экономическое и культурное сотрудничество Таджикистана с зарубежными странами [Текст] / Н. М. Мирзоев. – Душанбе, 1993. –56 с.
26. Набиев, В. М. Давлат ва ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии муҳолиф аз муқовимат ба ҳамкорӣ [Матн] / В.Набиев. – Душанбе, 2001. – 26 с.
27. Назаров, Т. Дипломатияи муосири тоҷик [Матн] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе, 2006. – 224 с.
28. Назаров, Т. Н. Таджикистан [Текст]: экономика, политика, международное сотрудничество / Т.Н.Назаров. – Минск, 2002. – 253 с.
29. Назаршоев, Н. М. Военная история Таджикистана [Текст] / Н. М. Назаршоев. – Душанбе: Матбуот, 2002. –228 с.
30. Назаршоев, Н. М., Каримова, Р.Н. Рушди фарҳанги Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият [Текст]: Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / Н. М. Назаршоев., Р.Н.Каримова. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
31. Назриев, Д. Республика Таджикистан [Текст]: история независимости / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002. – Т.1. – 337 с.
32. Наимов М., Сатторов А. Россия-Таджикистан [Текст] / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2003.–235 с.
33. Нурмаҳматов, Ч.Н. Барқи обии Тоҷикистон [Матн]: захираҳо ва нақшаҳо / Ч. Н. Нурмаҳматов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 96 с.
34. Ҳасанов, Ш. Тоҷикистон ва Ёзбекистон-марҳилаи нави густариши ҳамкориҳо [Матн] / Ш. Ҳасанов. – Душанбе: Промэкспо, 2019. – 395 с.
35. Ҳотамов, Н. Таърихи халқи тоҷик [Матн]: Китоби дарсӣ / Н.Ҳотамов, Д.Довудӣ, С.Муллоҷонов, М.Исоматов. – Душанбе, 2011. – 643 с.
36. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / зери таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
37. Орлова, Е. Зиядулло Шахиди [Матн]: Очерк жизни и творчества / Е.

Орлова. –М.: Сов. композитор, 1986. – 157с.

38. Пирумшоев, Ҳ. Бозсозӣ [Матн]: сохтем ё бохтем? / Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарки озод, 2008. – 112 с.

39. Пирумшоев, Х., Маликов, М. Россия-Таджикистан [Текст]: история взаимоотношений / Х. Пирумшоев., М.Маликов. – Душанбе, 2009. – 687с.

40. Раҳмонзода, А. А. Робитаҳои адабию фарҳангии халқҳои тоҷик ва ўзбек [Матн] / А. А. Раҳмонзода., – Душанбе: Шарки озод, 2018. – 39 с.

41. Сабзаев, С., Муродиён, Қ. Фурӯғи ирфони Ваҳшонзамин [Матн] / С Сабзаев., Қ. Муродиён. – Душанбе, 2003. –224с.

42. Сайидзода, З. Фаъолияти байналмилалӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон [Матн]: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ / З.Сайидзода. – Душанбе: Контраст, 2016. – 216 с.

43. Сафармуҳаммад А. Ним асри тарбияи завқ [Матн] / А. Сафармуҳаммад. – Душанбе, 1988. – 34с.

44. Султонов, Ш. Тоҷикон дар маҷрои воқеаҳои таърихи наву навтарин [Матн]: Посух ба таҳрифкориҳои таърихи Тоҷикистон / Ш.Султонов. – Душанбе, 2017. – 500 с.

45. Усмонов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / И.Усмонов. – Душанбе, 2003. –178 с.

46. Хайдаров, Г.Х. Таджикистан [Текст]: трагедия и боль народа / Г.Х. Хайдаров., М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 118 с.

47. Холиқзода, А. Таърихи сиёсии тоҷикон [Матн] / А. Холиқзода. – Душанбе, 1994. –111 с.

48. Хотамов, Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.) [Текст] / Н. Б. Хотамов. – Душанбе, 2008. – 268 с.

49. Шарипов, А. Эмомали Раҳмон – спаситель [Текст] Серия книг / А.Шарипов, С.Фатоев, С.Шамсиддинов, З.Сироджев. – Душанбе, 1996-1999

50. Шарифзода А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон [Матн] / А.Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

51. Абдурашитов, Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв [Текст] / Ф. М. Абдурашитов. – Душанбе, 2018. – 365с.

Научно-популярные статьи

52. Абулхаев, Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Р. Абулхаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. сборник избранных статей и публикаций. – Душанбе, 2016. – Ҷ.2. – С. 38-46.

53. Дубовицкий, В. В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.) [Текст] / В.В.Дубовицкий // История таджикского народа. В 6 томах.Т.6.- Душанбе: Дониш, 1998-2011. – С.615-669.

54. Комилов, С.Д., Камолов, С. А. Проблемы развития частного сектора в Таджикистане [Текст] / С. Д.Комилов., С. А. Камолов // Проблемы современной экономики. – 2005.– №3/4 (15/16). –

55. Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]:

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2005, таҳти № 501. – Душанбе: Матбуот, 2006. – С. 32.

56. Курбонов, Б. Р., Муҳаммадсафои, И.С. Таърихнигории ислоҳоти аграрӣ дар осори муҳаққиқони ватанӣ [Текст] / Б. Р. Курбонов., И.С. Муҳаммадсафои. – С. 3.

57. Мамадқулова, Р. О. Аз таърихи робитаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон ва Ёзбекистон дар солҳои 20-90-уми асри XX [Матн] / Р. О. Мамадқулова // Номаи Донишгоҳ. – 2023. – №1(74). – С.54-60.

58. Масов Р. Позорная страница в нашей истории [Текст] / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе. – 2005. – С. 185-192.

59. Мирзоев, Н. М. Российско-Таджикское гуманитарное сотрудничество в годы независимости [Текст] / Н. М. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2017. – С. 46-51.

60. Пирназарова, П. А. Таджикистан – Россия [Текст]: горизонты исторического взаимодействия в гуманитарной сфере // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2017. – С. 66-71.

61. Речь Президента Республики Таджикистан Э. Рахмонова на торжественном заседании, посвященном 15-летию государственной независимости Республики Таджикистан и празднованию года Арийской цивилизации. 8 сентября 2006 г. [Текст] / Э.Рахмонов // Экономика Таджикистана. Стратегии развития. – 2006. – №4. – С.14.

Диссертатсия ва авторефератҳо

62. Абдукадыров А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А. Абдукадыров. – Душанбе, 1997. – 24 с.

63. Абдуллоев И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – 179 с.

64. Архангельский А.В. Международно-правовые основы обеспечения коллективной безопасности государств-участников СНГ [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.В.Архангельский. -М. 2003.–24 с.

65. Атабаева Ш. А. Приоритеты эффективного развития промышленности Республики Таджикистан [Текст]: Дис... на соискание ученой степени канд. экон. наук. 08.00.05 / Ш. А. Атабаева. – Душанбе, 2013. – 147с.

66. Афандихонов, И. Х. Правовые основы военного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией [Текст]: Автореф. дисс... на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И.Х.Афандихонов. – М., 2006. – 26 с.

67. Бабаджанов, С. Р. Институциональные основы формирования и использования человеческих ресурсов в условиях трансформируемой экономики (на материалах Республики Таджикистан). [Текст]: Дис... на соискание ученой степени к.э.н. по специальности: 08.00.01/ С. Р.Бабаджанов. – Душанбе, 2011. –151с.

68. Бабаджанова, У.А. Российско-таджикские отношения в 90-е годы XX века [Текст]: Автореф. дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук / У.А.Бабаджанова. – М., 2006. – 24 с.

69. Ганджакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганджакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

70. Джураев, Дж.Г. Торгово-экономические отношения Республики Таджикистан с Российской Федерацией в годы независимости (1991 – 2013 гг.) [Текст]: Автореф. дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук / Дж.Г.Джураев. – Душанбе, 2013. – 26 с.

71. Донахонов, И. С. Развитие предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан [Текст]: Дис. ... канд. эконом. наук. 08.00.05 / Донахонов Икромджон Субхонкулович. – Душанбе, 2009. – 160 с.

72. Егозарьян, В.В. Военно-политическое сотрудничество России со странами СНГ как фактор интеграции: дис. канд. полит. наук / В.В.Егозарьян. – М., 2001. – 189с.

73. Зардибекова, М. Н. Формирование стратегии развития энергетического комплекса Республики Таджикистан и ее роль в энергетической интеграции центральноазиатского региона [Текст]: Дис... на соискание ученой степени канд. эконом. наук. Специальность.08.00.14 / М. Н. Зардибекова. – Москва, 2011. – 167 с.

74. Коваленко, Г.В. Энергетический фактор в современном развитии российско-таджикских отношений [Текст]: автореф. дис. ... на соиск. уч. степ. канд. полит. наук / Г.В.Коваленко. – М., 2012. – 26 с.

75. Курбонов, С. А. Экономическое развитие Таджикистана и его внешнеэкономические связи с Российской Федерацией в период рыночных преобразований [Текст]: Автореф. дисс. ...на соиск. учен. степ. канд. эк. наук / С.А.Курбонов. – М., 2011. – 25 с.

76. Мирзоев Р.Х. Специфика и закономерности таджикско-российских миграционных процессов [Текст]: дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. полит. наук / Р.Х.Мирзоев. - Душанбе, 2006. – 166 с.

77. Мирзоев, Г. Р. Преодоление конфликтной ситуации в Республике Таджикистан. Россия и восстановление мира (90-е годы XX века) [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г.Р. Мирзоев. – М., 2004. – 192 с.

78. Муродов А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.А. Муродов. – Душанбе, 2004. – 24 с.

79. Насриддинов, Н. Т. Социально-экономические проблемы формирования и развития многоукладной экономики в аграрном секторе АПК Таджикистана. [Текст]: Автореферат дис.... на соискание ученой степени д. э. н. / Н. Т. Насриддинов. – Душанбе, 2009. – 44с.

80. Пирназарова, П. А. Взаимоотношение Республики Таджикистан и

Российской Федерации в сфере образования, науки и культуры (1991-2011 гг.) [Текст]: дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук / П.А.Пирназарова. – Душанбе, 2013. – 167 с.

81. Равшанзод, М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века [Текст]: Автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.

82. Рахматов, Х. Б. Аграрная реформа и становление рыночных отношений в сельском хозяйстве Республики Таджикистан (теория, методология, практика). [Текст]: Автореферат дис. ... на соискание ученой степени д.э. н. / Х. Б. Рахматов. – Душанбе, 2009. – 41с.

83. Розиков, Ф. Дипломатические, торгово-экономические и культурные взаимоотношения Таджикистана и России в период независимости культуры (1991-2011гг.) [Текст]: дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук / Ф. Розиков. – Душанбе, 2013. – 169 с

84. Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг. [Текст]: Автореферат дис. к. и. н.: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26с.

85. Халиков, Ш. Х. Развитие электроэнергетики Таджикистана на базе комплексного использования водных ресурсов [Текст]: Дис... к.э.н. 08.00.05, 08.00.14 / Халиков Шухрат Холназарович. – Москва, 2008. – 199

86. Шамсиев, К. Б. Развитие производственного предпринимательства агропромышленного комплекса Таджикистана (теория, методология, практика). [Текст]: Автореферат дис. на соискание ученой степени д. э. н. / К. Б. Шамсиев. – Душанбе, 2010. – 46 с.

87. Шарафиева, О.Х. Гражданская война в Таджикистане (1990-1997гг.) [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / О. Х. Шарафиева. – Томск, 2010. – 242с.

88. Шарипов, А. А. История высшего образования Таджикистана: Опыт и проблемы, вторая половина 40-х - первая половина 90-х гг. [Текст]: Дисс... док. ист. наук / А. А. Шарипов. – Душанбе, 2000. – 301с.

89. Шарифов, З. Р. Формирование и развитие механизмов хозяйствования в АПК Таджикистана. [Текст]: Автореферат дис... на соискание ученой степени д. э.н. / З. Р. Шарифов. – Душанбе, 2009. – 44 с.

90. Юсупджонова, З.Т. Развитие малого предпринимательства в АПК Республики Таджикистан [Текст]: Автореферат дис... на соискание ученой д. э. н. / З. Т. Юсупджонова. – Бишкек, 2013. – 44 с.

91. Рахимов, А. С. Совершенствование методов расчёта ресурсов малой гидроэнергетики Республики Таджикистан с использованием современных информационных технологий [Текст]: Автореферат дис. кандидата технических наук: 05.14.08 / Рахимов Азамат Сухробович. – Москва, 2012. – 20с.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ:

I. Статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан

[1-А]. Мухаммадсафои, И. С. Экскурс в историю культуры независимого таджикистана в трудах отечественных и зарубежных исследователей / И. С. Мухаммадсафои // Вестник Таджикского государственного университета коммерции – 2018. – №4, 2 (25). – С. 160–165. ISSN: 2308-054X

[2-А]. Мухаммадсафои, И. С. Исследование развития социально-экономика Республики Таджикистан в годы независимости /, И. С. Мухаммадсафои // Историк. – 2021. – № 4(28). – С. 82-93. ISSN:2709-7382

[3-А]. Мухаммадсафои, И. С. Историография аграрных реформ в трудах отечественных исследователей / Б. Р. Курбонов, И. С. Мухаммадсафои // Вестник Таджикского государственного университета коммерции – 2023. – №. 2-2(47). – С. 298-303. ISSN: 2308-054X

[4-А]. Мухаммадсафои, И. С. Историография аграрных реформ в трудах отечественных исследователей / Дж. М. Неъмонов, И. С. Мухаммадсафои // Вестник Таджикского государственного университета коммерции – 2023. – №. 3(48). – С. 352-357. ISSN: 2308-054X

[5-А]. Мухаммадсафои, И. С. Вопросы культуры, искусство, науки и образования независимого Таджикистана и её освещение в трудах исследователей / Дж. А. Мирзоев, И. С. Мухаммадсафои // // Вестник Педагогического университета. – 2025. – №. 2(115). – С. 211-216. ISSN: 2219-5408

[6-А]. Убайдулло, Н.К., Мухаммадсафои, И. С. Историография культурных связей Республики Таджикистан с зарубежными странами в период независимости / Н.К. Убайдулло, И. С. Мухаммадсафои // Наследие Востока. – 2026. – №. 1(15). – С. 42-51. ISSN: 3106-140

II. Статьи, опубликованные в других изданиях:

[7-А]. Мухаммадсафои, И. С. Цивилизация таджиков в древности и их возрождения сегодня в Таджикистане/ А. Абдулов, И. С. Мухаммадсафои, Р. Ҳ. Ғафуров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – №. 4-2(34). – С. 306-309. ISSN: 2308-054X

[8-А]. Муҳаммадсафои, И. С. Эҳёи давлатдории халқи тоҷик дар асри XX / И. С. Муҳаммадсафои, Н. А. Абдуллозода // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир» Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе: 2022. — С. 475–480.

[9-А]. Муҳаммадсафои, И. С. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихшиносии ватанӣ / Ҷ. М. Неъматов, И. С. Муҳаммадсафои // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон» Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе: 2023 — С. 330–334.

[9-А]. Муҳаммадсафои, И. С. Таърихшиносии муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиқлол бо кишварҳои хориҷӣ / И. С. Муҳаммадсафои // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Самтҳои асосии ташаққул ва рушди иқтисоди «сабз» дар шароити муосир» Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. — С. 320–325.

[10-А]. Муҳаммадсафои, И. С. Нигоҳе ба таърихи бунёи НБО-ҳои Тоҷикистон / И. С. Муҳаммадсафои // Маводди конфронси апрелии ДДТТ. – Душанбе, 2024. С. 275–278.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Муҳаммадсафои Исмаилов Саъдуллозода “Таърихнигории ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол (1991-2016)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисосӣ 6.1.5. – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, таърихнигорӣ, ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, соҳибистиклол, ҷанги шаҳрвандӣ, ислоҳоти аграрӣ, саноатикунӣ, кишоварзӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, маориф, фарҳанг, робитаҳои фарҳангӣ.

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрамияти мавзӯ асоснок гардида, дараҷаи таҳқиқи масъала, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, нагонии илмӣ, асосҳои назариявӣ методологӣ, пойгоҳи маъбашиносӣ, ҳудуди хронологӣ, объект ва предмети таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти амалӣ, сатҳи шахсии муаллиф ва тасвибу амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот муайян карда шудаанд.

Ҳадафи асосии таҳқиқот таҳлили таърихнигории ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол дар солҳои 1991–2016 мебошад. Барои расидан ба ҳадафи асосӣ масъалаҳои муайян намудани сатҳи омӯзиши мавзӯ дар адабиёти илмӣ, гурӯҳбандии осори таҳқиқотӣ аз рӯйи самтҳо, таҳлили инъикоси ислоҳоти иқтисодӣ ва аграрӣ, рушди саноат ва кишоварзӣ, соҳаҳои маорифу илм ва фарҳанг, инчунин арзёбии сатҳи муҳаққиқон дар баррасии равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давраи соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Нагонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки бори аввал дар шакли як таҳқиқоти мустақили илмӣ маҷмӯи осори илмӣ марбут ба масъалаҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давраи соҳибистиклолӣ аз ҷиҳати таърихнигорӣ таҳлил ва арзёбӣ шудааст. Дар заминаи омӯзиши васеи адабиёти илмӣ, монографияҳо, мақолаҳо, рисолаҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва маводи оморӣ дараҷаи бозтоби равандҳои муҳими ҷомеа, дастовардҳо ва камбудии таҳқиқоти мавҷуда муайян гардидаанд.

Мундариҷаи асосии диссертатсия таҳлили самтҳои асосии таҳқиқоти илмӣ марбут ба дигаргунсозии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ислоҳоти соҳавӣ, ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ, рушди маориф, илм ва фарҳанг, инчунин муайян намудани ҷойгоҳ ва хусусиятҳои таҳқиқоти таърихӣ дар ин самтҳо дар бар мегирад. Масъалаҳо дар асоси манобеи илмӣ, маводи таҳқиқотӣ ва таҳлили муқоисавӣ осори муҳаққиқон баррасӣ гардидаанд.

Дар хулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқот ҷамъбаст шуда, хулоса ва тавсияҳои муаллиф ҷиҳати густариши минбаъдаи таҳқиқоти таърихнигорӣ оид ба давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон пешниҳод гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Мухаммадсафои Исматуллои Саъдуллозода «Историография социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана (1991-2016 гг.) на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 6.1.5. – Историография, источниковедение и методы исторического исследования

Ключевые слова: Таджикистан, историография, социально-экономическая жизнь, независимость, гражданская война, аграрная реформа, индустриализация, сельское хозяйство, трудовая миграция, образование, культура, культурные связи.

Введение к диссертации обосновывает актуальность темы, определяет уровень исследования, цель и задачи исследования, научную новизну, теоретико-методологические основы, источниковую базу, хронологические рамки, объект и предмет исследования, положения, выдвинутые на защиту, практическую значимость, личный вклад автора, а также утверждение и реализацию результатов исследования.

Основная цель исследования – анализ историографии социально-экономической и культурной жизни независимого Таджикистана в 1991–2016 годы. Для ее достижения был определен уровень изучения темы в научной литературе, классифицированной по направлениям. Проанализировано отражение экономических и аграрных реформ, развития промышленности и сельского хозяйства, сфер образования, науки и культуры, а также оценен вклад исследователей в изучение социально-экономических и культурных преобразований в рассматриваемый период.

Научная новизна исследования отражается, прежде всего, в постановке темы диссертационного исследования, где впервые комплексно проанализирован и оценен с историографической точки зрения комплекс научных работ, посвященных вопросам социально-экономического и культурного развития Таджикистана в указанный период. На основе изучения обширной научной литературы – монографий, статей, диссертаций, а также нормативно-правовых документов и статистических материалов была определена степень отражения важных социальных процессов, достижений и недостатков существующих исследований.

Основное содержание диссертации включает анализ основных направлений научных исследований, связанных с социально-экономическими и культурными преобразованиями, отраслевыми реформами, формированием новых экономических отношений, развитием образования, науки и культуры, а также определением места и особенностей исторических исследований в этом направлении. Поставленные задачи были рассмотрены на основе научных источников, исследовательских материалов и сравнительного анализа работ исследователей.

В заключении подводятся итоги диссертационного исследования, представлены выводы и рекомендации автора по дальнейшему развитию историографических исследований по истории Таджикистана периода независимости.

ANNOTATION

for the author's summary of the dissertation by Muhammadsafoi Ismatulloi Sadullozoda "Historiography of the Socio-Economic and Cultural Life of Independent Tajikistan (1991-2016)" submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Candidate of Historical Sciences Specialty 6.1.5. – Historiography, Source Studies, and Methods of Historical Research

Keywords: Tajikistan, historiography, socio-economic life, independence, civil war, agrarian reform, industrialization, agriculture, labor migration, education, culture, and cultural ties.

The introduction to the dissertation substantiates the relevance of the topic, defines the level of research, the purpose and objectives of the study, its scientific novelty, theoretical and methodological foundations, source base, chronological framework, object and subject of the study, the theses put forward for defense, practical significance, the author's personal contribution, and the approval and implementation of the research results.

The primary objective of this study is to analyze the historiography of the socioeconomic and cultural life of independent Tajikistan from 1991 to 2016. To achieve this, the level of research on this topic in the scientific literature was determined, categorized by subject area. The analysis included reflections on economic and agrarian reforms, industrial and agricultural development, education, science, and culture, and an assessment of the contributions of researchers to the study of socioeconomic and cultural transformations during this period.

The scientific novelty of this study is reflected, first and foremost, in the formulation of the dissertation topic, which for the first time comprehensively analyzes and evaluates from a historiographical perspective a set of scientific works devoted to the socioeconomic and cultural development of Tajikistan during this period. Based on a review of extensive scientific literature—monographs, articles, dissertations, as well as regulatory documents and statistical materials—the degree to which important social processes, achievements, and limitations of existing research are reflected was determined. The dissertation's main content includes an analysis of key research areas related to socioeconomic and cultural transformations, sectoral reforms, the formation of new economic relations, and the development of education, science, and culture, as well as the definition of the place and characteristics of historical research in this area. The objectives were examined based on scholarly sources, research materials, and a comparative analysis of scholarly works.

The conclusion summarizes the dissertation research and presents the author's findings and recommendations for the further development of historiographic research on the history of Tajikistan since independence.